جۆن لۆک

نامەیەک لەبارەی لێبووردەییەوە

جۆن لۆک

نامەیەک لەبارەی لێبووردەییەوە

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە:

عەبدوڕەزاق عەلی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

هەموو مافێک هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان – هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspublishers.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

جۆن لۆک
نامەیەک لەبارەی لێبووردەییەوە
بۆ عەرەبی: د. عەبدوڕەحمان بەدەوی
بۆ کوردی: عەبدوڕەزاق عەلی
کتێبی ئاراس ژمارە: ١١٠٤
چاپی یەکەم ٢٠١١
تیرێژ: ١٠٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس – هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ١٩٨ – ٢٠١١
نەخشاندنی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
ڕازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
هەڵەگری: تریسکە ئەحمەد حەمید
ڕێنووسی یەکگرتوو: بەدران ئەحمەد حەبیب

تۆلەرانس بە کوردیی خۆمان

بەدران ئەحمەد حەبیب

بەپێی ئەرکی خـــۆم لـە دەزگـــای ئاراس، لـەم رۆژانەدا دوو نـامـــیلکەم لەبارەی لێبـووردەیی "تۆلەرانس"ەوە خوێندەوە. یەکەمیان ساڵی ١٦٨٩ لەلایەن جۆن لۆکی فەیلەسووفی بەریتانیاییەوە هاتووەتە نووسین و دووەمیان لەلایەن فەیلەسووفی فەرەنسایی ڤۆلتێرەوە لە ساڵی ١٧٦٣دا. بێگومان کاتێکی زۆر بەسەر نووسینی ئەم شاکارانەدا تێ پەڕیوە تا ئێمە کردمانن بە کوردی، بەڵام ئێستەش کات زۆر گونجاوە بۆ بڵاوکردنەوەی ئەم کولتوورە لە کوردستان. زۆر جار لێرە و لەوێ لە زاری پیاوەیلی ئاینی یان حزبەیلی ئاینییەوە هەڵوێستی دژبەرمان لە ئاست ئاین و مـــەزەبـەیلی ترەوە دێتـــە گـــوێ. ئەوروپای ســـەدەیەلی ناوەڕاست زۆری دەرد و پەرێشانی بەدەست سڕینەوەی یەکتر لە سۆنگەی جیاوازیی بیروبۆچوونی کڵێسە و هەڵسوکەوتی کڵێسا لە ئاست پۆشینی جلوبەرگ و تەنانەت جۆری خواردنیشەوە چێشت، خوێنێکی زۆر رژا. دواجار هاتنە سەر ئەوەی کولتوورێک دابهێنن ناویان لێ نا تۆلەرانس.

تۆلەرانس یان لێبووردەیی رێزگرتنە لە هەست و بیرکردنەوەی ئاینییانەی خەڵک، رێزگرتنە لە چۆنیەتیی بەئەنجام گەیانی رێورەسمی ئاینی، چۆنیەتیی تێگەیشتن لە نامەیی خوایی کە لە کتێبگەلی پیرۆزدا هاتوون و خەڵکەکە چۆنی تێ گەیشتوون. دەسەڵاتێک لەسەر رووی زەویدا نییە رێی هەبێ ئاین یان تێگەیشتن لەبارەی ئاینەوە بسەپێنێ بەسەر مرۆڤدا. دەوڵەت و یاسا و میران بۆیە هەن، ئەم مافانەیان بپارێزن نەک پێشێلیان بکەن. تەنانەت هیچ کڵێسە و مزگەوت و پەرستگەیەک نییە، ئاین یان رێچکەیەک بەسەر مرۆڤدا ساغ بکاتەوە. ئەم پەرستگەیانە کۆمەڵەی بەخۆهێشتن و ئەندامانیان ئازادن لە چوونە پاڵ یان کشانەوە لێیان.

له خوێندنەوەی جۆن لۆکدا، هێندە شەیدای رستەکانی دەبووم تاس دەیبردمەوە، حەز دەکەم هەندێک لەو چێژانە بۆ ئێوەش بگوازمەوە. لەبارەی پێوەندیی دەسەڵاتی سیاسی بە ئاین و رێچکە "مەزەب"ەوە دەڵێ: "یاساگەل مافیان بەسەر راستیی بۆچوونی ئاینییەوە نییە، مافیان بەسەر تەناهی و ئاسایشی دەوڵەت و یەکەیەکەی خەڵکەوە هەیە". "راستی، هێزی پێویست نییە تا بچێتە عەقڵەوە"، "کۆمەڵگەی سیاسی تەنیا لەپێناو پاراستنی کاروبارە دنیاییەکانی مرۆڤدا هاتوونەتە دامەزراندن نەک بۆ مەبەستێکی تر. ئاین راست بێ یان نا، زیان بە کاروباری دنیایی هاووڵاتییان ناگەیەنێ". یان دەڵێ: "دەسەڵاتی دەوڵەت پێوەندیدارە بە خێروبێرگەلی شارییانەوە، تایبەتە بە کاروباری دنیایی و مافی ئەوەی نییە خۆی لە هیچ پرسێک بدا پێوەندیی بەودنیاوە هەبێ."، "گۆڕینی هەستی مرۆڤێک پێویستی بە روناکاییە، سزادانی جەستە توجاران ناتوانێ ئەمە بکا." لەبارەی پێوەندیی کڵێسەشەوە بە ئازادیی مرۆڤ لە ئایندا، دەڵێ: "کڵێسە هیچ دەسەڵاتێکی دنیایی نییە، شمشێر و ئاگر کەرەستەی گونجاو نین بۆ فێرکردن." بێگومان جۆن لۆک زاراوەی کڵێسە لە جیاتیی پەرستگە بەکار دەهێنێ کە مزگەوتیش دەگرێتەوە. ئەم کولتوورە مرۆڤانییە بەرزە، ئەمڕۆ لە گشت کات زیاتر بۆ کۆمەڵگەی ئێمە لە کوردستان پێویست و ناچارییە. هیوادارم بڵاوبوونەوەی ئەم دوو نامیلکەییە رۆڵیان ببێ لە بڵاوکردنەوەی روناکایی بە هزردا، نەخاسمە هزری ئەوانەی راستیی ئاینی تەنیا لە کڵاورۆژنەی مێشکی خۆیانەوە دەبینن.

لەم ناوچەیەی ئێمە و لەم ساڵانەی دواییدا، رووداوگەل هاتنە پێشەوە جەستە و دەروونیان هەژاند، کوشتنی بە کۆمەڵی کریستیان تەنیا لەبەرئەوەی کریستیانن، تەنانەت کوشتن و برینەوە لە نێوان موسڵمانان خۆشیاندا بەهۆی جیاوازیی رێچکەی شیعەتی و سوننەتییەوە. لەناو یەک مەزەبیشدا بەگاور دانان بوون بە دۆخێکی ئاسایی. تۆمەتی هەڵگەڕانەوە دانەپاڵ، یان بێ رێزی بەرامبەر خوا و پێغەمبەران، تۆمەتێکە لە ئاوخواردنەوە ئاسانتر لەلایەن پیاوانی ئاینی و حزبێلی ئیسلامییەوە. لەبەرئەمە بڵاوکردنەوەی کولتووری تۆلەرانس لەناو جڤاکی کوردیدا، بەرلەوەی ماکەی بەدیهێنی ئازادی بێ بۆ تاک لە رووی ئاینداری و خواپەرستییەوە، خزمەتیشە بە لابران و رادیکاڵانی ئاینی تا ئاین بەکار نەهێنن بۆ چەوساندنەوە و تیرۆری دەروونی و جەستەیی کە خوا رێی پێ نەداوە. دەبینین

تیـرۆری جـەسـتـەیـی گـەورەترین دیاردەی ئەم دە سـاڵەی دوایی بووە. لە ١١ی ئەیلوولی ٢٠٠١ەوە تا ئەمـڕۆ، بزاوگـەلی ئیـسـلامیـی لابڕ ڕۆژانە "بەشـانازییـەوە" دەیکەن. سڕینەوەی جیاواز لە "تۆ"ی ئاینی یان مـەزەبی، بووە بەشێک لە کولتووری دنیای عەرەب و ئیسلام. بووە بە بەشێک لە پێناسـەکەی کە ئەمـە گەورەترین لەکەی داوە بە ئاینەکە.

بێگومـان نـاتوانین بڵـێین ئـەورووپا و ئەمــەریکا کــە پێـشــقــەرەوڵی کـولتـووری تۆلەرانسن، ئەوانیش تەواو رزگارن لـە کولتـووری سـڕینەوەی "ئەوی تر"ی جیـاواز. فرەنسا لەچەک و دەسـمـاڵ قەدەغە دەکا، سـویسـرا منارەی مزگەوت، لە ئەمـەریکا قەشـەیەک دەیەوێ قورئان بسـووتێنێ. لە هـەموو باڵەفڕگەیەکی ئەورووپا و ئـەمەریکا بە گـومـانەوە لە مـوسـڵـمـان دەڕوانن و دەیپـشکنن. ئەمـانـە راسـتـە کـاردانەوەن بۆ رووداوی ١١ی ئەیلوول بەڵام کاردانەوەش زۆر جار هێندەی کار دزێو و بێ پاساوە. هـەرچۆن بێ، سـڕینەوە یـان گومـان جیـاوازی لە "تۆ"ی ئـاینی، بووە بە کێشـەیەکی سـەرتاسـەریی مرۆڤایەتی.

ئەرکی رۆشنبیـران و داوودەزگا رۆشنبیـرییـەکانە هـەوڵ بدەن تۆوی تۆلەرانس و رێزگـرتن لـە "ئەو"ی جیـاوازی ئاینـی و رێچکەیی بـڵاو بکەنەوە. بەکـێـڵـگەی هزری مـرۆڤدا هـەر بە بۆنەی کتێبـەوە، نموونەیەک دەهێنمـەوە لە بنووسێکی هاوسـەردەم، خاتوونێک بە خـەیاڵی خۆی بیرئانیـنی رۆژانەی بۆ سەڵاحەدینی ئەیووبی نووسـیوە، بنووس بەگوێرەی ناوەکەی دەبێ ئەورووپایی بێ "جنڤیاڤ شـوڤێل"، سەڵاحـەدینیش گەورەترین سـەرکردەی شـەرکەری ئاینییە، بەڵام با بزانین لەبارەی دوا سـاتی بەر لە چاو لێکنانیـەوە چی دەنـووسێ؟ سـەڵاحــەدین لە دەمی ئاوزینگدا دەڵێ: "مـرۆڤ دەبێ لەمـڕۆوە شــەڕی یەکتـر نەکەن. دایە گیـان پێیـان بڵێ تەنیـا یەک خـوا هەیە. خوای کریستیان و جوو هـەر یەکێکە. خوایەکی تاک و تەنیـا و گشـتی، نە لە کەس زاوە و نە کـەسـی لێ دەزێ. ئیـبـراهـیم و مووسـا و مـەسـیح و پـاشـان مـحـەمـەدی ناردووە. تەنیاش یەک ئاین هەیە ئەویش ئاینی ئەم خوا تەنیایە."

کولتووری تۆلەرانس وەک شلەیەکی لووس دەچوورێتە گیانەوە، گیـانیش تا لێی بخواتەوە تێنوەتیی ناشکێ، جەستـە و هزر بەردەوام دەیخوازن. منیش پێم خۆشـە و دەخـوازم لاوانی کوردسـتـان ئەم دوو نامـیلکەیە بـخـوێننەوە کە لـەم رۆژانەدا بە

فرەوانی بڵاو دەبنەوە. ئەمە دۆزینەوەی خۆیە لە کولتوور و دەروبەرێکدا کە تێیدا ونین و چی دەکەین پێناسەمان پێ نادا. شتێک ویستم لە سەرەتای ئەم نووسینەوە باسی بکەم و کەوتە دوایی، وەرگێڕی هەردوو نامیلکەکەیە، هەڤاڵی هێژام "عەبدوڕەزاق عەلی"، لە ئاستی زمانە کوردییەکەی و رەوانیی داڕشتن و لەهەقەهاتنی ئەم دەقە کۆنە فەلسەفەییانەدا، دۆش دامام و سەرسام بووم. کابرا خۆی هاوێشتە بن بارێکی گرانەوە بەوەی بالادەستیی خۆی لە وەرگێڕاندا بۆ سەر زمانی کوردی خستە روو، ئیتر ناشێ دەست هەڵگرێ. فەرموون ببینن، زمانی هاوسەردەمی کوردی لێرەوە دەست پێ دەکا. ئەمەش سوودێکی تری ئەم کارە گرینگەی دەزگای ئاراس کە زۆری پێ بەختەوەرم.

٢٠١١/٣/٧

ئەی پیاوە خانەدانەکە[1]، پرسیارت لێ کردووم، ئاخۆ بۆچوونم چییە لەبارەی لێبووردەییی بەرانبەرێنیی (التسامح المتبادل) نێوان مەسیحیگەل، منیش بەکورتی وەڵام دەدەمەوە، وا دیارە ئەوە پێوەری بەرزی کڵێسای ڕاستەقینەیە. خەڵکێک دەتوانن شانازی بەدێرینیی شوێنەکان و نازناوگەل و شکۆمەندیی خواپەرستییەکانەوە بکەن، هێندێکی تر بۆیان هەیە خۆ بەچاکیی سیستەمەکەیانەوە بابدەن، هەمووانیش بۆیان هەیە بە ڕاست و دروستیی بیروباوەڕیان خۆشحاڵ بن (چونکە هەرکەسە و بیروباوەڕی خۆی بەڕاست و دروست دەزانێ)، تێکڕای ئەم پرسانە و پرسگەلی تری لەم جۆرە، ڕاستت دەوێ، بەڵگەن بۆ خەباتی خەڵک لە پێناو هێز و دەسەڵاتدا، بەر لەوەی نیشانەگەلێک بن لەبارەی بەکڵێسای مەسیحەوە. ئەوەی خاوەنی ئەمانە بێ، پێویستی بەخۆشەویستی و ڕەحمەت و چاکەی خەڵک بەگشتی، نابێ مرۆڤێکە دوورە لە دانانان بەبیروباوەڕی مەسیحیدا، بگرە هەر مەسیحی نییە: "پاشاگەلی میللەتان سەرداریان دەبن، وەلێ ئەوە کاری بەسەر ئێوەوە نییە" (ئینجیلی لۆقا، ئیسحاحی ٢٢، دەستەواژەی ٢٥). بەفریاوەر وا بەقوتابییەکانی (حوارییە) دەڵێ. وەلێ ئاینی ڕاست، شتێکی ترە: ئاین، بۆ خۆهەڵکێشانی ڕواڵەتی نییە، بۆ بالادەستیی ئیکلرۆس و توندوتیژی نییە، ئاین بۆ ڕێکخستنی ژیانی خەڵکە بەپێی چاکە و خواناسی. ئەوەی گەرەکیەتی بچێتە ژێر بەیداخی مەسیحەوە، دەبێ دەستبەرداری خراپییەکانی خۆبەزلزانین و حەزەکانی خۆی ببێ؛ ئەگەرنا، بەبێ ژیانێکی بێگەرد،

ئاکاری پاک، بەزەیی و نەفسناسکی، بێهوودەیە مرۆڤ هەر ناوی مەسیح بڵێتەوە. "تۆ ئەی ئەو کەسەی ڕێگەی ڕاستت گرتووە، پێویستە هانی براکانیشت بدەی بۆ ڕێگەی ڕاست" سەروەر وای بەپوترس گوت (لۆقا ٢٢: ٣٢). ئەوەی نەتوانێ خۆی ڕزگار بکات، زەحمەتە بتوانێ باوەڕ بەخەڵکی بێنێ کە زۆر بەتەنگ ڕزگارکردنیانەوەیە. کەس ناکارێ دڵسۆزانە و بەهەموو توانایەوە بکۆشێ تا خەڵک بکاتە مەسیحی، ئەگەر مەسیحیبوون لە ناخی خۆیدا نەچەسپیبێ. کەواتە، گەر بمانەوێ بڕوا بە ئینجیل و قوتابییەکانی مەسیح بکەین، کەس ناتوانێ بەبێ خۆشەویستی، بڵێ مەسیحیم، هەروەها بەبێ ئەو بیروباوەڕەی بە"خۆشەویستی" کار دەکات نەک بە"هێز"[٢].

ئێستە، من هاواری ویژدانی چەوسێنەران، دارکاریکەران و تالانچییان و هەموو ئەوانە دەکەم کە بەناوی ئاینەوە خەڵک سەردەبڕن، پێم بڵێن ئاخۆ ئەوەی دەیکەن لە سۆنگەی خۆشەویستی و چاکەوەیە؟ بڕوایان پێ دەکەم، گەر ببینم، ئەو دەمارگرە سەرگەرمانە، بەهەمان شێواز، برادەر و ناسیاوەکانی خۆشیان سزا دەدەن کاتێک بەرانبەر ڕێنوێنییەکانی ئینجیل هەڵە دەکەن، ئەگەر بیانبینم بەئاگر و ئاسن لە دووی برا خراپەکارەکانیانن، گەر پێشیان بڵێی، ئەوە و خۆشەویستی دەردەبڕن و دەڵێن ئێمە دەمانەوێ بەو ئازار و دارکارییە، نەفسەکان ڕزگار بکەین.

گەر وەک دەڵێن، بەهۆی خۆشەویستی و چاکەوە ماڵەکانیان بەتاڵان دەبەن، لاشەکانیان دەشێوێنن، گرتیگە و برسییەتییان بەسەردا دەسەپێنن، بەناوی باوەڕداری و ڕزگاربوونیان لەودنیا، لەمدنیا لەنێویان دەبەن، ئەدی بۆچی لەنێویاندا "زینا، فێڵبازی، دڵپیسی و هەموو ئەو پرسانەی شایەنی کافرانن، بەربڵاوە، وەک پەیامبەر دەڵێ. (پۆڵس لە نامەکەیدا بۆ خەڵکی ڕۆما، ژمارە ١)؟"

باشە، ئەم پرسانە و هاوشێوەکانیان، زۆرتر دژبەر نین لەگەڵ نەمریی خوادا، بێگەردیی کڵێسا و ڕزگاربوونی نەفسگەلدا، وەک لە هەر بیروباوەڕێکی تر کە لەگەڵ بڕیارەکانی کڵێسا یان جێبەجێ نەکردنی هەر پەرستنێکی تردا نایەتەوە؟ ئەم هەموو سەرگەرمییە لە پێناو خوا، کڵێسا و ڕزگاربوونی نەفسگەلدا بۆچی، ئەم هەموو غیرەتە ڕاستەقینەیە چییە کە دەگاتە ئەوەی خەڵک بەزیندوویەتی بسووتێنرێ؟ بۆچی ئەو سەرگەرمییە سزای خراپە و گەندەڵی و داوێنپیسی نادات

کە بەشایەتیی هەمووان ئەو شتانە بەتەواوی دژی بیروباوەڕی مەسیحین؟ بۆچی هیچ گرینگی بەم پرسانە نادرێ، کەچی بەهەموو توانایەکەوە، هەر خەریکی دنەدانن، سزای ئەوانە بدرێ کە جیاوازییەکانیان پێوەندیی بەپرسگەلێکی وردی ئەوتۆوە هەیە کە خەڵکە ڕەشۆکییەکە هەر تێیان ناگەن، یان پێوەندیی بەپێڕەوکردنی هێندێک ڕێورەسمەوە هەیە؟ باشە، کام لەو دوو بەرەیەی سەبارەت بەو پرسگەلە، مشتومڕیانە لەسەر هەقن، کامیان سەرقاڵی هەرتووقییەت و لاملێن – ئەو وەڵامە نازانین تا ئەو ڕۆژەی بڕیار لە ناکۆکیی نێوانیان دەدرێ. ئەو کەسەی دوای یەسووعی مەسیح بکەوێ، باوەڕی بەبانگەکەی هەبێ و مەشخەڵی ئەو بەرز بکاتەوە، هەرتووقی نییە، تەنانەت گەر واز لە باوک و دایکی، ڕێورەسمەکانی وڵاتەکەی، ژیانی گشتی و نێو کۆمەڵگەش بێنێ.

سەرەڕای ئەوەی ناگردیی نێوان کۆمەڵەکان، دەبێتە ڕێگر لە بەردەم ڕزگاربوونی نەفسەکاندا، وەلێ "زینا، خراپە، پیسی، هەوەسبازی و بتپەرستی و هاوشێوەکانیان"، کردارگەلێکی جەستەیین، پەیامبەر پۆڵس لەو بارەیەوە دەڵێ: "ئەو کەسەی ئەو کردارانە ئەنجام بدات، لە خێروبێری خوا بێبەرییە" (نامەیەک بۆ خەڵکی گلاتییە ۵:۱۹ – ۲۱). بۆیە ئەوەی بەدڵسۆزییەوە بۆ دەستکەوتنی خێروبێری خوا دەکۆشێ، لەو بڕوایەشدایە ئەرکیەتی بکۆشێ و بپارێتەوە، نابێ کەمتر لەو تێکۆشانەی تەماشای هەوڵی بنبڕکردنی ئەو کارە خراپانە بدات و لە پێشتری بزانێ، وەک لە هەوڵی نەهێشتنی کۆمەڵە ئاینییە جیاوازەکان. بەڵام گەر پێچەوانەی ئەمە کاری کرد، هاوکات بەهەمان دڵڕەقی و دژایەتی مایەوە بەرانبەر ئەوانەی لە بیروباوەڕدا لێی جیاوازن و چاوی پۆشی لەو هەموو کردارە خراپە کە شایەنی یەکێک نین بڵێ مەسیحیم، با بەردەوام ناوی کڵێساشی لەسەر دەم بێ، ئەوە دەیسەلمێنی هاوار بۆ کەسێکی تر دەکات نەک بۆ گەورەیی خوا.

ئەوەی بەلامەوە سەیرە و تووشی شۆکم دەکات و خەڵکی تریش تووشی شۆک دەکات، ئەوەیە کەسێک گوایە زۆر مەبەستیەتی نەفسێک ڕزگار بکات، بەبیانووی گێڕانەوەی بۆ سەر ڕێی ڕاست، ئازاری دەدا یان ناچاری دەکات بیروباوەڕی بگۆڕێ. هەرگیز کەس باوەڕ ناکات، سەرچاوەی هەڵوێستێکی ئەوها، خۆشەویستی و چاکە بێ. گەر یەکێک مەزندەی کرد کە پێویستە خەڵک،

بەشمشێر و ئاگر، هێندێک بیروباوەڕ وەربگرن و ناچار بکرێن خواپەرستییەکی جیاواز لەوەی خۆیان باوەڕیان پێیەتی، ئەنجام بدەن، یان پێی وابێ دەتوانێ بیروباوەڕی هەرتووقییەکان بگۆڕێ و ناچاریان بکات بچنە سەر بیروباوەڕێک کە باوەڕیان پێی نییە، دەتوانێ ئەو کردارانە بکات کە ئینجیل ڕێگەی بەهیچ مەسیحییەک نەداوە ئەنجامیان بدات، هیچ باوەڕدارێکیش لە خۆی قبوول ناکات، هیچ گومانی تێدا نییە کە ئەو پیاوە دەیەوێ زۆرترین خەڵک لە دەوری خۆی گرد بکاتەوە کە بیروباوەڕیان وەک ئەو بێ. ئەم کارانە بکات و مەبەستیشی بێ کڵێساکەی مەسیحی بێ، ئەوە کێیە بڕوا بە شتی وا بکات؟ بۆیە هیچ سەیر نییە خەڵکێک – هەرچی بڵێن – لە پێناو پێشکەوتنی ئاینی ڕاستەقینە و کڵێسای مەسیحیدا، خەبات ناکەن، بگرە چەککگەلێک بەکار دێنن کە زۆر دوورە لە سەربازەیلی مەسیحییان. ئەگەر ئەوان، وەک سەرکردە ڕزگارکارەکەمان، بەڕاستی گەرەکیانە نەفسگەل ڕزگار بن، دەبێ شوێنپێی ئەو هەڵگرن و چاو لەو نموونە کاملە بکەن کە شازادەی ئاشتی دایڕشتووە و کەسە نێزیکەکانی دەوروبەریشی ناردووە تا میللەتان ناچار بکەن و لە دەوری کڵێسایان گرد بکەنەوە، بێ هەڵگرتنی شمشێر و بەکاربردنی هێز، بەڵکە بەئینجیل، بەنامەی ئاشتی، بەڕەفتاری جوان. خۆ ئەگەر وا پێویستی بکردایە، کافران بەزەبری چەک بهێنرێنە ژێر بار، ئەگەر بویسترایە کوێر و لاملەکان لە سەرلێشێواوی، بەسەربازەیلی چەکدار بگەڕێنرێنەوە، خۆ ئاسانتر بوو، ئەو کارە، سەربازەیلی ئاسمان جێبەجێی بکەن، لە هەموو پارێزەرێکی کڵێساش باشتریان جێبەجێ دەکرد، چەندی بەهێزیش بێ.

لێبووردەیی لە نێوان ئەو کەسانەی بیروباوەڕی ئاینییان جیاوازە، پرسێکە؛ ئینجیل و عەقڵ لێی ڕازی دەبن، بگرە شتێکی سەیرە بەلای خەڵکەوە، مرۆڤ لەم ڕۆژە ڕووناکەدا، چاوی نەبینێ. لۆمەی لووتبەرزی و چاولێبوونی هێندێک ناکەم، لۆمەی سەرگەرمیی زبر و خراپ و هەڵچوونی خەڵکێکیش ناکەم. ئاخر ئەوانە، هەڵەگەلێکن لەوانەیە لە کاروباری مرۆڤایەتیدا، ڕیشەکێش نەکرێن. بەڵام کەسێکیش نییە حەز بکات بەو خەسڵەتانە بناسرێ، کەسیش نییە ئەو هەڵانە، سەری لێ نەشێوێن و هەوڵ نەدا لە ڕێی شاردنەوە و ڕەنگکردنەوەی و ناولێنانێکی ترەوە، بەچاکە باسی نەکرێ. بەڵام بۆ ئەوەی ڕێزگرتنی دەوڵەت و یاساگەل نەکاتە بیانووی چەوساندنەوە و دڵڕەقییەکی پێچەوانەی مەسیحییەت، – بەپێچەوانەشەوە،

بۆ ئەوەی، هێندێک کەس بەناوی ئاینەوە، هەوڵی قووتاربوون لە سزای تاوانکارییەکانیان نەدەن، – لە پێناو ئەوەی کەس، هیچ شتێک بەسەر خۆی و کەسی تردا نەسەپێنێ، بەناوی ئەوەی گوایە دڵسۆزی شازادەیە، یان بەناوی ئەوەی باوەڕدارێکی ڕاستگۆیە – دەڵێم، لە پێناو هەموو ئەمانەدا، پێویستە کاروبارە ئاینییەکان لە کاروبارە مەدەنییەکان جیا بکەینەوە. سنووری ورد لە نێوان کڵێسا و دەوڵەت دابنێین، گەر نا بەهیچ شێوەیەک ناکۆکیگەلی نێوان ئەوانەی بەڕاستی بەتەنگ ڕزگارکردنی نەفسگەل و ڕزگارکردنی دەوڵەتەوەن لەگەڵ ئەوانەی هەر بەدەمی دەڵێن گوایە بەتەنگ نەفسگەلەوەن و لە خەمی دەوڵەتدان، چارەسەر نابێ.

سنووری دەسەڵاتی فەرمانڕەوای مەدەنی

پێم وایە، دەوڵەت کۆمەڵە خەڵکێکن لە پێناو تەنیا ئامانجێکدا کە بریتییە لە پاراستنی خێروبێرە مەدەنییەکانیان گرد بوونەتەوە. مەبەستم لە "خێروبێرە مەدەنییەکان": ژیان، ئازادی، پاراستنی جەستە و دوورگرتنی لە ئازار، دەستخستنی ماڵی دەرەکی، وەک: خاک، پارە، ماڵ،... هتد.

ئەرکی فەرمانڕەوای مەدەنییە، - لە ڕێی یاساگەلێکەوە کە بەیەکسانی بەسەر هەمووواندا جێبەجێ بکرێ - سەروماڵی تێکڕای گەل، یەکە یەکەیان، بەباشترین شێوە بپارێزێ و دەستخستنی ژێرخانی ژیانیان بۆ دابین بکات. خۆ ئەگەر کەسێک ویستی ئەو یاسایانە بەشێوەیەکی ناڕەوا ببەزێنێ، دەبێ ئەو بوێرییەی سەرکوت بکرێ لە ڕێی ترس و سزادانەوە. سزاش بریتییە لە بێبەریکردنی لە هەموو یان بەشێک لەو خێروبێرەی مافی خۆی بوو، بگرە ئەرکی بوو، ئەگەر وای نەکردایە. بەڵام چونکە کەس بەویستی خۆی ڕازی نابێ لە بەشێکی ئەو خێروبێرە بێبەش بکرێ، یان ڕاستتر بڵێین لە ژیان و ئازادی، بۆیە دادگەکان، لە پێناو سزادانی ئەوانەی مافی خەڵکی تر پێشێل دەکەن، چەکدار دەکرێن بە هێزێک کە بریتییە لە کۆی هێزی هەموو تاکەکان.

پێم وایە، هەموو ئەوەی دواتر باسی دەکەین، دەیسەلمێنێ، کە هەموو ئیشی فەرمانڕەوا، تەنیا بریتییە لە پاراستنی ئەو خێروبێرە مەدەنییانەیە. مافەیل و دەسەڵاتی فەرمانڕەوای مەدەنی، تەنیا پاراستنی ئەو خێروبێرە و هەوڵی پەرەپێدانیەتی، نابێ لە هیچ بارێکدا، خۆی لە دارەتی کاروباری نەفسەکان بدات(٣).

یەکەم: چونکە نە فەرمانڕەوای مەدەنی و نە هیچ کەسێکی تر، پارێزگاریی نەفسگەلیان پێ نەسپێردراوە، خوا پێی نەسپاردوون، چونکە تا ئێستە نەمانبیستووە خوا ئەو دەسەڵاتەی بەکەسێک دابێ، نەبادا خەڵکانی تر ناچار

بکات بچنە سەر ئاینەکەی ئەو. دیسان نابێ خەڵکەکەش ئەو دەسەڵاتەیان بەفەرمانڕەوا دابێ، چونکە کەس نییە دەستبەرداری تایبەتمەندیی ژیانی خۆی ببێ و بەناچاری چووبێتە سەر ئاینێک کە یەکێکی تر بەسەریدا سەپاندووە، با ئەو یەکە، شازادە بێ یان کەسێکی ئاسایی[٤]. ئاخر، هیچ کەسێک ناتوانێ، تەنانەت گەر مەبەستیشی بێ، باوەڕ بێنێ بە ئاین یان مەزهەبێکی بەزۆر سەپێنراو. باوەڕهێنان، هێز و کاریگەری دەداتە ئەو ئاینە ڕاستەقینەیەی مایەی ڕزگاربوونە؛ چونکە ئەوەی دەیسەلمێنی هەرچییەک بێ، چەندی خۆت وا پێشان بدەی ئەو جۆرە پەرستنانەی ئەو جێبەجێ دەکەی، هەرگیز لە ناخی دڵتەوە بڕوا ناکەی کە ئەوەی دەیکەی، ڕەوایە و خوا لێت ڕازییە، ئەمەش دەبێتە ئاستەنگ لە بەردەم ڕزگاربووونتدا و باشیش نییە مرۆڤ بیخاتە ئەستۆی خۆی. ئاخر تۆ، بەو شێوازە، لە جیاتی ئەوەی بەئایینداری، گوناهەکانی ترت بسڕیتەوە، بەجۆرێک خوا دەپەرستی، سوور دەزانی لێت ڕازی نابێ، بەمەش دوو خەتا دەخەیتە سەر گوناهەکانت؛ دووڕوویی و کەم سەرنجدانی گەورەیی خوا.

دووەم: چاودێریکردنی نەفسگەل نابێ لە چوارچێوەی کارەکانی فەرمانڕەوای مەدەنیدا بێ، چونکە هەموو دەسەڵاتێک زۆرەملێیەکی تێدایە، بەڵام ئاینی ڕاستەقینە و ڕزگارکار، بریتییە لە بیروباوەڕی ناخی نەفس، کە بەبێ ئەو، هیچ شتێک لای خوا نرخی نییە؛ ئاخر هەر سروشتی عەقڵی مرۆڤ وایە، هەرگیز ناتوانرێ بەهیچ هێزێکی دەرەکی، ناچار بکرێ. دەتوانی گەر بتەوێ دەست بەسەر ماڵ و موڵکی خەڵکدا بگری، دەتوانی جەستەی زیندانی بکەی و دارکاریشی بکەی، بەڵام گەر بتەوێ لە ڕێی ئەو سزایانەوە حوکمدانی عەقڵی لەسەر شتگەل بگۆڕی، دەستبەتاڵ دەردەچی.

بەڵام لەوەیە بڵێی: ڕەنگە فەرمانڕەوا پەنا بۆ پاساوگەل ببات، بەمەش هەرتووقیگەل ڕادەکێشێ بۆ ڕێگەی ڕاست، ڕزگاریان دەکات. دەبا وابێ! بەڵام لەم پرسەدا، فەرمانڕەوا، وەک خەڵکانی تر وایە. بەفێرکردن، بەپێگەیاندن و ڕاستکردنەوەی هەڵە بەهۆی پاساوگەلەوە، فەرمانڕەوا ئەوە دەکات کە پێویستە هەمووان بیکەن؛ فەرمانڕەوا ناچار نییە دەستبەرداری مرۆڤیەتی و مەسیحییەتی خۆی ببێ. بەڵام خەڵک وا لێ بکەی بڕوا بکەن شتێکە و فەرمان بدەی شتێکی ترە،

گەر بەپاساو خەڵک ناچار بکەی شتێکە و بەفەرمان ناچاریان بکەی، شتێکی ترە. ئەمەی دواییان، ئیشی دەسەڵاتی مەدەنییە، بەڵام یەکەمیان ئیرادەی چاک دەیکات. مافی هەموو کەسێکە خەڵک وریا بکاتەوە، ڕێنوێنییان بکات، هەڵەکان ئاشکرا بکات و بەپاساوگەل هەوڵ بدات خەڵک بڕوا بەبیروباوەڕەکانی بکەن، بەڵام ئەوە ئیشی فەرمانڕەوایە، فەرمانگەل دەربکات و بەنووکی شمشێر خەڵک ناچار بکات. ئەمە، ئەوەیە کە دەمویست بیڵێم: دەسەڵاتی مەدەنی بۆی نییە، بنەماکانی بیروباوەڕهێنان بەهۆی یاساگەلی مەدەنییەوە بسەپێنێ، جا بابەتەکە پێوەندیی بەبیروباوەڕگەلەوە هەبێ یان بەشێوازەکانی خواپەرستی. هێزی یاساگەل، بەبێ سزادان ون دەبێ، ئەگەر سزاگەلیش بڕیاریان لێ درا، بێهوودەیە و مەگەر چۆن، دەنا بەدەگمەن نەبێ، بڕوا بەکەس ناهێنن. خۆ ئەگەر کەسێک ویستی، بۆ خۆڕزگارکردن، باوەڕ بەئاینێک بێنێ یان نەریتێک جێبەجێ بکات، دەبێ لە ناخەوە بڕوای وابێ کە بیروباوەڕەکەی ڕاستە، ئەو پەرستنانەش لای خوا قبووڵن و لێشیان ڕازییە، هیچ سزایەک ناتوانێ بڕوا پێکردنێکی لەو جۆرە بدەنە مرۆڤ. گۆڕینی هەستی نەفسێک، پێویستی بەڕووناکاییەکە، سزادانی جەستە ناتوانێ ئەوە بکات.

سێیەم: چاودێریی ڕزگاربوونی نەفسگەل، نابێ ئیشی فەرمانڕەوای مەدەنی بێ، چونکە وا گوتمان دەسەڵاتی یاساگەل و هێزی سزاگەل، دەتوانن نەفسەکان بگۆڕن، لە ڕزگاربوونیاندا سوودی نییە. ئاخر مادامەکی ئاینی ڕاستەقینە، ئاینێکە، مادامەکی ئەو ڕێگەیەی دەگاتە مەنزڵگەی شادی، ڕێگەیەکە، کەواتە چ ئومێدێک هەیە زۆرترین ژمارەی خەڵک بیگەنێ، تەنانەت ئەگەر هەموو مردووانیشمان خستە بارێکەوە هەریەکەیان بتوانن بڕیارگەلی عەقڵ و ویژدانی خۆشیان وەلانێن و کوێرانە دوای بیروباوەڕی شازادەکەیان بکەون و بەگوێرەی یاساگەلی نیشتمانەکەیان خوا بپەرستن؟ بۆچوونە ئاینییەکانی شازادەگەل، بەجۆرێک فرە و لێکتر جیاوازن، هیچ چار نییە، دەبێ ڕێگە و دەرگەی بەهەشت، تەسک بن و بۆ کۆمەڵێک خەڵکی گەلێک کەمی دانیشتوانی هەرێمێک کراوە بن؛ دەبێ خۆشگوزەرانیی هەتاهەتایی و سزای هەتاهەتایی، بەگوێرەی ڕێکەوتی ڕۆژی زاین بێ، ئەمەش تا بڵێی ناماقووڵە و هەرگیز لە خوا ناوەشێتەوە.

تەنیا ئەو هۆکارانە، هۆکارگەلێکی تریش کە دەکرێ لەو ڕووەوە باس بکرێن، پێم وایە بەسە بۆ ئەوەی بگەینە ئەو سەرئەنجامەی؛ هەموو دەسەڵاتی دەوڵەت، پێوەستە تەنیا بەخێروبێرە مەدەنییەکانەوە، تایبەتە بەبەڕێوەبردنی تەنیا کاروباری دنیایی و مافی ئەوەی نییە، خۆی لە دارەتی هیچ شتێک بدات کە پێوەست بێ بەودنیاوە (ئاخیرەت).

کڵێسا و سنووری دەسەڵاتی

دەبا ئێستە بزانین کڵێسا چییە. پێم وایە، کڵێسا، کۆمەڵەیەکی ئازادی خەڵکێکە کە بەویست و ئیرادەی خۆیان گرد بوونەتەوە لە پێناو پەرستنی خوادا بەو شێوازەی پێیان وایە کە خوا لێیان وەردەگرێ و ڕزگاربوونیشیان مسۆگەر دەکات.

دەڵێم: "کۆمەڵەیەکی خاوەن ئیرادە"، چونکە هیچ کەس لە سکی دایکییەوە ئەندامی هیچ کڵێسایەک نییە؛ گەر نا، ئەندامیەتییەکەی، دروست وەک زەوی، لە باوک و باپیرانییەوە بۆ دەمایەوە، ئەو کاتیش بەبیروباوەڕ قەردارباری کەسوکارەکەی دەبوو، هیچ شتێکیش لەو بارە ناقۆڵاتر نییە. بەڵکە، دەبێ پرسەکان بەم شێوەیەی دادێ، مەزەندە بکرێن: مرۆڤ، سروشتییانە لە نێوچەوانی نەنووسراوە ئەندامی کڵێسایەک بێ، پابەندی گرووپێکی ئاینی بێ، بگرە ئەو لای خۆیەوە دەچێتە نێو کۆمەڵێکەوە کە لەو باوەڕەدایە لەنێو ئەو کۆمەڵەیەدا پێڕەوی ئاینی ڕاستەقینە دەکات و پەرستنەکانیشی لەلایەن خواوە لێ وەردەگیرێ. تەنیا هۆکارێکیش کە وای لێ دەکات لەنێو ئەو کۆمەڵەیەدا بمێنێتەوە، هەمان هۆکاری چوونە نێو کۆمەڵەکەیە کە بریتییە لە: هۆشیاریی ڕزگاربوون لەو دنیا. خۆ ئەگەر ڕۆژێک لە ڕۆژان هەڵەیەکی لە مەزەبەکەدا بینی، هەستی بەخوارییەک کرد لە پەرستنەکاندا، دەبێ ئازاد بێ لە دەرچوون لەو کۆمەڵەیە، وەک چۆن لە چوونیدا ئازاد بووە؛ ئاخر هیچ کۆمەڵە و یەکگرتووییەک نییە شیمانەی وازهێنان و لێ دوورکەوتنەوەی تێدا نەبێ، مەگەر یەکگرتوویی هەمووان لەبارەی هەوڵی ڕاستەقینە و دڵسۆزانەوە بۆ ژیانی نەمری ئەو دنیا. کڵێسا، شوێنی ئەندامگەلێکە بەئارەزووی خۆیان لەو پێناوەدا گرد بوونەتەوە.

لێرەوە، بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە دەبێ بەشوێن هێزی کڵێسادا بگەڕێین و بزانین لارەملی (خاضع) کامە یاساگەلە.

مادامەکی هەر کۆمەڵەیەک، چەند ئازاد بێ، هۆکاری پێکهاتنەکەشی چەند لاواز

بێ، ئەو کۆمەڵەیە، کۆمەڵەی ئەهلی زانست و بایەخداران بێ بەفەلسەفە، یان بازرگانگەلێک بن کە کاسپییەکەیان کۆی کردبێتنەوە، یان کۆمەڵەیەکی دەستبەتاڵ بن و تەنیا بۆ قسەکردن و عەقڵ وەرگرتن، کۆبووبێتنەوە، دەڵێم، مادامەکی هەر کۆمەڵەیەک گەر یاسایەکی نێوەخۆیی نەبێ، یەکسەر هەڵدەوەشێتەوە، کەواتە پێویستە هەموو کۆمەڵەیەک یاسایەکی هەبێ: شوێن و کاتی کۆبوونەوەکانیان دیاری بکات، مەرجەکانی ئەندامبوونی کۆمەڵەکە و لێ دەرچوونی دیاری بکات، کارەکان ڕێک بخات و ڕیزبەندییان بکات و کاری لەو جۆرە. وەک باسیشمان کرد، ئەندامبوون تێیدا خۆویستییە، دوورە لە هەموو زەبر و زۆرەملێیەک، بۆیە داڕشتنی یاساکانیشی هەر بەدەستی ئەندامانی کۆمەڵەکە خۆیانە یان بەلایەنی کەمەوە – ئەڵبەت هەمان مانا دەدات – ئەوانەی کۆمەڵەکە بەئەندامیەتییان ڕازی بووە.

بەڵام ڕەنگە بگوترێ، کڵێسایەک نییە بێ قەشەیەک کە دەسەڵاتێکی دەمودەستی لە پەیامبەرانەوە پێ نەدرابێ تا بەڕێوەی ببات.

من یەکەم جار داوا دەکەم ئەو بڕیارەم بۆ ڕوون بکەنەوە کە بەپێی ئەوە، یاسای کڵێسای داناوە. زێدەڕۆییش ناکەم ئەگەر داوا بکەم، لەم پرسە ترسناکەدا، ڕوونکردنەوەکە، بەڕستەگەلێکی ڕوون بنوسرێ. چونکە ڕستە هەیە مانایەکی هەیە کەچی دەکرێ بەمەبەستێکی تر لێک بدرێتەوە، کاتێک مەسیح دەڵێ: "لە هەر کوێیەک دووسێیەک گردبوونەوە، من لەوێم" (ئینجیل مەتتی١٨ : ٥٠)، باشە گەر کۆمەڵەیەک، مەسیحیان لە نێودا بێ، ئیتر چی دەمێنێ بۆ ئەوەی ببێتە کڵێسایەکی ڕاستەقینە. ئەم پرسە بۆ تۆ جێ دێڵم بڕیاری لێ بدەی. ئەوەی لێی دڵنیان، بۆ ڕزگاربوونی ڕاستەقینە هیچ شتێکی تر پێویست نابێ، ئەوەش مەبەستەکەی ئێمە دەپێکێ.

دووەم، تکا دەکەم، سەرنجی ئەوە بدە هەر لە سەرەتاوە، جیاوازی لە نێو ئەوانەدا هەبووە کە دەڵێن فەرمانڕەوایانی کڵێسا، لەلایەن مەسیحەوە، دیاری کراون، ئەو دیاریکردنەش دەبێ لەگەڵ بەردەوامی بەدوای یەکدا هاتنی پەیامبەریەتییدا (التوالي الرسولي) بەردەوام بێ. وەلێ هەر دەبێ ناکۆکییان، ئازادیی هەڵبژاردنی بۆ خەڵکەکە لێ بکەوێتەوە، بۆیە هەر مرۆڤێک ئازادە بچێتە نێو ئەو کڵێسایەوە کە پێی باشترە.

سێیەم، منیش ڕازیم، تۆ دەتوانی، فەرمانڕەوایەکت هەبێ لەو فەرمانڕەوایانەی بەو زنجیرە بەدوای یەکەدا دیاری دەکرێن، بەو مەرجەی هاوکات منیش بتوانم، بچمە نێو ئەو کۆمەڵەیەوە کە پێم وایە بەڕاستی ڕزگار دەبم. بەم شێوەیە ئەو ئازادییە کڵێساییەی – تۆ داوای دەکەی – بۆ هەردووکمان باشە، هەردووکمان فەرمانڕوایەکی دڵخوازی خۆمان دەبێ.

مادامەکی زۆر بەتەنگ کڵێساوەی، دەبا ڕێگەم بدرێ بپرسم: بۆ کڵێسای ڕاستەقینەی مەسیح وا شیاوتر نییە، مەرجی بەشداریی[٥] لەو پرسانەدا، تەنیا لەواندا، ئەو مەرجانە بن کە گیانی پیرۆز بەڕوونی و بەوشەگەلێکی ڕاشکاوانە لە کتێبی پیرۆزدا وەک مەرجی ڕزگاربوون، باسیان دەکات؛ دیسان دەپرسم: ئەمە باشتر نییە لەوەی خەڵکانێک داهێنان و لێکدانەوەکانی خۆیان بەسەر خەڵکی تردا بسەپێنن، وەک ئەوەی لای خواوە هاتبن و بڕیاریش لە یاساکانی کڵێسا بدەن – وەک ئەوەی بەڕەهایی بۆ بیروباوەڕی مەسیحی زەروور بن، بەمەرجێ لە نێو گوتەکانی خوادا نین، یان بەلایەنی کەمەوە فەرمانی پێ نەکردوون بەڕاشکاوانە –؟ ئەوەی بۆ چوونە نێو کڵێسایەکەوە داوای شتێک دەکات کە مەسیح وەک مەرجی نەمریی ئەودنیا، باسی نەکردووە، دیارە دەیەوێ کۆمەڵەیەکی هاوبۆچوونی خۆی و لە پێناو بەرژەوەندی خۆیدا پێک بێنێ. بەڵام چۆن بەو کڵێسایە دەگوترێ کڵێسای مەسیح کاتێک پشت بەمەرجەیلێک دەبەستێ، ئەو مەرجانە نین کە مەسیح دایناون و خەڵکێک وەرناگرێ، لەوانەیە ڕۆژێک لە ڕۆژان، مەسیح لەودنیا وەریان بگرێ؟ بەڵام لەبەر ئەوەی ئێرە شوێنی ئەوە نییە باسی نیشانەکانی کڵێسای ڕاستەقینە بکەین، بۆیە بەبیری ئەو کەسانەی دێنمەوە کە زۆر بەجۆش و خرۆشەوە بەرگری لە سرووتەکانی کۆمەڵەکەیان دەکەن، ئەوانەی بەردەوام هاوار دەکەن: کڵێسا! کڵێسا و هەڵلایان ناوەتەوە، ڕەنگە بەهەمان هۆکار، وەک هاوار هاواری زیوینگەرەکانی ئەفسووس لە پێناو دیانای خاتوونە خواوەندیاندا (سفری کارەکانی پەیامبەران، ئیسحاحی١٩) – دەڵێم بیریان دێنمەوە کە ئینجیل، لە زۆر شوێندا باسی ئەوە دەکات، قوتابییە ڕاستەقینەکانی مەسیح، دەبێ مەزەندەی چەوسانەوە بکەن و بیچێژن؛ وەلێ ئەوەی کە دەبێ کڵێسای ڕاستەقینەی مەسیح خەڵک بچەوسێنێتەوە و لە دوویان بێ و بەزەبری هێز و شمشێر و ئاگر، ناچاریان بکات بچنە سەر بیروباوەڕەکانی، یەک بەباری خۆم، شتی لەو جۆرەم نەخوێندووەتەوە لە هیچ

شوێنێکی "سەردەمی تازە"دا.

ئامانجی هەموو کۆمەڵەیەکی ئاینی، وەک گوتم، پەرستنی خوایە، مسۆگەرکردنی نەمریی ئەودنیاشە لەو ڕێیەوە. بۆیە دەبێ هەموو سیستمێک لە پێناو ئەو ئامانجەدا بێ و یاساگەلی کڵێساش لەو چوارچێوەیەدا بن. لەم کۆمەڵەیەدا شتێک نییە یان ناشێ پێوەست بێ بەخێروبێری مەدەنی یان زەوینییەوە، نابێ بەهیچ هۆکارێکیش، هێز بەکار بهێنرێ. چونکە هێز، هەمووی لە دەستی فەرمانڕەوای مەدەنیدایە، دەستخستن و بەکارهێنانی خێروبێرە دەرەکییەکانیش، لە بن دەستی ئەودان.

دەڵێی: باشە گەر کڵێسا هێزێکی پەیگیریی نەبێ، چۆن خەڵک ڕەچاوی یاساکانی دەکەن؟ وەڵامی منیش: ئەو بەشە گونجاوەی شتگەلە کە پێویست ناکا پێڕەو بکرێ، مەگەر ڕەگێکی قووڵی لە دەروونەدا داکوتابێ و بەویژدانیشەوە بێ. ئەو چەکانەش کە وا دەکەن، ئەندامانی کۆمەڵەکە ئەرکەکانیان جێبەجێ بکەن: بانگهێشتنکردن، وریاکردنەوە و ڕێنوێنییە. خۆ ئەگەر گوناهباران بەو ڕێیانە نەگەڕانەوە، سەرلێشێواوان نەگەڕانەوە سەر ڕێگەی ڕاست، هیچ نامێنێتەوە جگە لەوەی ئەو سەرسەختە منجڕانەی (المعاندون العنیدون) ئومێدێک بۆ چاکبوونەوە ناهێڵنەوە، لە کۆمەڵەکە دەربکرێن. ئەمەش، ئەوپەڕی دەسەڵاتی کڵێسایە. تاکە سزاش؛ بڕینی هەر پێوەندییەکە لە نێوان جەستە و ئەندامە بڕاوەکەدا، تا ئەو کەسە سەرکۆنە کراوە، لەنێو کڵێسادا نەمێنێتەوە.

ئەرکگەلی خەڵک بەرانبەر لێبووردەیی

کـــاتێک بڕیارێکی وا درا، دەبوایە شـــەنوکـــەوێکی ئەرکـــەکـــانی پێـــوەست بەلێبووردەییەوە بکەین. پێش هەر شتێک دەڵێم:

یەکـەم: هیچ کڵـێسـایـەک ناچار نییـە، بەناوی لێـبووردەییـیـەوە، کەسـێک وەک ئەندامی خـۆی بهـێڵـێتـەوە کـە – سـەرەڕای ئاگـەدارکـردنەوە – سـوور بێ لـەسـەر پێشێلکردنی یاساگەلی ئەو کۆمەڵەیە، خۆ ئەگەر ڕێگەی پێ درا و سزا نەدرا، ئەوە کۆتـایـیی کـۆمـەڵەکەیە، چونکە یاسـاکـانی، تاکە مـەرجگەلی بەشـداری و ڕایەڵەی نێوان ئەندامـانیـەتی. لەگەڵ ئەوەشـدا، دەبێ بڕیاری بێبـەریکردنەکە[٦]، وشەگەلی سـووکـایەتی و بەکـارهێنانی توندوتیـژیی جەسـتـەیی و مـاڵیی دەرکـراوەکـەی، تێ نەکەوێ. ئاخر بەکارهێنانی هەموو جۆرە هێزێک، بەدەستی فەرمانڕەوای مەدەنییە وەک گوتمان، بۆ هیچ کـەسێکی تر نییە هێز بەکار بێنێ، مـەگـەر بۆ پەرچدانەوەی ئەو هێزە بێ کە بەدژی بەکار دێ. بێبـەریکردن، نابێ ببێتە هۆکاری لێسەندنەوەی خـێروبێـرە مـەدەنییـەکـان یان هەر خـێـروبێـرێکی تایبـەتی کـەسـەکـە. ئاخـر ئەو خـێروبێـرە (مـوڵک و مـاڵ)، ئـی ئەوەیە کـە کـەسـیـەتـییـەکـی مـەدەنیی ژێر سـایـەی فەرمانڕەوای مەدەنییە.

بێبەریکردن ئەمانە دەگرێتەوە: ئەگەر بڕیاری بێبەریکردنەکە لەلایەن کۆمەڵەکەوە دەرچوو، یەکگرتوویی نێـوان جـەسـتـەکـە (کـۆمـەڵەکـە) و یەکـێک لە ئەنـدامـانی هەڵدەوەشـێـتـەوە؛ مـادامــەکی ئەو یـەکگرتوویـیــەش هەڵوەشـایەوە، کـەواتـە ئەو هاوبەشـیـەتییەش هەڵدەوەشـێتەوە کە کۆمـەڵەکە دەیداتە ئـەندامانی کە هیچ کـەس مـافـێکی مـەدەنیـیـانەی تێـیدا نیـیـە. ڕاسـتـیـیـەکـەی هیچ زیانێکی مـەدەنی بەر بێبەریکراو ناکەوێ، خۆ ئەگەر لە نوێژی ڕۆژی یەکشـەمدا، پیاوەکەی کڵێسا، نان و شەرابەکەی نەدایە، لەبەرئەوەیە کە بەپارەی خەڵکی تر کڕاون، نەک بەپارەی ئەو.

دووەم: هیچ کـەسـێکی تایبـەت بۆی نییـە لە هیـچ بارێکدا، زیان بە مـوڵک و مـاڵی

نامەدەنیی کەسێکی تر بگەیەنێ بەبیانووی ئەوەی ئەو کەسە لەسەر ئاینێکی ترە یان سرووت و پەرستنەکانی جیاوازن. دەبێ هەموو مافەیلە مرۆڤانی و مەدەنییەکان، وەک مافەیلێکی پیرۆز بێنە پاراستن. ئەو مافانە ناکەونە بن باری ئاینەوە؛ دەبێ خۆ دوور بگیرێ لە بەکارهێنانی توندوتیژی یان زیانگەیاندن بەمافی مەسیحی یان هەر کەسێکی تر. دەبێ بنەماکانی دادپەروەری بخرێتە سەر ئەرکەکانی تری وەک چاکە و خۆشەویستی. ئەمە فەرمانی ئینجیل و ڕێنوێنیی عەقڵ و کۆمەڵە. خۆ ئەگەر کەسێک لە ڕێی ڕاست دەرچوو، سەر لە خۆی دەشێوێنێ، هەر خۆشی زەرەرمەند دەبێ. لەبەر ئەوە بۆت نییە سزای بدەی و لە خێروبێری ئەم ژیانە بێبەشی بکەی بەهۆی ئەوەی تۆ لەو باوەڕەدای گوایە لەودنیا تووشی دەردەسەری دەبێ.

کاتێک باسی لێبووردەییی بەرانبەرێنم کرد کە چۆن ئەو کەسانەی ئاینیان جیاوازە، دەبێ هاوکاریی یەکتر بکەن، هەمان شتیش دەڵێم لەبارەی کڵێسا جیاوازەکانەوە کە بەشێوەیەک لە شێوەکان، وەک کەسە تایبەتەکانن: هیچ کڵێسایەک لە کڵێسایەکی تر باڵادەستتر نییە، با فەرمانڕەوای مەدەنیش سەر بەیەکێکیان بێ. مادامەکی دەوڵەت ناتوانێ مافێکی تازە بداتە کڵێسا، بۆیە مافێکی تازە نادرێ بەدەوڵەتیش. لەبەر ئەوە، فەرمانڕەوای مەدەنی سەر بەکڵێسایەک بێ یان نا، ئەو کڵێسایە وەک خۆی دەمێنێ، واتە کۆمەڵەیەکی ئازادی خاوەن ئیرادە. کڵێسا بەئەندامبوونی فەرمانڕەوای مەدەنی، نابێتە خودان هێزی شمشێر، هەروا بەوازهێنانیشی دەسەڵاتەکانی پێشتری نادۆڕێنێ کە برێتین لە فێرکردن و بێبەریکردن. مافێکی نەگۆڕی هەر کۆمەڵەیەکیشە بیەوێ هەر ئەندامێکی دەربکات کە پێی وایە شیاوی دەرکردنە، زیادبوونی ئەندامەکانیشی، مانای پەیداکردنی دەسەڵات نییە بەسەر ئەوانەدا کە ئەندام نین. هەر بۆیە، ئاشتی، دادپەروەری و دۆستایەتی، پرسگەلێکن دەبێ کڵێساگەلی جیاواز لە نێوان خۆیاندا ڕەچاویان بکەن، وەک چۆن تاکەکان وا دەکەن، بێ ئەوەی یەکێک داوا بکات بەسەر یەکێکی تردا باڵادەست بێ.

ڕوونکردنەوەی ئەم پرسە پێویستی بەنموونەیەک هەیە، با وای دابنێین لە قوستەنتینییە، دوو کڵێسا هەیە، یەکیان سەر بەمەزەبی "لۆمەکەران"[٧]ە، ئەوی

تریشـیـان سـەر بەمـەزهەبی "لۆمـەنەکـەرانە". ئاخـۆ کـەسـێک بـۆی هەیە بـڵـێ کڵێسایەکیان دەکارێ ئەندامی کڵێساکەی تر لە ئازادی یان موڵک و ماڵی بێبەری بکات (وەک ئەوەی لە جێیـەکانی تر ڕووی داوە)، چونکە لادەرن و لە بیـروباوەڕ و سـرووتەکاندا جیـاوازن، یا سـزای شـاربەدەر یان کـوشـتـنیـان بدات، لەوبەریشـەوە تورکان بێدەنگ دانیشتون و دەبینن، مەسیحی مەسیحی دەچەوسێنێتەوە؟ ئەگەر کڵێسـایەک بۆی هەبوو خـراپە بەرانبـەر ئەوی تر بکـا، من دەپرسم کامەیانە و ئەو مافەی لە کوێ هێنا؟ بێگومان وەڵامەکە ئەوەیە؛ ئەو کڵێسایەی بیروباوەڕی ڕاستە، دەتوانـێ خـراپە بـەرانبــەر کــڵـێـســاکـەی تـر بکات کــە کــڵـێــســای لادەران و هەرتووقییەکانە. ئاخر کڵێسا بیروباوەڕەکەی هەرچۆنێک بێ، هەر خۆی پێ ڕاستە و ئەوانی تری پێ گومڕان. بەو شێوازە ناکۆکیی نێوان کڵێساگەل لەبارەی ڕاستیی بیروباوەڕ و بێگەردیی پەرستنەکانیانەوە، لە نێوان هەردوولادا هاوسەنگە، هیچ دادوەرێکیش لە قوستەنتینییە و لە هەر وڵاتێکی تری دنیـا، ناتوانێ بڕیار لەوە بدات. لەو پرســەدا، حــوکم دەگــەڕێتــە بۆ دادوەری باڵادەست بەســەر هـەمــوو مـرۆڤایەتیدا، هەر تەنیا ئەو سزای لادەران دەدات، تا ئەو ڕۆژەش با ئەو خـەڵکە ببینن گوناهێکی چەند گەورەیە، زوڵمیش دەخەنە سەر ئەگەر سەرلێشێواوییان نەبێ، دەیخـەنە سـەر خۆبەزلزانینیان، کاتێک بەوپەڕی سـەختی و ناشیـرینییـەوە ئازاری ئەوانی تر دەدەن لەبەرئەوەی بیروباوەڕیان لەوان جیاوازە.

خۆ ئەگەر توانرا بزانرێ بیروباوەڕی کام لایەن ڕاستـە، ئەوە ماف ناداتە کڵێسا ڕاستەکە، ئەوانی تر لەنێو ببا. چونکە کڵێساکان هیچ دەسەڵاتێکی دنیاییان نییە، شمشێر و ئاگریش، دوو کەرەسەی گونجاو نین بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵە و فێرکردن و گـێـڕانەوەی خــەڵک. لەگـەڵ ئەوەشـدا با وای دابنێین، فـەرمــانڕەوای مــەدەنی، شـمـشـێری دایە دەست یەکێکیـان تا بتـوانێ بەرەزامـەندیی ئەو، سـزای لادەران بدات، ئاخۆ کەسێ هەیە بڵێ، سوڵتانی تورکی بۆی هەیە کڵێسایەکی مەسیحی باڵادەست بکات بەسـەر برا ئاینییـەکانی تریدا؟ ئەوەی مـەسیحی نەبێ، بۆی نییـە مەسیحیگەل بچەوسێنێتەوە سەبارەت بەئاینەکەیان، بۆیە ناتوانێ ئەو دەسەڵاتەش بداتە هیچ کۆمەڵێکی مـەسیحی، یەکێک خـۆی دەسەڵاتێکی نـەبێ، ناتوانێ بیداتە کەسی تریش.

لەوە ڕامێنە، دەبینی هەمان شت بۆ شانشینێکی مەسیحیش هەر وایە. هێزی مەدەنی لە هەموو جێگەیەک وەک یەکە، ئەگەر ئەو دەسەڵاتە لە دەستی شازادەیەکی مەسیحی بێ، ناتوانێ دەسەڵاتی زیاتر بداتە کڵێسایەک، وەک چۆن شازادەیەکی میللەتێکی تریش ناتوانێ ئەوە بکات، واتە ناتوانێ هەرگیز هیچ دەسەڵاتێک بدات. لەگەڵ ئەوەشدا، شایانی لێوردبوونەوەیە، کام خەڵکەی بۆ پشتیوانیی ڕاستی و بەرەنگاربوونەوەی ناڕاستی و شیمانەی لێکترازان زۆر بەجۆشە، بەدەگمەن نەبێ جۆش و خرۆشیان لە پێناو خوادا ناجووڵێ، تەنیا ئەو کاتە جۆش و خرۆشی ناخیان دەجووڵێ کە فەرمانڕەوای مەدەنییان لەگەڵدا بێ.

کە کاریش گەیشتە ئەوەی لایەنگریی فەرمانڕەوای مەدەنی بەهێزیان بکا، نزا لە ئاشتی و خۆشەویستیی مەسیحی بخوێنە. بۆیە پێویستە هانی لێبووردەییی نێوانیان بدرێ. خۆ ئەگەر خۆیان نەدایە پاڵ دەسەڵاتی مەدەنی، دەتوانن – بەخۆڕاگرتن و جێگیری – خۆیان لە بەردەم تەشەنەکردنی بتپەرستی، ئەفسانە و هەرتووقییەتی دەوروبەریاندا بگرن کە هێندێک جار سەبارەت بەخۆیان و ئاینەکەیان دەیانترسێنێ. ئەوان کە تواناکانی خۆیان بەجۆش و خرۆش و بەدڵی خۆیان ناخەنە گەڕ بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو هەڵانەی بەرانبەر تەختی پاشا یان فەرمانڕەوا دەبێتەوە؛ ئەمەش تاکە ئامرازی دروستە بۆ بڵاوکردنەوەی ڕاستی، مەبەستم کاتێک خێر و چاکە و هاوکاریی مرۆڤانە، پاساوگەلی عەقڵانیشیان دەچێتە پاڵ.

لەبەر ئەوە، نە تاکەکان، نە کڵێساگەل، نە دەوڵەتان هیچ ڕەواییان بەدەستەوە نییە پەلاماری مافە مەدەنییەکانی ئەوانی تر بدەن و موڵک وماڵیان تاڵان بکەن بەنێوی ئاینەوە. ئەوانەی ڕێگەیەکی تریش پێ دەزانن، داوایان لێ دەکەم با بیر لەوە بکەنەوە مرۆڤایەتی بەرەو چ ناکۆکی و شەڕوشۆڕێک دەبەن، چۆن هانی تاڵانوبڕۆ و کوشتن و ڕق و کینەی هەتاهەتایی دەدەن. ئاشتی و ئاسوودەیی، بگرە هیچ دۆستایەتییەکی نێوان خەڵک ناچەسپێ و ناشپارێزرێ، ئەگەر ئەو بۆچوونەی پێی وایە سەروەری (دەسەڵات) لوتفێکی خواییە(٨) و ئاین پێویستە بەزەبری چەک بڵاو بکرێتەوە.

سێیەم: با بزانین ئەرکی لێبووردەیی، چی دەخاتە ئەستۆی ئەو کەسانەی خۆیان

له هەموو مرۆڤگەل، له ڕەشەخەڵکەکە (gens laica)– پێیان خۆشە ئەوهامان پێ بڵێن–، جیا کردووەتەوه، بەو پێیەی سەر بەکڵێسان و وەزیفەیەکی ئاینییان هەیە، جا قەشە بن یان کاهین یان هەر نازناوێکی تریان لەخۆ نابێ. ئەڵبەت باس، باسی ڕەگ و ڕیشەی هێز و پێگەی پیاوانی ئیکلیرۆس نییە. بەڵام دەڵێم، سەرچاوەی دەسەڵاتەکەیان هەر کوێیەک بێ، مادامەکی کڵێسایە پێویستە لەنێو کڵێسادا بمێننەوە، نابێ لە هیچ دۆخێکدا دەست لە کاروباری مەدەنی وەردەن، چونکە کڵێسا خۆی، بەتەواوی جیا و جیاوازە لە دەوڵەت و کاروباری مەدەنی. سنووری هەردووڵا نەگۆڕە و نابێ بگۆڕێ. ئەوەی ئەم دوو کۆمەڵە کە لە بنچینە و ئامانج و ناوکرۆکدا، تا سەر ئێسک جیاوازن، تێکەڵ بکات؛ ئەوە ئاسمان و زەوی تێکەڵ دەکات، تێکەڵکردنی دوو پرسە کە زۆر دوور و دژبەری یەکترن. بۆیە کەس ناتوانێ، جا پلە و پایەی لە کڵێسادا هەر چییەک بێ، کەسێکی تر بێبەش بکات لەوەی بچێتە نێو کڵێسایەکی ترەوە یان سەر بیروباوەڕێکی تر یان ئازادی زەوت بکات یان دەست بەسەر بەشێک موڵک وماڵیدا بگرێ سەبارەت بەئاینەکەی. ئاخر ئەوەی مافی گشتیی کڵێسا نییە، ناکرێ و بەگوێرەی هیچ یاسایەک، نابێتە مافی هیچ ئەندامێکی کڵێسا.

بەڵام تەنیا هێندە بەس نییە پیاوانی کڵێسا توندوتیژی و تاڵان و جۆرەکانی تری چەوسانەوە پێڕەو نەکەن، ئاخر ئەوەی بڵێ شوێنگرەوەی پەیامبەرم، فێرکردنی خستە ئەستۆی خۆی، ئەرکییەتی گوێگرانی ئاگەدار بکاتەوە لەبارەی ئەرکەکانی ئاشتی و ئیرادەی چاکە بەرانبەر هەموو خەڵک، وەک یەک بەرانبەر لادەر و خاوەن بیروباوەڕی ڕاست، بەرانبەر هەموو ئەوانەی لە بیروباوەڕدا لەگەڵی جیاوازن، وەک ئەوانەی لەگەڵی کۆکن. لەسەری پێویستە، داوا لە هەموو خەڵک بکات، ڕەنگە خاوەن پلە و پایەی دەوڵەتیشیان تێدا بێ، بانگهێشتنیان بکات بۆ خۆشەویستی، نەرمونیانی، لێبووردەیی، هەوڵ بدات ئەو خەڵکە هێور بکاتەوە کە لە پێناو ئاینەکەیاندا یان بوغزاندنی ئەوانی تردا، جۆش و خرۆش و سەرگەرمی گرتوونی. نامەوێ باسی چۆنیەت و چەندایەتیی بەری ئەو هەوڵانە بکەم لە کڵێسا و دەوڵەتدا پێکەوە، باسی ئەو کاتانە بکەم کە دەنگ لە مینبەرەکانەوە بەرز دەبنەوە و داوای ئاشتی و لێبووردەیی دەکەن – دەڵێم نامەوێ وەسپی ئەوە بکەم تا بەخراپە لەبارەی کەسانێکەوە نەدوێم کە نامەوێ کەس لە قەدر و قیمەتیان کەم بکاتەوە، با لەوانیش

بێ. بەڵام دەڵێم، پێویستە پرسەکە وابێ. ئاخر ئەگەر یەکێک وەزیفەکەی باسی ئاینی خوا و ڕێنوێنییەکانی ئینجیل بێ، بچێ شتی تریان فێر بکات، ئەوە یان لە کارەکەی خۆیدا نەزانە یان لە ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانیدا کەمتەرخەمە و سەبارەت بەوەش، ڕۆژێک لە بەردەم شازادەی ئاشتیدا، پرسیاری لێ دەکرێ. ئەگەر لەسەر مەسیحیگەل پێویست بێ بیر لە توڵەسەندن نەکەنەوە، گەر حەوت جاران سووکایەتییان پێ بکرێ و هەر سووکایەتییەکیش حەفتا جاران، ئەدی ئەوانەی قەت زیانیان پێ نەگەیشتووە لە کەسەوە، دەبێ چەند هێمن بن، چەند خۆ لە زیانگەیاندن بەکەسانێک خۆ بەدوور بگرن کە هەرگیز زیانیان پێ نەگەیاندوون، دەبێ بەتایبەتی خۆیان لەو کەسانە بەدوور بگرن کە تەنیا سەرقاڵی کاری تایبەتی خۆیانن و هیچی تر، تەنیا بیر لەوە دەکەنەوە بەگوێرەی بیروباوەڕی خۆیان خوا بپەرستن، جا ئەو پەرستنانەیان هەرچۆنێک بن، گرینگ خۆیان باوەڕیان پێیەتی و پێیان وایە لەو دنیا ڕزگاریان دەکات. هەرچی ئەو پرسانەشە کە بەموڵک و ماڵی دنیایی و جەستەوە پێوەستن، مافی هەر مرۆڤێکە ئازادانە چۆن ڕەفتار دەکات. ئاخر کەس لەوە زویر نابێ، ئاخۆ دراوسێیەکەی کاروباری ماڵی خۆی چۆن بەڕێوە دەبات، یان زەوییەکەی تۆو نەکردووە، یان کچەکەی نەداوە بەکەسێکی شیاو. کەس خۆی بەوەوە بێزار ناکات کابرایەک بێنێتەوە سەر ڕێی ڕاست کە هەر خەریکی کاری خراپە و بەفیڕۆدانی پارەکانیەتی بەخواردنەوە. خەڵک ئازادن، ماڵی خۆیان ئاوەدان دەکەنەوە یان وێران، پارەی خۆیان بەڕاست و چەپدا خەرج بکەن، ئەوە هەمووی ڕێگە پێ دراوە و کەس خۆی لەو شتانە هەڵناقورتێنێ. بەڵام کاتێک پێش منداڵەکانی ناکەوێ تا بیانباتە سرووتە ئاینییەکان و نهێنییەکانی ئەو سرووتانەیان بۆ باس بکات، ئیتر دراوسێکانی دەکەونە بۆڵەبۆڵە و سەرکۆنەکردن و تۆمەتبارکردن، هەرکەسە و خۆی بۆ سزادانی ئەو (تاوانبارە) ئامادە دەکات، گەر بەسەرگەمەکان بێ، هەر زوو پەلاماری بدەن و تاڵانی بکەن، ئەوەش بەردەوام دەبێ تا کابرا دەگەیەننە بەردەم دادوەر و دەخرێتە گرتیگە، دواتر حوکمی لەداردان یان دەستبەسەرداگرتنی ماڵەکەی دەدرێ. ڕاستە پیاوانی ئاینی سەر بەهەموو کۆمەڵە ئاینییەکان، بۆیان هەیە بەگژ ئەو هەوڵانەدا بچنەوە کە لەگەڵ بیروباوەڕیاندا ناکۆکە، بۆشیان هەیە لەو دۆخانەدا هەرچی دانایی و توانای پاساودانەوە و بڕواپێهێنانیان هەیە بەکاری بێنن؛ بەڵام پێویستە بەلایەنی کەمەوە

دەست لە کەسەکان نەدەن، نابێ لەبەر لاوازیی پاساوەکانیان، پەنا بۆ توندوتیژی ببەن کە ئەوە کاری دەسەڵاتێکی ترە و لە پیاوانی کڵێسا ناوەشێتەوە. نابێ دەستبەرداری بیروباوەڕ و لێهاتوویی خۆیان ببن و هانا بۆ شمشێری دەسەڵات ببەن. ڕەنگە ئەو سەرگەرمییە کە دەبێتە هۆکاری ئاشکرابوونی خۆشەویستییان بۆ ڕاستی، ئەو سەرگەرمییەی تەنیا بەئاگر و ئاسن ڕێنوێنی دەکا، دەڵێم ڕەنگە ئەوە ببێتە هۆکاری ڕیسواکردنی چاوچنۆکییان و دەرخستنی ئەو ڕاستییەی کە خەمی خۆسەپاندنیان پێش هەر شتێکی ترە.

زۆر زەحمەتە بتوانرێ وا لە خەڵکە عاقڵەکە بکرێ بڕوا بکەن، مرۆڤ لە دڵیەوە ئاواتەخوازە براکانی ڕزگار ببن، بەنیازپاکییەوە هەوڵ دەدات لە دۆزەخی هەتاهەتایی بیانپارێزێ، لە کاتێکدا لەم دنیا دەیانداتە دەست گرووکار (جەلاد) تا بەزیندوویەتی بیانسووتێنێ و بەڕوویێکی ساردەوە کە ڕازیبوونی پێوە دیارە، تەماشای ئەو دیمەنە تۆقێنەرە بکات.

ئەرکەکانی فەرمانڕەوا لەبارەی لێبووردەییەوە

دواجار هەر دەبێ ئەرکەکانی فەرمانڕەوا لەبارەی لێبووردەییەوە بزانین کە ئەرکگەلێکی زۆر گرینگن.

سەلماندمان کە چاودێریی نەفسگەل، ئیشی فەرمانڕەوا نییە، مادامەکی دەسەڵاتی ئەو تەنیا دانانی یاساگەل و ناچارکردنی خەڵکە کە جێبەجێیان بکەن لە ڕێی سزادانەوە. بەڵام هەر مرۆڤێک دەتوانێ چاکە لەگەڵ براکانیدا بکات، فێریان بکات وریایان بکاتەوە و بەپاساوگەلی باش، بڕوایان پێ بێنێ. بەم شێوازە، هەموو مرۆڤێک بۆی هەیە ئاگەداری خۆی بێ، کەسیش ناتوانێ ئەو مافەی لێ زەوت بکات. لەوانەیە کەسێک بڵێ: دەبێ شیاوی ئەو چاودێرییە بێ؟ بەڵام گەر کەسێک تەندروستیی خۆی و کاروبارەکانی ماڵەکەی پشتگوێ خست، یان ئەو کاروبارانەی فەرامۆش کرد کە زیاتر کۆمەڵگەی مەدەنی بایەخیان پێ دەدات، ئاخۆ دەبێ فەرمانڕەوای گشتی، بەفەرمانێک ڕێی نەدات هەژار بێ یان نەخۆش بکەوێ؟ یاساگەل هەوڵ دەدەن، چەندی بتوانن، سەر و ماڵی تاکەکان لە پەلاماری کەسانی تر بپارێزن؛ وەلێ ناتوانن کەسەکان لە کەمتەرخەمیی خۆیان و ڕەفتاری خراپیان بپارێزن. ئاخر ناتوانرێ کەس ناچار بکرێ تەندروستیی باش بێ، بەزۆر دەوڵەمەند بێ، خوا بۆ خۆی، خەڵک ڕزگار ناکات، گەر خۆیان نەیانەوێ.

با وای دابنێین، شازادەیەک (فەرمانڕەوایەک) ویستی خەڵکەکەی ناچار بکات دەوڵەمەند بن، تەندروستییان باش بێ، دەتوانێ یاسایەک دەربکات بڵێ دەبێ تەنیا بچنە پزیشکانی ڕۆما، نابێ چ بخۆن ئەو خواردنانە نەبێ کە ئەو پزیشکانە دیاریی دەکەن؟ دەبێ بڵێ نابێ یەک کەس دەرمانێک یان خواردنێک بخوات ئەوانە نەبێ کە لە ڤاتیکان یان چێشتخانەیەکی جنێڤ ئامادە کرابێ؟ دوایی، بۆ ئەوەی ژیانی ئەو خەڵکە خۆش بێ پێویستە هەموویان ببنە بازرگان یان مۆزیکژەن؟ دەبێ بڵێ پێویستە هەمووتان ببنە خاوەنی هۆتێل یان بازرگان، چونکە خەڵکێکی تر بە

هۆتێل و بازرگانی دەوڵەمەند بوون و خێزانەکانیان زۆر خۆش دەژین؟ وەلێ تۆ دەڵێی هەزار ڕێگە هەیە بۆ دەوڵەمەندبوون، بەڵام ڕێگەی ڕزگاربوون یەکێکە. ئەمە قسەیەکی ڕاستە، بەتایبەت ئەگەر ئەوانە کردیان کە خەڵک ناچار دەکەن ئەم ڕێیە و ئەویان بگرنە بەر. چونکە گەر ئامرازەکان زۆریش بن، یەک پاساو بۆ ناچارکردنیان نییە، ئەگەر بەهەموو هێزی خۆم بەرێوەبم بۆ ئۆرشەلیم – بەپێی جوگرافیای پیرۆز – بۆچی لێم بدرێ بەبیانووی ئەوەی پێڵاوم لە پێدا نییە یان قژم بەشێوازێکی دیاریکراو نەبڕیوە یان دەستنوێژم نەشووشتوە؟ یان بەبیانووی ئەوەی لە ڕێگە گۆشت یان خواردنێکی چاکم خواردووە؟ یان بەبیانووی ئەوەی خۆم لە پێچاوپێچەکانی ڕێگە و شیو و دۆڵەکان پاراستووە و بەڕێگەیەکدا ڕۆیشتووم پێچ و قوڕی کەمترە، لەنێو ئەو ڕێگایانەی بەو ئاراستەیەدا دەڕۆن، یان لەبەرئەوەی هێندێ برادەرم بینی لە ڕێگە، زۆر خاکی نەبوون یان هێندێکی تر زۆر پەست نەبوون، یان شوێن ڕێنوێنێکی تاج لەسەر کەوتم، یان ڕێنوێنەکەم تاج لەسەر نەبووە و عەبا سپییەکەی نەپۆشیووە؟ گەر جوان ورد بینەوە، دەبینین ئەم پرسە هیچوپووچانەیە زۆربەی جاران، دژایەتیی نێوان براگەلی مەسیحی دەخوڵقێنن، ئەو براگەلەی هەر هەموویان لە پرسە ناوکرۆکەکانی ئایندا کۆکن، ئەو شتە هیچوپووچانەش گەر لە ئەفسانەگەل و دووروویییەوە نەئاڵێنرێن، دەکرێ ڕەچاو بکرێن یان نەکرێت، بێ ئەوەی هیچ زیانێک بەئاین و ئاراستەی نەفسەکان بگەیەنن.

بەڵام با خۆبدەینە دەست دەمارگیران، ئەوانەی سەرکۆنەی هەموو شتێک دەکەن کە بەدڵیان نەبێ، گوایە ئەو دۆخانە ڕێگەگەلێکی جیاوازیان لێ دەبێتەوە، ئاراستەشیان جیاوازن، کەواتە لەمە چی تێ دەگەین؟ تەنیا ڕێگەیەکیان، ڕێگەی ڕاستیی ڕزگاربوونە، وەلێ لەنێو ئەو هەزار ڕێگەیەی خەڵک دەیانگرنە بەر، تا ئێستە ساغ نەبووەتەوە ڕێگەکەی ڕزگاربوون کامەیانە. چاودێریی دەوڵەت یان مافی سەپاندنی یاساگەل، وا ناکات فەرمانڕەوا چاکتر ڕێگە ڕاستەکە بدۆزێتەوە وەک لە خەڵکە ئاساییەکە کە لە ڕێی توێژینەوە و کۆڵینەوە دەیدۆزنەوە. با وای دابنێین جەستەم لاوازە و نەخۆشییەکی مەترسیدارم هەیە، تەنیا یەک چارەسەری هەیە و ئەویش نازاندرێ، دەبێ فەرمانڕەوا چارەسەرێکم بۆ دابنێ، چونکە تەنیا یەک دەرمانم هەیە و ئەو دەرمانەش لەنێو ئەو هەموو دەرمانەدا ناناسرێتەوە؟

ئێستە تاکە ڕێگەیەکم لە پێشە بۆ ڕزگاری لە مردن، ئاخۆ وا باشترە فەرمانڕەوا چ فەرمان دەکات ئەوە بکەم؟ ئەوەی دەبێ هەموو مرۆڤێک لێی بگەڕێ لە پێناو خۆیدا بەتێڕامان و لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندن، بەحسێب بۆ کردن – نابێ حسێب بۆ کردن وا سەیر بکرێ کە تایبەتە بەمرۆڤگەلێک، شازادان، بەهێزتر لەوانی تر، زاین دەبن، بەڵام لە ڕووی سروشتەوە، لەگەڵ لادەرانی تردا یەکسانن. ڕاستییەکەی، لە فەرمانڕەوایی یان هونەری فەرمانڕەواییدا، ماریفەتی لە پرسەکانی تردا زۆر گەرەک نییە، لە هەموو ماریفەتەکان دوورتر؛ ئاینی ڕاستەقینە کامەیە. ئەگەر وا بووایە (واتە بیانزانیایە ئاینی ڕاستەقینە کامەیە هەر لەبەرئەوەی مافی فەرمانڕەواییان هەیە)، ئەدی بۆچی، فەرمانڕەوایانی دنیا لە کاروباری ئایندا تا بڵێی جیاوازن؟ بگرە با وای دابنێین، ڕێگەی ژیانی نەمری، بەلای شازادەوە ناسراوترە وەک لە خەڵکەکە، یان بەلایەنی کەمەوە لەنێو ئەم لێڵاو باوەڕنەکردنەدا، باشتر وایە شوێن قسەکانی فەرمانڕەوا بکەوین. ئەگەر بڵێی: ئەگەر فەرمانڕەوا فەرمانی پێ کردی بژێویی خۆت بەبازرگانی پەیدا بکەی، ڕەتی دەکەیتەوە، چونکە گومان دەکەی لەو ڕێگەیەوە پارە پەیدا بکەی؟ منیش وەڵامت دەدەمەوە: بازرگانی دەکەم وەک شازادە فەرمانی داوە، چونکە ئەگەر زەرەرم کرد، ئەو دەتوانێ قەرەبووی هەوڵ و کاتە لەدەستچووەکەم بەجۆرێکی تر بۆ بکاتەوە، گەر ڕاست بکات، وەک دەڵێ گوایە ئەو لە برسیەتی و هەژاریم دەپارێزێ، دەتوانێ لە شکاندا باڵم بگرێ و هەڵم سێنێتەوە، ئەگەر هەموو شتێکم لە بازرگانیدا لە دەست دا، جا بەنەزانی بێ یان لە بێبەختی. ئەمە ئەگەر بازرگانی بوو، خۆ ئەگەر بێینە سەر ئەو دنیا، پرسەکە زۆر جیاوازە: ئەگەر لەو بازرگانییەیاندا (ئەو دنیا – ئاخیرەت) زەرەرم کرد، بارم لار بوو، فەرمانڕەوا ناتوانێ – بەهیچ جۆرێک – قەرەبووم بکاتەوە، کارەساتەکەم کەم بکاتەوە، یان کەمێکیش بێ، خۆشبەختیم بۆ بگێڕێتەوە، نەک بمگێڕێتەوە دۆخی جاران. کەواتە چ گرەنتییەک هەیە بۆ مەلەکووتی ئاسمان؟

ڕەنگە بڵێی ئێمە ئەو فەرمانڕەوایەتییە گوناه نەکردەیە (الحکم المعصوم) کە لەسەر هەموو خەڵک پێویستە گوێڕایەڵ و لایەنگری بن، نادەینە فەرمانڕەوای مەدەنی، بەڵکە بەکڵێسای ڕەوا دەبینین: ئەوەی کڵێسا بیڵێ، فەرمانڕەوای مەدەنی فەرمان بەهەمووان دەکات پابەندی بن ئەو، دەسەڵاتی خۆی بەکار دەهێنێ تا وا

بکات، خەڵک لە کاروباری ئاینیدا، تەنیا باوەڕ بەوە بکەن کە کڵێسا بڕیاری لێ دەدات، بەم شێوازە، دەسەڵاتی بڕیاردان لە دەستی کڵێسادا دەمێنێتەوە. فەرمانڕەوا، خۆی ملکەچی کڵێسا دەبێ و داوا لە خەڵکیش دەکات ملکەچ بن. وەڵامم بۆ ئەمە: کێیە ئەوە نابینێ، ناوی کڵێسا کە سەروەختی هاوەڵانی مەسیح زۆر بەڕێز بوو، دواتر بۆ خۆڵ لە چاوکردنی خەڵک بەکار دێ؟ هەرچۆنێک بێ، ئێستە ئەو قسانە بەکەڵکمان نایەن. دەڵێم وەنەبێ فەرمانڕەوا لە خەڵکەکە، زیاتر شارەزای ئەو تووڵەڕێگەیە بێ کە بەرەو ئاسمان دەچێ، بۆیە ناتوانم بیکەمە ڕێنوێنی خۆم، چونکە لەوانەیە هەر هێندەی من شارەزای ئەو ڕێگەیە بێ، دڵنیاشم خەمی ڕزگاربوونی لە خەمی من کەمترە. نموونەی ئەو پاشایانەی ئیسرائیلیگەل چەند زۆرە کە ئەگەر ئیسرائیلییەکان شوێنیان بکەوتنایە سەریان لێ دەشێوا و ڕێگەی پەرستنی ڕاستەقینەی خوایان ون دەکرد و بتگەلیان دەپەرست، بەمەش ماڵی خۆیان وێران دەکرد. تۆش هاتووی داوام لێ دەکەی ئازا بم و پێم دەڵێی ئێستە هەموو شت دروست و بێوەین، چونکە ئەوەی فەرمانڕەوا فەرمانی پێ دەکا و دارعەسای سزاشی لەو خەڵکە هەڵبڕیوە، فەرمانە ئاینییەکانی خۆی نین، بەڵکە ئی کڵێسان. وەلێ من دەپرسم: کام کڵێسا؟ وا دیارە مەبەست، ئەو کڵێسایەیە کە شازادە لێی ڕازییە. ئەمە مانای وا نییە، هەر بەزەبری هێزی کەمەرشکێن، بەیاسا و سزاگەل، ڕام کێشن بۆ ئەم کڵێسا یان ئەوی تریان و ئەدی ئەوە خۆسەپاندنی فەرمانڕەوا نییە بەسەر کاروبارە ئاینییەکاندا؟ باشە جیاوازیی چییە گەر خۆی ڕاپێچم بکات یان بمداتە دەست کەسێکی تر؟ لە هەردوو بارەکەدا، من لارەملم بۆ ئیرادەی ئەو، ئەویش لە هەردوو بارەکەدا، بڕیار لە ڕزگاربوونم دەدات. بلێی ئەو جووەی بەفەرمانی پاشا بتێکی دەپەرست، ئاسوودەتر بووبێ، چونکە پێی گوتراوە، لە کاروباری ئاینیدا، پاشا لەخۆوەڕا قسان ناکا، هەرگیز هیچ شتێک بەخەڵکەکەی خۆی ناڵێ تا ئەنجوومەنی کاهینان و زێوانان بڕیاری لێ نەدەن کە ئەوە فەرمانێکی ڕاستەقینەی خواییە؟ خۆ ئەگەر ئاینی هەر کڵێسایەک ببێتە ئاینی ڕاستەقینە و جێی باوەڕ، تەنیا لەبەرئەوەی کاهین و زێوانان و لایەنگرانیان دەڵێن ئاینەکەیان ڕاست و ڕەوانە و تا پێیان بکرێ داکۆکیی لێ بکەن، ئەدی کام ئاینە دەمێنێتەوە، لار و قەڵب و مەترسیدار بێ؟ گەر گومانێکم لە بیروباوەڕی سۆکنیوسیینییەکان Sociniani، یان پەرستنەکانی لایەنگرانی لۆتەر هەبوو، وا

باشـتـره بۆ من بچـمـه نێو ئەو کڵـێـسـایـە یان ئەوی تریان، بـەگوێرەی فـەرمـانـی فـەرمـانڕەوای مـەدەنی، چونکە ئـەو هیچ بڕیارێک لـە کاروباری ئاینیدا نـادا بەپێی دەسەڵاتی زانایانی کڵێسا و بەڕاوێژی ئەوان نەبێ؟

با ڕاست بێژین و دان بەوەدا بنێین کە کڵێسا (ئەگەر وەک کۆڕوەندێکی پیاوانی ئاینـی وابێ و بڕیاران بـدات و شـایـەنی ئـەو ناوە بێ)، فـەرمـان بۆ دەرباری پـاشـا دەربکات چاکـتـرە لەوەی دەربار بۆ کڵـێـسـای دەربکات. ئێـمـە باش دەزانین، باری کڵـێـسـا چۆن بوو لە سـەردەمی پاتریارکـە ئەرتەدۆکسـیـیـەکان یان لە سـەردەمی ئەریوسـیـیـەکـاندا. بەڵام گـەر بگوترێ ئەو سـەردەمـانـە زۆر کـۆنن، ئێـمـە دەڵێین، مـێـژووی ئینگلتـەرا، نموونـەی نوێمـان پێـشـان دەدات کـە چۆن لـە سـەردەمی فـەرمـانڕەوایی هینری، ئەدوارد، مـاری و ئەلیـزابێـسـدا(٩)، پیـاوانی ئاینی تەنـیـا بەفیکـەیەکی شازادە، بڕیارگەل، کـەرەسـەکـانی بیروباوەڕ و شـێوازی پەرستنـەکانی خـۆیان گۆڕیوە. ئـەو پاشـایانەش، هـەریـەکەیان بەئارەزووی خـۆی فـەرمـانـەکانیـان لە کـاروباری ئاینیدا دەرکردووە، کەسـێک مـەگـەر شـێـت بێ، ڕەنگە بڵـێم بێ ئاین بێ، نەڵێ بەگـوێکردنی ئەو پـاشـایانە لە کـاروباری ئاینیـدا، سـووکـایەتییـە بەویژدان و خواپەرستییەکان. پێویستم بەوە نییە لەوە زیاتریش بڵێم. کە کار گەیشتە ئەوەی، پاشـا، بڕیار لە کـاروباری ئاین بـدات، چ جیـاوازییـەک نیـیـە لەوەدا کـە خـۆی ئەو بڕیارە بـدات یان پرس و ڕا و ڕاوێژ بە کـڵـێـسـا و پیـاوانی کـڵـێـسـا بکا. بڕیار و ناکـۆکی و شـەڕوشـۆڕی پیـاوانـی ئاینـی ڕوون و ئاشکرایە، بەو بـارەوە، ناکـرێ بڕیارگەلی پاشا دروستتر بن ئەگەر ئەوانی لە پشتـەوە بن و دەنگی ئەوان هـەبێ و نەبێ، شتێک ناخاتە سـەر دەسەڵاتی مـەدەنی. تێبینی دەکرێ، شازادەگەل، کەمتر بەقسـەی ئەو پیـاوە ئاینییانە دەکەن و نرخێک بۆ بۆچوونەکانیـان دادەنێن، ئەگەر لەسـەر بیروباوەڕی خۆیان نەبن و پەرستنەکانیان وەک ئەوان نەبن.

بەهەر بارێک، خـاڵی سـەرەکیی دەسـتنیـشـانکردنی بڕیاری یەکلاییکەرەوە لەم پرسـەدا، ئـەمـەیە: ئەگـەر تەنـانـەت بیـر و بۆچوونی فـەرمـانڕەوا لە کـاروبـاری ئایندا ڕاست بێ، ئەو ڕێگـەیـەی بانگـهێشتنی بۆ دەکات بەڕاستـی ئینجیلی بێ، لەو دنیـا من ڕزگـار ناکـات، ئەگـەر خـۆم لـە دڵەوە باوەڕم پێی نەبێ. ئـەگـەر بـەڕێگەیەکـدا ڕۆیشـتم کە دژی ویژدانی خـۆم بوو، هـەرگیز نامـگەیەنێتە مـەزاری خۆشـبەختـان.

لەوانەیە بەپیشەیەک دەوڵەمەند بم ڕقیشم لێی بێتەوە، لەوانەیە بەدەرمانگەلێک چاک ببمەوە، متمانەم پێی نەبێ؛ وەلێ بەئاینێک ڕزگار نابم، لێی بەگومان بم، یان بەپەرستنێک حەزی لێ نەکەم. باوەڕدار، کەڵک لە ئاکاری ڕووالەتانە نابینێ، باوەڕدار، پێویستی بەباوەڕ و دڵسۆزییەک هەیە لە ناخەوە تا خوا لێی ڕازی بێ. ئەو دەرمانەی دەیخۆی چەند باش بێ، مەرج ئەوەیە گەدەت قبوولی بکا، هەڵەیە نەخۆشێک ناچار بکەی دەرمانێک بخوات کە ڕەنگە لەشی ئەو دەرمانە بگۆڕێ بۆ ژەهر. ئەو گومانەی لە ئاین دەکرێ هەرچییەک بێ، ئەوەی چەندوچۆن هەڵناگرێ ئەوەیە کە گەیشتیتە ئەو بڕوایەی ئاینێک ناڕاستە، مەحاڵە سوودی لێ ببینی. بۆیە، بێ سەروبەرییە کاتێک فەرمانڕەوا خەڵکەکەی ناچار دەکات باوەڕ بەئاینەکەی ئەو بێنن، گوایە ڕزگاریان دەبێ. ئەوان، گەر باوەڕدار بن، خۆیان دێن، گەر وا نەبن، خۆیان زیانمەندن کە بچنە نێو ئاینەکەشەوە. هەر بۆیە هەرچەندە هەوڵەکانت نیازچاکانە و چی بکەی تا گیانی خەڵک ڕزگار بکەی، ناتوانی مرۆڤێک ناچار بکەی خۆی ڕزگار بکات، دواجار هەر دەبێ لێی گەڕێی بۆ خۆی و ویژدانی خۆی.

پرسە ڕێکەکان نە سوڵتان و
نە کڵێسا دەسەڵاتیان بەسەردا ناشکێ

بەم شێوازە، خەڵکمان لە هەموو بندەستییەک ئازاد کرد لە کاروباری ئاینیدا. ئەوکات دەبێ چی بکەن؟ هەموو خەڵک دەزانن و دەیسەلمێنن کە خوا، دەبێ بەئاشکرا بپەرسترێ ئەگەرنا، خەڵک بۆچی ناچاری کۆبوونەوە گشتییەکان دەکرێن؟ مادامەکی ئازادیی خەڵک، پرسێکی چەسپیوە، دەبێ کۆمەڵێکی کڵێسایی پێک بێنن تا لێی کۆ ببنەوە، نەک تەنیا بۆ ئەوەی ئەدەبگەلی جوان لێکتر فێر بن، بەڵکە بۆ ئەوەی بەئاشکرا خواپەرستی بکەن، پەرستنێک کە پێشانی خوای بەتوانای بدەین؛ دەزانین بۆچی ئەنجامی دەدەین، تا بڕوا بێنین؛ خوا شایەنی ئەو پەرستنانەیە، تا هانی ئەوانی تریش بدەین – لە ڕێگەی بیروباوەڕی بێگەردەوە، ئاکاری پیرۆز و سرووتگەلی بەحیشمەتەوە – بۆ خۆشویستنی ئاین و ڕاستی، تا پێکەوە بەکۆمەڵ کارێک بکەین کە بەتەنیا ناکرێ.

من ناوی "کڵێساکان"(١٠) کۆمەڵە ئاینییەکان دێنم کە پێویستە فەرمانڕەوا قبووڵیان بکات، چونکە پرسەکە پێوەندیی بەئێمەوە هەیە، سەبارەت بەو خەڵکەی لە کۆمەڵەکاندا گرد بوونەتەوە، بەو شێوەیەی بۆ هەموو مرۆڤێک ڕێگەپێدراو و ڕەوایە، مەبەستم بایەخ بەڕزگارکردنی گیانی بدات، لەم پرسەدا، جیاوازی نییە لە نێوان کڵێسای پاشا و ئەوانی تردا.

بەڵام چۆن ناچاری بوو، لە هەر کڵێسایەکدا، دوو پرس بەتایبەتی بوونیان هەبێ کە برێتین لە پەرستنی ڕواڵەتی و بیروباوەڕ، دەبێ هەریەکەشیان بەجیا لێی بکۆڵرێتەوە، تا هۆکاری گشتیی لێبووردەیی، باشتر ڕوون ببێتەوە.

أ– فەرمانڕەوا، ناتوانێ، جیا لە کڵێسای خۆیدا یان لە کڵێسایەکی تردا، بەیاسا، پێڕەوکردنی ڕێوڕەسمگەلێک یان سرووتگەلێکی پەرستن، بسەپێنێ، تەنیا لەبەرئەوەی ئەو کۆمەڵانە ئازادن، بگرە لەبەر ئەوەش کە هەر پەرستنێک بۆ

خوایە، بۆیە دەبێ مرۆڤەکان بەو شێواز و لەو سنوورەدا ئەنجامی بدەن کە پێیان وایە لای خوا وەردەگیرێ، خۆ ئەگەر مرۆڤگەل تەواو متمانەیان بەخواپەرستییەکەیان نەبێ، خواش لێیان وەرناگرێ. ئەوە دژبەرییە، مرۆڤ ئازاد بکەین لە ئایینداری کە ئامانجەکەی ڕازیکردنی خوایە، بەڵام ناچاری بکەین بەشێوازێک خواپەرستی بکا کە خوا لە خۆی تووڕە بکا. لەوانەیە پێم بڵێی تۆ مافێک بەفەرمانڕەوا نادەی کە هەمووان پێی ڕەوا دەبینن، مەبەستم: دەسەڵات بەسەر پرسە ڕێکەکاندا[11]؟ خۆ ئەگەر ئەو دەسەڵاتەشی لێ بسەندرێتەوە، شتێکی وای بۆ نامێنێتەوە دەسەڵاتی بەسەردا بشکێ. منیش وەڵامت دەدەمەوە: من دان بەوەدا دەنێم کە پرسە ڕێکەکان، ڕەنگە تەنیا ئەو پرسانەی، دەبێ ملکەچی دەسەڵاتی یاسادانان (= فەرمانڕەوا) بن.

١- بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە، فەرمانڕەوا، دەتوانێ چۆنی بۆی لوا، بڕیار لە هەموو پرسە ڕێکەکان بدا. خێری گشتی، بنەما و پێوەری یاسادانانە، خۆ ئەگەر شتێک خێری بۆ کۆمەڵگە نەبێ، با ئەو شتە ڕێکیش بێ، نابێ بخرێتە چوارچێوەی یاساوە.

٢- شتگەل - تا چەند هەر بەسروشتی خۆیان ڕێک بن -، لە چوارچێوەی دەسەڵاتگەلی فەرمانڕەوا دەردەهێنرێ، ئەگەر کەوتە دەست کڵێسا و خرایە نێو ڕێوڕەسم یان سرووتەکانی خواپەرستییەوە، چونکە کە بووە پەرستن، ئیتر پێوەندیی بەکاروباری مەدەنییەوە نامێنێ، تاکە ئەرکی کڵێسا، ڕزگارکردنی نەفسەکانە، بەرودراوسێ و کۆمەڵگە پێوەندییان بەوەوە نییە ئەم یان ئەو سرووتە پێڕەو کراوە یان نا. پێڕەوکردن یان نەکردنی هەر سرووتێک لەنێو کۆمەڵە ئایینییەکاندا، نە خراپە و نە دەشێ خراپ بێ بۆ سەر و ماڵ و ئازادیی ئەوانی تر. بۆ نموونە ئەگەر گوتمان شووشتنی منداڵ بەئاو کارێکی ڕێکوپێکە. گریمان، فەرمانڕەوا بۆی هەیە بەیاسا، فەرمانێک دەربکات بۆ شووشتنی منداڵان، بەو مەرجەی بزانێ کە ئەو شووشتنە سوود بەمنداڵ دەگەیەنێ و لە نەخۆشی دەیپارێزێ، پرسەکەش هێندە دەهێنێ یاسایەکی بۆ دەربکرێ. ئاخۆ کەسێک هەیە بڵێ، فەرمانڕەوا بۆی هەیە یاسایەکیش دەربکات بۆ پاکژکردنەوەی (تعمید) منداڵان لەسەر دەستی قەشەیەک و لە گەرماوێکی

پیرۆزی تایبەت بەپاکژکردنەوەی گیانەکاندا؟ (یان بەیاسا داوا لە خەڵک بکا سرووتێکی پیرۆز، جا سرووتەکە هەرچۆنێک بێ، پێڕەو بکەن؟)، کێ بێ لە یەکەمین ڕوانینەوە نەزانێ ئێمە لە بەردەم دوو دۆخی جیاوازداین؟ وامان دانا، منداڵەکە منداڵی کابرایەکی جووە، ئەوە پرسەکە بۆ خۆی ڕوون و ئاشکرایە. کەواتە، هیچ شتێک نییە ڕێ لەوە بگرێ لەنێو خەڵکەکەی فەرمانڕەوادا، جووگەل هەبن. مادامەکی تۆ لاریت نییە لەوەی نابێ خراپە بەرانبەر جوو بکرێ بەوەی ناچار بکرێ - دژی بیروباوەڕی - لە ئاینەکەیدا شتێک بکات کە شتەکە بۆ خۆی ڕێکە، ئاخۆ ئێستەش پێت وایە دەشێ کارێکی ئەوها لەگەڵ مەسیحییەکیشدا بکرێ؟

٣- ئەو پرسانەی هەر بۆ خۆیان پرسگەلێکی ڕێکن، ناشێ بەدەسەلاتێکی مرۆڤینی یان بڕیارێک بکرێنە پەرستنێکی خوایی تەنیا لەبەرئەوەی ڕێکن. چونکە، پرسگەل، تاووتینی ئەوەیان تێدا نییە تەنیا لەبەرئەوەی ڕێکن، ئیتر ڕەزای خواییان مسۆگەرە، ئاخر هیچ هێز و دەسەلاتێکی مرۆڤینی نییە، پلە و پایە و دەسکەوتێکی بدەنێ و وای لێ بکەن شایەنی ڕەزامەندیی خوا بێ. لە کاروباری ئاسایی ژیانیشدا، پێڕەوکردنی پرسگەلێکی ڕێکوپێک کە خوا حەرامی نەکردوون، بەپێی شەریعەت ئازادە، بۆیە بواری تێدا نییە بۆ بڕیارگەل و دەسەلاتی مرۆڤینی.

بەلام لە ئاین و کاروبارە پیرۆزەکاندا، هەمان ئازادی نییە. لە خواپەرستیدا، پرسە ڕێکەکان شەرعی نین، خواش فەرمانی پێ نەکردوون، بەفەرمانی خۆی نەیکردوونەتە بەشێک لە پەرستن. ئەگەر خواوەند بەتووڕەییەوە پرسی: کێ داوای ئەمەی کردووە(١٢)؟ کەس ناوێرێ وەلام بداتەوە و بڵێ فەرمانڕەوا فەرمانی کردووە. خۆ ئەگەر دەسەلاتی مەدەنی وا فرەوان بووەوە، چ شتێک لە ئایندا شەرعی نابێ؟ ڕێوڕەسمگەل چۆن تێکەڵ دەبن، چەند شتی پڕوپووچ پشت بەفەرمانی فەرمانڕەوا دەبەستن، با ویژدانیش ڕەتی بکاتەوە، بەسەر بەندەکانی خوادا ناسەپێنرێن؟ چونکە بەشی هەرە زۆری لەسەر بەکاربردنی ئاین دەوەستێ لە کاروبارێکدا کە بۆ خۆیان ڕێکوپێکن؛ هەڵە نین، لەبەر هیچ هۆیەکیش نا، جگە لەوەی کردەی خوایی نین.

ئاورشێن و بەکارهێنانی نان و شەراب، بۆ خۆیان پرسگەلێکی ڕێکن لە ژیاندا. ئاخۆ کەسێک دەڵێ لە پێناو ئەوەدا، ئەو شتانە، دەکرا، بخرێنە نێو ئاین و ببنە بەشێک لە خواپەرستی، بێ ئەوەی خوا بڕیاری دابێ؟ ئەگەر هەر هێزێکی مرۆڤینی یان مەدەنی توانی ئەوە بکات، بۆچی فەرمان دەرناکات لە کۆبوونەوەیەکی پیرۆزدا، ماسی بخورێ و بیرە بخورێتەوە وەک خواپەرستی؟ بۆچی ڕشتنی خوێنی ئاژەڵی سەربڕدراو لە کڵێساکاندا بەکار ناهێنرێ، یان خۆپاککردنەوە لە گوناهان بەئاو یان ئاگر، یان هەر شتێکی لەو جۆرانە؟ بەڵام ئەم شتانە تا چەند لە دەرەوەی ئاین، ڕێکوپێک بن، ئەگەر بەبێ فەرمانێکی خوایی، خرانە نێو سرووتە پیرۆزەکانەوە، لای خوا بێزراو دەبن، وەک بەکارهێنانی سەگ لە قوربانیدا، ئاخر جیاوازی چییە لە نێوان توولەسەگێک و بزندا لە لایەنی سروشتی خواییەوە کە تا بڵێی سروشتێکی دوورە لە مادەوە، مەگەر خوا خۆی داوای کردبێ ئاژەڵێکی دیاریکراو بکرێتە قوربانی؟ بەم شێوازە، دەبینی شتە ڕێکوپێکەکان، هەرچەندە لە بندەستی فەرمانڕەوای مەدەنی بن، ناشێ بەو هۆیەوە بخرێنە نێو ڕێورەسمە پیرۆزەکانەوە و بەسەر کۆمەڵە ئاینییەکاندا بسەپێنرێن، چونکە لەگەڵ بوونیاندا بەپەرستنی پیرۆز، دەمودەست لەوە دەردەچن پێیان بڵێی کارگەلێکی ڕێکوپێکن.

ئەوەی خوا دەپەرستێ، بەمەبەستی ڕازیکردنی دەیپەرستێ. وەلێ ناکرێ کارێک بکەین کە یەکێکی تر فەرمانی پێ داوین و ئەو دەڵێ خوا لێی ڕازییە و ڕاستییەکەشی خوا قبووڵی نییە. ئەوە ڕازیکردنی خوا نییە، ئەوە وەستانەوە و سەرپێچییەکە لە زانینەوە دەکرێ کە پێچەوانەی مەبەست و ئامانجگەلی خواپەرستییە.

دەڵێی: ئەگەر لە کاروبارەکانی خواپەرستیدا، هیچ شتێک بۆ مرۆڤ بەجێ نەهێڵدرابێ، ئەدی چۆن کڵێساگەل دەسەڵاتی ڕێکخستنی کات و شوێنی خواپەرستی لەو شتانە، دەدەنە خەڵکێک؟ منیش وەڵام دەدەمەوە: لە خواپەرستیدا، دەبێ جیاوازی بکەین لە نێوان ئەوەی بەشێکە لە خواپەرستییەکە خۆی و لە نێوان ئەوەی بۆ جوانکاری یان ئاسانکاری خراوەتە سەر خواپەرستییەکە.

بەشەکە وا دیارە خوا فەرمانی پێ کردووە و لێی ڕازیشە، کەچی زیادەکە، ئەگەرچی ڕەنگە نەشێ لە خواپەرستییەکەدا فەرامۆش بکرێن، بەڵام چونکە بڕیاری

خـوایـیـان لەبارەوە نیـیـە، دەچنە خـانەی پرسگەلی ڕێکوپێکەوە. لەوانە، کـات و شوێنی خواپەرستی، داو و دۆخی خواپەرستەکە، چونکە خوا شتێکی لەو بارانەوە دیاری نەکردووە.

بۆ نموونە: لای جـوو، کات و شـوێنی خـواپەرسـتی و داوگـەلی خـواپەرسـتـان و ئەوانـەی بەڕێوەیان دەبەن، هەر تـەنیـــا زیادەیەک نـین(*)، بەڵکە بەشـــێکن لـە خواپەرستیی جووان، هەر کەم و زیادەیەک، وا دەکات خەڵک گومانیان لەوە هەبێ خواپەرسـتـییـەکەیان تەواو بێ و خـوا لێی ڕازی بێ. بەڵام لای مـەسـیـحـیگەل، کە ئازادییـەکی ئینجیلییانەیان هەیە، ئەوانە زیادەیەکی خواپەرستییەکەن کە بۆ هەر کـڵـێـسـایەک هـەیە بەمـەبەسـتی سـیـسـتم و بەئەدەبی زیاتر، بیـانـخـاتە سـەر خـواپەرسـتـیـیـەکە؛ وەلێ سـەبارەت بەوانـەی پێیـان وایە ڕۆژی خـوا(١٣)، تایبـەتە بەخـواپـەرسـتی، بۆیە پرسی شـوێن، پرسـێکی زیادە نـیـیـە، بگرە بەشـێکە لە خواپەرستی و ناشێ بگۆڕێ یان فەرامۆش بکرێ.

ب- فـەرمـانڕەوا، ناتوانێ ڕێ لە سـرووت و ڕێوڕەسـمگەلێک بگرێ کـە بە بڕیاری کڵێسا پێڕەو دەکرێن، چونکە گەر ئەوە کرا، کڵێسا کۆتاییی دێ، ئاخر ئامانج لەوانە، خواپەرستییە بەئازادی و بەو شێوازەی کڵێسا باوەڕی پێیەتی.

دەڵێی گـریمان گـەرەکـیانە منداڵ بکەنە قـوربانی، یان - وەک پێـشـتـر بەناهەق مـەسـیـحـیـیەکانیـان تۆمـەتبار دەکرد - دەیانەوێ بـەردەوام بن لەسـەر خـراپەکاری. ئاخـۆ دەکـرێ فـەرمـانڕەوا ڕێ بەم جـۆرە کـارانە بدات، چونکە لـە چوارچێـوەی کۆبوونەوەیەکی ئـاینیدا پێڕەو دەکرێن؟ منیش وەڵام دەدەمەوە و دەڵێم: نەخێر ڕەوا نییە و نابێ، وەلێ ئەگەر بڕیاریان دا گوێرەکەیەک بکەنە قوربانی، بەڕەوای نازانم ئەوە بەیاسایەک قەدەخە بکرێ.

ملیـبـۆس(١٤)، بەپێی یاسـا، خـاوەنی گـوێرەکـەکە دەتوانـێ لە مـاڵـەکـەی خـۆیدا سەری ببڕێ و کوێشی بوێ بیسووتێنێ، ئەگەر زیان بەسـەرومـاڵی کەس نەگەیەنێ، بۆیە قـوربانییـەکەی بە پەرسـتنی ئاینی دەژمـێردرێ. بەڵام ئاخـۆ خـوا لێی ڕازییـە، ئەوەیان ئەرکی بەندەکـە خـۆیەتی لێی ڕامـێنێ؛ ڕۆڵی فـەرمـانڕەوا تەنیـا ئـەوەیە نەهێڵێ کۆمـەڵگە زیانی بەرکەوێ، سەروماڵی کەس زیانی پێ نەگات. بەم شێوازە دەکرێ ئەوەی لـە جـەژن و ئاهـەنگدا خـەرج دەکرێ، بکرێتـە قـوربانی. وەلێ ئەگەر

دۆخی گشتی وای خواست کە بەرژەوەندیی دەوڵەت لەوەدایە تا ماوەیەکی دیاریکراو مالات سەرنەبڕدرێ، کاتێک پەتایەک بلاو دەبێتەوە و دەویسترێ مالات زۆر ببنەوە، کێ لەگەڵ ئەوەدا نییە کە فەرمانڕەوا بۆی هەیە ڕێ لە خەڵکەکەی بگرێ و نەهێڵێ بەهیچ جۆرێک مالات سەربڕن؟ بەلام لەو بارەدا، یاسا، بۆ پرسێکی ئاینی دانەنراوە، بەڵکە بۆ پرسێکی سیاسی، ئەوەی قەدەخەیە، قوربانی نییە، بگرە سەربڕینی مالاتە بەگشتی. بەم شێوەیە دەبینی جیاوازییەکە؛ لە نێوان کڵێسا و دەوڵەتدایە.

ئەوەی لەنێو دەوڵەتدا ڕەوایە، فەرمانڕەوا، بۆی نییە لە کڵێسادا حەرامی بکات. ئەوەی بۆ هەموان ڕێ پێدراوە، ناشێ و ناکرێ لە کۆمەڵەیەکی ئاینیدا ڕێی لێ بگیرێ، ئەگەر کاهینەکانی ئەم گرووپە یان ئەوی تر، ویستیان وەک پرسێکی پیرۆز (ئاینی) بەکاری بێنن. ئەگەر یاسا ڕێی دا، مرۆڤ لە مالی خۆیدا نان و شەراب بخوات، بەدانیشتنەوە یان لەسەر چۆک، یاسای مەدەنی بۆی نییە هەمان کاری لە خواپەرستیدا لێ قەدەخە بکات، سەرەڕای ئەوەی بەکارهێنانی نان و شەراب، لێرەدا سەرومڕ جیاوازە، ئاخر لە کڵێسادا لە کاتی سرووتە پیرۆزەکاندا بەکار دەهێنرێ و مانایەکی گیانیی هەیە.

ئەو شتانەی هەر بۆ خۆیان زیانمەندن بۆ کۆمەڵگە و لە ژیاندا بەیاساگەلێک لەپێناوی بەرژەوەندیی گشتیدا، قەدەخە کراون، ڕێگە نادرێ لە سرووتە ئاینییەکانی کڵێسادا بەکار بهێنرێن، شایەنی ئەوەش نین سزادانیان لەسەر هەڵبگیرێ. بەلام پێویستە لەسەر فەرمانڕەوایان تەواو ئاگەدار بن، بانگهێشتنی بەرژەوەندیی گشتی بۆ بەرتەسککردنەوەی ئازادیی کڵێسا نەقۆزنەوە؛ بگرە بەپێچەوانەوە ئەوەی لە ژیانی ئاساییدا ڕەوا و ڕێگەپێدراوە، لە دەرەوەی بازنەی خواپەرستیدا، ناکرێ بەیاسایەکی مەدەنی لە خواپەرستیدا یان لە شوێنە پیرۆزەکاندا، قەدەخە بکرێ.

دەڵێی چۆنە ئەگەر کڵێسایەک مەیلێکی بتپەرستانەی هەبوو، دەبێ فەرمانڕەوا ڕێگەی بدات؟ وەلامت دەدەمەوە: ئەوە کام مافە دەدرێتە فەرمانڕەوا تا کڵێسایەکی خودان مەیلێکی بتپەرستانە هەڵوەشێنێتەوە، لە کاتێکدا بەهیچ جۆرێک ئەو مافەی سەبارەت بەکڵێسایەکی خودان بیروباوەڕی دروست نییە؟ بۆیە دەبێ لە بیرت بێ، دەسەلاتی مەدەنی، لە هەموو جێیەک هەمان دەسەلاتە، ئاینی هەر

فەرمـانڕەوایەکیش، بەلای خـۆیەوە ئاینێکی ڕاست و دروستە. هـەر بۆیە، ئەگەر ئەو دەسـەڵاتە درایە فـەرمـانـڕەوای مـەدەنی لە کاروباری ئاینیدا، وەک ئـەوەی لە جنێڤ هـەبوو، دەتوانێ بەزەبری هێز و خوێنڕشتن ئەو ئاینە لە ڕەگ و ڕیشە هەڵکێشێ کە لە وڵاتی ئەودا ناڕاستـە، هـەر بەگوێرەی هـەمان مـاف، فـەرمانڕەوایـەکەی وڵاتەکەی دراوسێ، دەتوانێ ئاینە دروسـتـەکـە، لە ڕەگـەوەڕا هـەڵتـەکـێنێ، تا دەگـاتە هەڵتەکاندنی ئاینی مـەسـیحی لە هیندسـتـان، بۆ نمـوونە. دەسـەڵاتی مـەدەنی، یان دەکارێ هـەمـوو شت بەئارەزووی پاشـا بگۆڕێ، یـان هیـچی پێ ناکرێ. ئەگەر ڕێی پێ درا، شـتێک بێنێـتـە نێو ئاینەوە بەزەبری یاسـا یان بـە هێزی تاقەتپڕووکێن و سزاگەل، ئیتر ناتوانرێ سنوورێکی بۆ دابنرێ؛ بگرە بەهـەمان شـێواز دەتوانێ چی بەلای خـۆیەوە ڕاست بوو، بیسـەپێنێ. نابێ بـەهـۆی ئاینەوە، کـەس لە خـێروبێـرە زەوینیـیـەکـانی بێـبـەش بکرێ. نابێ ئەمـەریکاییـیـەکـان(١٥) کـە بندەسـتی فەرمـانڕەوایەکی مەسـیحین، لە ژیان و مـوڵک و ماڵ بێبەش بکرێن، گوایە باوەڕیان بەئاینی مـەسـیحی نییـە. ئەوانە ئەگـەر پێیـان وایە خـوا لێیـان ڕازییـە و بەهۆی سرووتەکانی باب و باپیرانیانەوە ڕزگار دەبن، پێویسـتـە لێیـان گەڕێن خـۆیان و خوای خۆیان.

دەگەڕێمـەوە خاڵی دەسـتپێک، کۆمەڵەیەکی مـەسـیحی، لە هـەموو شت بێبەشن و دێن بۆ وڵاتێکی نامـەسـیحی؛ غـەوارەکان لە خـانەخـوێکانیـان دەپاڕێنەوە، پاروەە نانێکیان بدەنێ پێی بژین.

خەڵکەکە هاوکارییان دەکەن و مـاڵوحاڵیشیـان بۆ دادەنێن، هـەردوولا یەک دەگرن و گەلێک پێک دێن. ئاینی مەسیحی زێدەتر ڕەگ دادەکوتێ، وەلێ هێشـتە نەبووەتە بەهێـزترین. ڕۆژگـارێکی زۆر ئەو خـەڵکە بەئاشـتی و دۆسـتـایەتی و مـتـمـانـە و دادپەروەری ڕادەبوێرن. پاش مـاوەیەک، فـەرمانڕەوا، دەبێـتـە مـەسـیحی، بەمـەش مەسیحیگەل بەهێز دەبن.

پشت دەکـەنە هـەمـوو ڕێککەوتن و بەڵێننامـەیـەک، مـافـە مـەدەنیـیـەکـان پێشـێل دەکرێن و لە سـۆنگەی بنبڕکردنی بتپەرستییەوە، دەبینی، ئەو نامەسـیحییـانەی کە لایەنگری داد و ڕاسـتین، پابەندی ئاکـارگەل و یاسـاگـەلی مـەدەنین، سـەرومـاڵ و خاکی باب و باپیرانیان زەوت دەکرێ، ئەگەر واز لە سرووتە کۆنەکانیـان نەهێنن و

سـرووتـه تازەکــان پێــڕەو نەکــەن کــه بەلایانـەوە ســەیرن. بـەئاشکرا دەبینین، سـەرگـەرمـیـی ئاینی تێکەڵ بەحـەزی بـالادەسـتی، چییـان لێ دەکەوێتـەوە، دەبینین، چۆن چۆنی ئاین و ڕزگـاربوونی نەفسگەل، دەبنه پاسـاوێکی هـەرزان بۆ تالانوبرۆ و چاوچنۆکی.

گـەر لەو باوەڕەدای بتپـەرسـتی (کوفـر)، دەشـێ بەزەبری یاسـاگـەل، سزا، ئاگر و شمشـێر، ڕیشـەکێش بـکرێ، دەتوانی ناوەکه بگۆڕی و خۆت بخـەیتـه شوێنی ئەوان. ئاخـر له ئەمـریکا نـابێ مـوڵک و مـاڵی بتـپـەرسـتـان زەوت بکرێ هـەروەک چۆن له ئەوروپا، ڕێ نادرێ دەست بـەسـەر مـوڵک و مـاڵی ئەو مـەسـیـحـیـیـانەدا بگـیرێ کـه بۆچوونیـان لەگەڵ کلێـسـاکـانی ولاتی خـۆیاندا لێک ناچێ، هـەروەهـا نـابێ بەهۆی ئاینەوە، مافە مەدەنییەکان پێشێل بکرێن یان بگۆڕێن.

دەڵێی: بتپـەرسـتی خـەتایه (خطیـئـه)، بۆیه نـابێ لێبـووردە بین بەرانبـەری، منیش وەڵامت دەدەمەوە: گەر بڵێی بتپـەرستی خەتایه و پێویسـتـه زۆر بەوردی خۆمانی لێ بپـارێزین، ئەم بۆچـوونەت ڕاسـتـه، بەڵام گەر بڵێی بتپـەرسـتی خـەتایه و پێویسـتـه فەرمانڕەوا سزایان بدا، بۆچوونەکەت هەڵەیه. ئاخر ئیشی فەرمانڕەوا نییه بەیاسا یان بەشـمـشـێرەکەی سـزای ئەوانە بدات کـه پێی وایه خـەتابارن بەرانبـەر خـوا. هـەمووان کۆکن لەسـەر ئەوەی ڕەزیلی (گیری) و یارمـەتی نەدانی لێقـەوماوان و ئەو جۆرە شتانە، خەتان.

وەلێ کێیـه دەڵێ دەبێ فـەرمـانڕەوا سـزایان بدا؟ هۆکـارەکـەش؛ نـه زیان بەمـافی خـەڵکانی تر دەگەیەنێ نه ئاشـتیی گشـتی دەشـێوێنێ. تەنانەت گەر بەخـەتاش بێنه ژمـاردن، بەسـزای یاسـایی، ڕێیـان لێ ناگـیـرێ. یاسـاگـەل، لەبارەی درۆزنان و تەنـانەت هـەڵگەڕاوان له بیــروباوەڕیان، هیـچ ناڵێ، مـــەگـــەر لـه چەند دۆخـێـکی دەگمەندا کـه کـارەکه پێوەندیی بـەخوا و شـوورەیی ئاکـارییـەوە هـەبێ، بەڵکه زیان بەکـۆمـەڵگە یان پێکەوەژیانی مـرۆڤـەکـان بگەیـەنێ. باشـــه چ دەبێ ئەگــەر بەلای پاشایـەکی بتپەرست یـان موسـڵمانەوە، ئاینی مـەسیـحی، پووچ و کـەم سـەرنجدانی خوا بێ؟ ئاخـۆ بـۆی نییـه، بەو پاسـاوە، مـەسـیـحیگەل ڕیشـەکێش بـکات بەهـەمـان شێواز؟

دەڵێی: بەپێی شـەریعەتی مووسـا، پێویسـته بتپـەرسـتـان (بێ ئاینان) دەربکرێن.

وەڵامت دەدەمــەوە: بەڵێ، شــەریعــەتی مــووســا وســا دەبێــژێ؛ بەڵام ئەوە، بەهــیچ جۆرێک مەسیحیگەل پێگیر ناکات. تۆ بۆت نییە ئەوەی بۆ جوو دانراوە، بیسەپێنی بەسەر هەموو خەڵکدا، پەنابردنیش بۆ جیاکارییە بەناوبانگەکەی – لێرەدا سوودی نیــیــە – نێــوان یاســای ئاکــاری، دادوەری و ســرووتـانی(١٦)، کــەڵکت ناگــرێ. دەستەواژەی "ئیسرائیل گوێ بگرە"، مانای وایە، شەریعەتی مووسا، تەنیا بۆ جــووە. پێــویســتــە ئەم وەڵامــە، وەڵامــێکی ســەرومــڕ بێ بـۆ ئەوانەی دەیانەوێ بتــپــەرســتــان لەدار بدرێن بەپێی شــەریعــەتی مــووســا. ئەم لایەنە زۆرتر ڕوون دەکەمەوە.

سـەروەختی دەوڵەتی جـوولەکە، بتپەرستـان دوو جـۆر بوون. یەکەمیـان، ئەوانە بوون کە لەگەڵ ڕێوڕەسمە مووساییەکاندا ڕاهاتبوون و بووبوونە هاووڵاتیی ئەو دەوڵەتە، دواتر لە پەرستنی خواوەندی نەوەی ئیسرائیل پاشگەز بوونەوە، ئەمانە، وەک ناپاک و یاخی و ئەنجــامــدەری ناپاکــیی مــەزن، داوەری دەکــران. چونکە کۆمەڵگەی جوولەکە، زۆر بەتەواوی جیاواز بوو لە کۆمەڵگەکانی تر لەو ڕووەوە کە کـۆمـەڵگەیەک بوو لەســەر بنەمـای ئاین ڕۆنرا بوو، دەوڵـەت، دەوڵەتێکی ئاینی بوو؛ بۆیە و نەدەکرا، هیچ جیاوازییەک لە نێوان کڵێسا و دەوڵەتدا هەبێ، وەک ئەوەی پاش زاینی مەسیح هاتە ئارا. ئەو یاساگەلەش کە بۆ ئەو گەلە دانرا لەبارەی تەنیا خـوایەکـەوە کـە بەچاو نابینرێ، یاسـاگـەلێکی مــەدەنی بوون و بەشـێک بوون لە حکوومەتە سیاسییەکەی، خوا بۆ خۆشی دانەری یاساکان بوو. ئەگەر توانیت، دەوڵەتێکم پێشان بدەی لە جێیەکی ئەم دنیایەدا لەسەر ئەو بنەمایە ڕۆنرابێ، دان بەوەدا دەنێم کە کڵێسا، تێکەڵ بەیاساگەلی مەدەنی بووە، بۆیە دەشێ یان دەبێ بەزەبری شمشێری فەرمانڕەوا، ڕێگە لە خەڵکەکەی بگیرێ، پەرستن و ڕێوڕەسمی بیانی پێڕەو بکەن.

بەڵام شــتــێکی لەم جــۆرە لە دەوڵەتێکی مــەســیــحــیی ســایەی فــەرمــانڕەوایی ئینجـیلدا نیـیـە. من دەیســەلمێنم کــە شــانشــینگەل و شــارگــەلێک هەن بـوونەتە مەسیحی، وەلێ شێوەی فەرمانڕەواییە کۆنەکەیان پاراستووە، مەسیحیش، هیچ شـتـێکی لەو بارەیەوە لە شـەریعەتەکەیدا نەسەپاندووە، ئەو خـەڵکی فێری باوەڕ و ڕەفتارگەلێکی وا کرد کە بەهۆیەوە خەڵکەکە ژیانی نەمریـان دەست بکەوێ، بەڵام دەوڵەتی دانەمــەزراند، سیـسـتـمێکی تازەی فـەرمانڕەوایی تایبـەت بەنـەتەوەکەی

نەهێنا، شمشێری نەدایە دەست هیچ فەرمانڕەوایەک تا خەڵک ناچار بکات، ئەو ئاین و ئەم پەرستن پێڕەو بکەن، ڕێگەی لە خەڵک نەگرت لەسەر هەر ئاینێک بن.

دووەم: بیانی و غەوارەگەلی دەوڵەتەکەی نەوەی ئیسرائیل، ناچار نەکران بەزەبری هێز ڕێورەسمە مووساییەکان قەبووڵ بکەن، بگرە بەپێچەوانەوە، هاوکات لەگەڵ هەڕەشەی کوشتن لەو ئیسرائیلییانەی بووبوونە بتپەرست (سفری دەرچوون ٢٢: ٢٠، ٢١)، شەریعەتی مووسا بڕیار دەدا کە نابێ بیانییان تەنگەتاو بکرێن یان بچەوسێنرێنەوە. من دەیسەلمێنم هەقە ئەو حەوت گەلەی خاوەنی خاکی جێژوانی ئیسرائیلییەکان بوون، سەرلەبەریان بنبڕ بکرێن، بەڵام لەبەر ئەوەنا کە بتپەرست بوون، ئەگەرنا بۆچی لە موئابییەکان و گەلە بتپەرستەکانی تر[١٧] خۆش بوون؟ لەگەڵ ئەوەشدا، خوا بۆ خۆی، بەشێوەیەکی تایبەت، پاشای گەلی عیبرانی بوو، بۆیە لەبەر پەرستنی خواوەندێکی تر لە دەوڵەتەکەیدا، لەسەر خاکی کەنعان، خۆی پێ ڕانەدەگیرا، چونکە ئەو جۆرە پەرستنە، بەڕاستی ناپاکی بوو بەرانبەر خوا خۆی. ئەم جۆرە چاوپۆشینە، لەگەڵ سەروەریی "یەهوا"دا نەدەهاتەوە کە سەروەرِ سیاسییانە بوو. بۆیە هەر دەبوو هەرچی جۆرەکانی بتپەرستییە بۆ ئەودیو سنوورەکان دوور بخرێنەوە، چونکە ئەوە وەک داننان بوو بەپاشایەکی تردا، واتە داننان بەفەرمانڕەوایی خواوەندێکی تردا لە دژی فەرمانڕەوایی و سەروەریی ڕەهای خوا.

هەروەها دەبوو بتپەرستان دەربکرێن تا ئیسرائیلییەکان بەتاقی تەنیا ببنە موڵکداری وڵات. هەر بەو هۆیەشەوە، نەوەکانی عیسۆ، لووت، ئیمیم[١٨] و هۆریمی لەنێوبرد، لەبەر ئەوەش، خاکەکەیانی دا بەداگیرکاران، وەک خوێنەر بەئاسانی ئەو باسانە لە ئیسحاحی دووەم لە سفری "یاسادانانی دووەم"دا دەخوێنێتەوە. وەلێ سەرەڕای ئەوەی بتپەرستی لە وڵاتی کەنعان دەرکرا، بەڵام هەموو بتپەرستێک نەکوژرا. یۆشع، بەڵێننامەیەکی لەگەڵ سەرلەبەری بنەماڵەی ڕاحاب، هەموو گەلی جبعۆندا[١٩]، مۆر کرد و کەسی لێ نەکوشتن، لە کاتێکدا لەنێو عیبرانییەکاندا، دیلگەلێکی بتپەرست هەبوو. داوود و سلێمان، ناوچەگەلێکی زۆریان لە دەرەوەی خاکی جێژوان گرت، تا ڕووباری فورات و کردیانە ویلایەتگەل. بەڵام لە نێو هەموو ئەو دیل و گەلانەدا کە کەوتنە بندەستی عیبرانییەکانەوە، نەمانبینی، وەک

خوێندوومەتەوە، یەک بتپەرستیان سزا دابێ، سەرەڕای ئەوەی هەر هەموویان بتپەرست بوون، کەسیان ناچار نەکرد، بەزەبری هێز و سزادان، بچێتە سەر ئاینی مووسا و خوای ڕاستی بپەرستێ.

خۆ ئەگەر یەکێک بووە جوولەکە و ویستی ببێتە هاوولاتی، یاساکانی شانشینی ئیسرائیلی قبوولّ دەکرد، واتە هاوکات دەچووە سەر ئاینەکەشیان. بەلام هەر کەسێک ئەوەی بەئیرادەی و ڕەزای خۆی دەکرد، نەک بەزەبری هێزی فەرمانڕەوا. ملکەچ نەدەبوو، چونکە بەویستی خۆی بووبووە جوو، بگرە ئەوەی بەدەستکەوت دەزانی. هەر کاتیش بووە هاوولاتی، ملکەچی یاساکانی دەوڵەت دەبوو کە لەنێو خاکی کەنعاندا، بتپەرستیی حەرام کردبوو. وەلێ ئەم یاسایە پێوەندیی بەناوچەگەلی دەرەوەی سنووری کەنعان و گەلانیانەوە نەبوو.

بیروباوەڕ و کار

ئەوەی لەبارەی خواپەرستیی ڕواڵەتییەوە گوتمان، بەسە. ئێستە با لە بیروباوەڕ (ئیمان) ورد بینەوە.

هێندێک باوەڕگەلی کڵێسا، کردەنین (عملی) و هێندێکی تریان تیۆرین. هەرچەندە هەردوو جۆرەکە لەسەر زانینی ڕاستی (حەقیقەت) وەستاون، وەلێ تیۆرییەکە، بەدەرککردن کۆتاییی دێ و کردەنییەکەش، جۆرێک کاریگەریی بەسەر ئیرادەوە هەیە(*)

هەر بۆیە، باوەڕە تیۆرییەکان و کەرەسەکانی بیروباوەڕ (وەک ناویان لێ نراوە) کە تەنیا پێویستیان بەباوەڕ پێهێنانە، ناشێ بەهیچ جۆرێک، لە ڕێی یاسای مەدەنییەوە، بەسەر هیچ کڵێسایەکدا بسەپێنرێن. باشە سوودی چییە یاسایەک بسەپێنرێ کە مرۆڤ نەتوانێ کاری پێ بکات، با حەزیشی لە کارپێکردنی بێ؟ کە بڕوا دێنین بەوەی ئەم پرسە یان ئەوی تریان ڕاستە، ئەوە شتێکە ناچێتە چوارچێوەی ئیرادەمانەوە. زۆر لەسەر ئەو بابەتە ڕۆیشتووم. بۆیە با وای دابنێین مرۆڤ دان بەبڕواداریی خۆیدا دەنێ. خۆ ئەگەر درۆی کرد، ئەوە درۆ لەگەڵ خوا و خەڵکدا دەکات لە پرسی ڕزگاربوونی گیانی خۆیدا ئای کە ئاینێکی دروستە، ئەگەر فەرمانڕەوا پێی وایە، بەو شێوەیە خەڵک ڕزگار دەکات، وا دیارە شارەزاییەکی ئەوتۆی لە ڕێگەی ڕزگاربوون نییە. خۆ ئەگەر لە پێناو ڕزگاربوونیاندا ئەوە ناکات، ئەدی ئەو هەموو توندییە چییە لە کەرەسەکانی ئایندا تا ئەو ئاستەی بەیاسا بیانسەپێنێ؟

سەرەڕای ئەوەش، فەرمانڕەوا بۆی نییە، نە ڕێ لە بۆچوونگەلێکی تیۆری بگرێ لە هیچ کڵێسایەک نە هەوڵی فێرکردنی بدات، چونکە کاری بەسەر مافە مەدەنییەکانی خەڵکەکەیەوە نییە. ئاخر گەر پاپاییەک (کاتۆلیکی) بڕوای وایە ئەوەی کەسێکی تر پێی دەڵێ نان، بەڕاستییەکەی جەستەی مەسیحە، بەم بڕوایەی

زیان لە هاوسێیەکەی نادا. ئەگەر جوویەک بڕوای نییە "سەردەمی تازە" (ئینجیل)، قسەی خوا بێ، بەم بڕوایەی، هیچ مافێکی مەدەنییانەی ناگۆڕێ. ئەگەر بتپەرستێک گومانی لە هەردوو "سەردەمەکە" (تازە و کۆن) هەیە، نابێ سزا بدرێ گوایە هاوولاتییەکی پاک نییە، دەشێ دەسەلاتی فەرمانڕەوا و خێروبێری هاوولاتییان کاتی بن، جا مرۆڤ بڕوای بەم پرسانە هەبێ یان نا. من ئامادەم دان بەوەدا بنێم کە ئەو بۆچوونانە هەڵە و ناماقوولن. وەلێ یاساگەل، هەقی بەسەر ڕاستیی بۆچوونەکانەوە نییە، بەڵکە هەقی بەسەر ئاسایش و سەلامەتیی دەوڵەت و یەکەیەکەی خەڵکەوە هەیە. وا دیارە کەسیش بەم دۆخە خەمبار نابێ. ئاخر ڕاستی گەر لێی بگەڕێی خۆی کارەکەی خۆی ڕاپەڕێنێ، چاکی دەکات. ئەو، نە هاوکاریی هیچ کاربەدەستێکی پێویست بووە و نە پێویستی دەبێ، ئاخر کەم ڕێ دەکەوێ کاربەدەستان بیسەلمێنن یان پێی خۆشحاڵ بن. ڕاستی هێزیشی پێویست نییە تا بچێتە عەقڵی خەڵکەوە، هەروەسا، بەیاسا فێری خەڵک ناکرێ. هێندە بەسە بۆ ئەم بابەتە. با بچینە سەر بۆچوونە کردەنییەکان.

ڕەفتاری جوان، بەشە کەمەکەی ئاینداری و خواپەرستیی ڕاستەقینە نییە، هەروەها پێوەستە بەژیانی مەدەنییەوە، بەوە، دەوڵەت و نەفسگەلی خەڵکەکەش ڕزگاریان دەبێ. بۆیە، کردارگەلی ئاکاری، هاوکات سەر بەهەردوو دادگەی دیار (دەرەکی) و دادگەی ناوەوەیە (ناوەکی)[٢٠]، ملکەچی هەردوو دەسەلاتەکەشە: فەرمانڕەوای مەدەنی و فەرمانڕەوای خۆیی، مەبەستم: فەرمانڕەوای مەدەنی و ویژدانە. بۆیە مەترسیی ئەوە هەیە یەکیان ئەوی تریان ببەزێنێ و ململانێ بکەوێتە نێوان پاسەوانانی ئاشتی و پاسەوانانی گیان. بەلام گەر پێشوەختە، بەوردی سنووری هەر حکوومەتێک دیاری بکەین، هیچ ئاستەنگێک لەو ڕووەوە نایەتە پێش.

هەر یاسایەک، گیانێکی نەمری هەیە، دەتوانێ مرۆڤ دووچاری شادیی هەتاهەتایی یان دەردەسەریی هەتاهەتایی بکات، ڕزگاربوونی ئەو گیانە، لەسەر کردار و باوەڕی پێویست بۆ ئەو ژیانە وەستاوە تا خوا ڕازی بێ بەو پێیەی فەرمانی داوە. ئەمەشی لێ دەکەوێتەوە:

١- مرۆڤ، دەبێ پێش هەر شتێک، ڕەچاوی ئەو پرسانە بکات، لەسەریەتی ئەوپەڕی هەوڵ و توانای بخاتە گەڕ، بۆ گەڕان بەشوێنیاندا و جێبەجێکردنیان،

چونکە بەهیچ جۆرێک، هیچ شتێک نییە سەر بەم دۆخە کردەنییە بێ و بەراورد بکرێ لەگەڵ هەتاهەتایی (ئەبەدییەت)دا.

٢- مادامەکی مرۆڤ بە پەرستنە هەڵەکانی، مافی خەڵکانی تر پێشێل ناکات و زیانیشیان پێ ناگەیەنێ، مادامەکی، دۆڕاندنی ئەو، زیان لە خۆشحاڵیی کەسانی تر نادات، کەواتە هەوڵی ڕزگاربوونی هەر مرۆڤێک بۆ خۆی دەگەڕێتەوە. بەڵام نامەوێ وا تێ بگەن کە مەبەستم ئەوەیە هەر وریاکردنەوە و ڕێنوێنییەک نەمێنێ، یان هەوڵی ڕاستکردنەوەی هەڵەگەلی خەڵک کە ئەمەیان ئەرکێکی مەزنە لەسەر هەر مەسیحییەک، نەمێنێ. هەر کەسێک دەتوانێ چەندی دەتوانێ ڕێنوێنیی خەڵکی تر بکات یان پاساو بێنێتەوە لە پێناو ڕزگاربوونی کەسێکی تردا، بەڵام نابێ هێز و زۆرەملێ بەکار بهێنرێ، نابێ هیچ شتێکیش بۆ باڵادەستبوون بکرێ. لەم پرسەشدا کەس ناچار نییە بەقسەی هیچ ڕێنوێنییەکی کەسانی تر بکات مەگەر بەویستی خۆی بیەوێ. پرسی ڕزگاربوونی هەر مرۆڤێکیش، لە دەستی ئەو مرۆڤە خۆیدایە و خۆی بڕیاردەرە، چونکە پرسەکە پێوەندیی بەوەوە هەیە و ڕەفتاریشی زیان بەکەس ناگەیەنێ.

مرۆڤ، جگە لە گیانی نەمری، لەم دنیا ژیانیشی هەیە. ژیانێکە سەروخوار و کۆتاییەکەی دیار نییە، مرۆڤیش بۆ ئەوەی لەم سەرزەوینە بژی، پێویستی بەکەرەسەیەلێکە کە دەستخستنیان، ماندووێتی و دروستکردنی گەرەکە. ئەو شتگەلەی بۆ خۆشبژێوی و خۆشحاڵی ناچارین، لەخۆوەڕا ناڕسکێن، بۆیە مرۆڤ بایەخیان پێ دەدات و بۆیان ماندوو دەبێ. لەبارێکدا کە خەڵک هێندە کەم بن، زۆربەیان هەوڵ بدەن بەری ڕەنجی خەڵکی تر بخۆن، نەک بەری ماندووبوونی خۆیان، بۆیە ناچارن گرد ببنەوە، بۆ پاراستنی موڵک و ماڵ و سامانیان، هەروەها ئازادی و هێز و تواناشیان کە بەهۆیانەوە دەژین و هاوکاریی یەکتر دەکەن و هەر بەو کۆکردنەوەیەی تواناکانیش، مرۆڤ دەتوانێ شتە بەکەڵکەکانی ژیانی دەست کەوێ.

هاوکات، هەوڵ و چاودێریی ڕزگاربوونی هەتاهەتایی هەرکەس بۆ خۆی دەگەڕێتەوە، چونکە دەستکەوتنی، قازانج بەکەسێکی تر ناگەیەنێ و زیانیش؛ هیچ

هێزێکیش نییە ئەو ئومێدەی مرۆڤ نەهێڵێ. وەلێ خەڵکی یەک کۆمەڵگەی مەدەنی کە پێکەوە دەژین و بەڵێنیان بەیەکتر داوە شتگەلی ژیان بپارێزن، کەچی دەشێ بەفێڵ یان بەتاڵانبردن بەدەستی هاوکارانیان، لەو شتانە بێبەش بکرێن، یان بەپەلامارێکی دەرەکی. چارەسەری شەڕی دووەمیان، پێوەستە بەسەرەنێزەی چەکەکان، سامان و ژمارەی هاوولاتیانەوە، بەلام چارەسەری شەڕی یەکەمیان، بەیاساگەل و چاودێریی ئەو پرسانە و توانای بەکارهێنانییان کە کۆمەڵگە داویەتییە دەست فەرمانڕەواگەل. ئەمەش بنەوانی پرسەکانە، سنووری دەسەلاتی یاسادانانە، کە دەسەلاتی بالایە[٢١]، لە هەر دەوڵەتێکدا، واتە: پاراستنی ئاسایش و سەلامەتی و مولکی تایبەتی هاوولاتییان و هەموو گەل بەرژەوەندییە گشتییەکانی، بەجۆرێک، زەوینە بۆ هەمووان ساز بێ تا لە ئاشتی و خۆشبژێویدا، گەشە بکەن، بەپێی تواناش، دڵنیا بن کە هێزێکی ئەوتۆیان هەیە لە پەلاماری دەرەکییان بپارێزێ.

کە ئەمە بڕیار درا، بەئاسانی لەو مەبەستانە تێ دەگەین؛ بۆچی دەبێ داڕشتنی یاساکان لە دەستی فەرمانڕەوادا بن، واتە؛ خێری گشتی لە کاروبارە زەوینی و دنیاییەکاندا، کە تەنیا هۆکاری دروستبوونی کۆمەڵگە و تاکە مەبەستی دەوڵەتە هەر کاتێک دامەزرا، لەلایەکی ترەوە، لە کاروباری ئەو دنیادا (ئاخیرەت – دوارۆژ)، مرۆڤگەل ئازادن.

مەبەستم ئەوەیە؛ هەر کەسێک ئازادە هەرچییەک بکات کە بڕوای وایە خوا لێی ڕازی دەبێ، ئەو ڕازیبوونەی، ڕزگاربوونی مرۆڤگەلی لەسەر وەستاوە، چونکە گوێڕایەڵی، ئەرکی مرۆڤە، یەکەمین جار بەرانبەر خوا و دووەمینیش بەرانبەر یاساگەل. لەوانەیە بڵێی: چ دەبێ ئەگەر فەرمانڕەوا فەرمانێکی کرد و بەویژدانی کەسەکان، فەرمانێکی ناڕەوا بوو(*)؟ وەلام دەدەمەوە: ئەگەر دەوڵەت بەنیازپاکی بەڕێوە ببرێ، فەرمانەکانی فەرمانڕەوا لە پێناو خێری گشتیدا بوون، ئەو شتە بەدەگمەن ڕوو دەدات.

بەلام گەر ڕێک کەوت و ڕووی دا، من بەو کەسە دەڵێم کردارێک نەکات کە ویژدانی پێی دەڵێ کردارێکی خراپە، بەلام دەبێ خۆی لەبەر ئەو سزایەشدا بگرێ کە پێی وایە سزایەکی ناڕەوایە. چونکە بۆچوونی تایبەتی کەسێک لەبارەی

یاسـایەکەوە، لە کـاروباری سـیاسـیدا، یان خـێری گـشـتی، هیچ لە پێـویسـتـیی پابەندبوونی، کەسـەکان بەو یاسایەوە، کەم ناکاتەوە و لێخۆشـبوونیشی تێدا نییە. بەڵام ئەگـەر یاسـاکـە لەبارەی پرسگەلێکەوە بوو کـە دەکـەونە دەرەوەی دەسـەڵاتی فەرمانڕەوا، بۆ نموونە وەک ئەوەی ڕقی لە گەل بێ، یان لە بەشێکی، یان چوونە نێو ئاینێکی بیانی و پێڕەوکردنی ڕێوڕەسمگەلی نوێ، ئەوانەی بەیاسـاکە ڕازی نین، دەتوانن پابەندیشی نەبن، چونکە کۆمەڵگەی سـیاسی، تەنیـا لە پێناو پاراسـتنی کاروبارە دنیاییەکانی مرۆڤدا دامەزراوە، نەک بۆ مەبەستێکی تر. ئاخر چاودێریی گـیـان و کـاروبـارە گـیـانیـیـەکـانی کـە ئیـشـی حکوومـەت نین و نابێ لـە بندەسـتـی حکوومـەتیشـدا بن، بۆ هەر کەسێک پارێزراون و تایبەتن بەو. پاراسـتنی ژیانی و ئەو شتـانەی پێوەستن بـەژیانییەوە، ئیشی دەوڵەتە، پاراسـتنیشـیان بۆ خـاوەنەکەی ئەرکی فەرمانڕەوایە، بۆیە ناشێ ئەو شتگەلە دنیاییانە، لەم مرۆڤە بسـەندرێتەوە و بدرێتە ئەوی تر، وەک فەرمانڕەوا پێی خۆشە، ناکرێ موڵکایەتیی تایبەتی لە نێوان هـاووڵاتیـیـانـدا، تـەنانەت بەیاسـاش، جـێگـۆڕکـێی پـێ بکرێ، بەهـۆیەک کـە بـەهیچ جۆرێک پێوەست نییە بەکاروباری مەدەنییەوە، مەبەستم ئاینە، چونکە ئاین، ڕاست بێ یـان نـا، زیان بـەکـاروبـاری دنیـاییی هـاووڵاتیـیـان ناگـەیەنێ کـە تەنیـا ئەو کاروبارەش ئیشی حکوومەتە.

دیسـان دەڵێی: باشـە چ دەبێ ئەگەر فـەرمـانڕەوا پێی وابوو ئەو یاسـایە لە پێناو بەرژەوەندیی گشتیدایە؟ من وەڵام دەدەمەوە و دەڵێم: وەک چۆن بۆچوونی کەسێنیی هـەر کـەسـێک، گـەر هـەڵە بوو، لە پاندبوونی بـەو یاسـایەوە نـابوێرێ، هـەرواش فەرمـانڕەوا بۆی نییە، بۆچوونی کەسێنی – وەک ناوم لێ ناوە – وەک یاسـا بەسـەر خـەڵکەکـەیدا بسـەپێنێ، چونکە ئەو مـافـەی نییە، کۆمـەڵگەش نابێ بیداتێ. نەبادا بەڕاستی فـەرمـانڕەوا ئەوە بکات لە پێناو دەوڵەمـەندکردن و بەرزکردنەوەی کەسـە نێزیکەکانی و دەسـتوپێوەندەکەیدا لەسـەر حسێبی خەڵکانی تر. ڕەنگە بپرسی چ دەبێ گـەر فـەرمـانڕەوا لەو بـاوەڕەدا بوو ئەو دەسـەڵاتەی هـەیە و لە بەرژەوەندیی کـۆمـەڵگەشـدایە، بەڵام خـەڵکەکـە دژە؟ باشـە کێ داوەریـیـان دەکات؟ مـنیش وەڵام دەدەمـەوە: تەنیـا خـوا؛ چونکە هیچ حـوکـمـێک لەسـەر زەوی لە نێـوان یاسـادانەر و گـەلدا نییـە. هەر بۆیە دەڵێم، تەنیا خـوا دەتوانێ ناوبژییـان بکات، هەر ئەویشـە لەودنیـا (ئـاخـیـرەت)، هـەر مـرۆڤـێک شـایەنی چی بێ ئەوەی پـێ ڕەوا دەبینێ، واتە؛

بەگوێرەی دەستپاکی و چاکەکردنی لە کاتی خواپەرستی و هەوڵ بۆ ئاشتی و خێری گشتیدا.

جا دەڵێی: تا ئەوە ڕوو دەدات، دەبێ چی بکەین؟ منیش وەڵام دەدەمەوە: بایەخی مرۆڤ بەپلەی یەکەم دەبێ بەگیانی خۆی بێ، لە پێناوی ئاشتیدا هەموو هەوڵێک بدات، بەڵام خەڵکێکی کەم وا مەزندە دەکەن کە دۆخی ئاشتی خراپ دەبێ لە ناوچەگەلێک کە هەموو شتێکیان تێدا بووەتە سارایەکی چۆڵ.

خەڵک، دوو ڕێیان لە پێشە بۆ نەهێشتنی ناکۆکییەکانیان: ڕێی دادپەروەری و ڕێی هێز؛ بەڵام هەردەم سروشتی شتەکان وایە، یەکێکیان لەو جێیەوە دەست پێ دەکات کە ئەوی تریان کۆتایی هاتووە. سەرەڕای ئەوە، ئیشی من نییە بزانم ئاخۆ مافی فەرمانڕەوایان لەنێو هەر نەتەوەیەکدا تا کوێ درێژ دەبێتەوە، من تەنیا ئەوە دەبینم کە لە دنیادا چ ڕادەبرێ، لە کاتێکدا ناوبژیوانێک نییە بڕیار لە ناکۆکییەکان بدات.

لەوانەیە پێم بڵێی: بەو پێیە کەواتە فەرمانڕەوا دەسەڵاتی هەیە و سەر لەوە ناکاتەوە کە ئیرادەی خۆی بسەپێنێ و مەبەستەکانی جێبەجێ بکات. منیش دەڵێم: بەڵێ، ئەوە ڕاستە. ئەو هەوڵانەی فەرمانڕەوا بۆ کاری چاک و دروست ڕەنگە سەر بگرێ، بەڵام مەرج نییە لە پرسە و کارگەلە گومانا ویيەکاندا وابێ.

بەڵام بۆ چوونە نێو درێژە و وردەکارییەکانەوە دەڵێم:

یەکەم: فەرمانڕەوا بۆی نییە لێبووردە بێ بەرانبەر باوەڕگەلێک کە لەگەڵ کۆمەڵگە و ئاکاری چاک و پێویست بۆ کۆمەڵگەی مەدەنیدا ناگونجێن. بەڵام نموونەی ئەوە لە کڵێساکاندا دەگمەنە. ئاخر هیچ گرووپێک شێتیەتییان ناگاتە ئەو ئاستەی کە پێی باش بێ باوەڕگەلێک بەناوی باوەڕگەلی ئاینییەوە، فێری خەڵک بکات کە بنچینەکانی کۆمەڵگە بخاتە مەترسییەوە، چونکە ئەو کاتە دەبێتە مایەی سەرکۆنەکردن لەلایەن هەموو مرۆڤایەتییەوە و بەرژەوەندی و ئاشتی و ناوبانگیشی دەکەوێتە مەترسییەوە.

دووەم: دواتر شەڕێکی شاراوەتر هەیە، بەڵام شەڕێکی زۆر مەترسیدار لەسەر کۆمەڵگە، کاتێک خەڵک، دەستکەوتێک بەخۆیان و لایەنگرانی مەزهەبەکەیان بەڕەوا دەبینن کە لەگەڵ یاسای مەدەنیدا ناگونجێ. هەرچەندە بۆ خۆڵ لەچاوکردن،

بەقـسـەی خـواروخـێچ دەیشـێـرنەوە. بـەدەگـمـەن نەتەوەیەک دەبینی، ئازایانە و ڕاشکاوانە وا بزانن، بیـروباوەڕ(**)، نابێ بپـارێزرێ، هـەر گـرووپێک بۆی هـەیە شـازادە لەسـەر تەخت لابدا، یان وا بزانن هەمـوو شـتێک تایبـەتە بەخـۆیان و لە بندەستی خۆیاندایە.

ئاخـر ئـەم بیـرۆکـانـە، ئەگـەر بەم ڕاشکاوییـە بگوترێن، سـەرنجی فـەرمـانڕەوا ڕادەکێشن، چاوی هۆشیـاریی دەوڵەت دەکەنەوە بۆ ئەوەی ڕێ لە تەشەنەکردنی ئەم شەڕە شاراوەیەی هەناوی بگرێ. لەگەڵ ئەوەشدا، نەتەوەگەلێک دەبینین ئەو قسانە دەکەن، وەلێ بەدەستەواژەیلی تر. ئەگەرنا، مەبەستی ئەوانە چییە کە دەزانن نابێ بەڵێن لەگەڵ هەرتووقییەکاندا بپارێزرێ؟ مانای وایە، بێگومان، مافی خۆیانە بەڵێن هەڵوەشـێننەوە؛ چونکە بڕیاریان داوە، هەمـوو ئـەوانەی لەسـەر مـەزهەبی وان نین، هەرتووقین، یان بەلایەنی کـەمـەوە، چ کـاتێکیـان بەشیـاو زانی، دەتوانن بەڵێنەکـە هەڵوەشێننەوە.

لابردنی پاشاگەل(٢٢)، ئەوەی بڕیاری "بێبەریکردن"یان دراوە، مانای چییە ئەگەر دەستـبەسـەراگرتنی مـافی لادانی پاشـاگەل نەبێ، بەمـەش، مـافی دەرچـوواندنی بڕیـاری "بێـبـەریکردن" تـایبـەت دەکـەن تەنیـا بەکـاهینـەکـانیـان؟ ئەوانەی دەڵێن سەروەری لەسـەر لوتف gratia دەوەسـتێ، قسـەیەکە دواجـار خـودانی ئەم بۆچوونە داوا، بگرە بانگەوازی دەستخستی هەموو شت دەکەن، چونکە هێندە خاکی نین تا بڕواهێنان ڕەت بکەنەوە، یان ڕای بگەیەنن کە تەنیـا ئەوانن لە خـواترس و بڕوادار. ئەوانە و هـاوشـێـوەکانیـان، هەرچی دەستکەوت و دەسـەڵاتێک هەیە لە کـاروباری مـــەدەنیـدا، بـەئایندارێکی بیـروبـاوەڕ ڕاست، واتە بـەخـۆیانی، ڕەوا دەبیـنن، یان ئەوانەی بەنێوی ئاینەوە وا پێشـان دەدەن، گوایە هەموو دەسـەڵاتێکیان بەسـەر ئەو خـەڵکانەدا دەشکێ کـە لەسـەر مـەزهەبی ئەوان نین، یان لێی جـیـا بوونـەتەوە ئەوانە مـافی ئەوەیـان نییـە، فـەرمـانڕەوا لێـیان ببـوورێ، ئەوانەش کە ڕازی نین بـەرانبـەر ئەوانەی لە مەزهەبەکەیان جیا بوونەتەوە، لێبووردە بن.

چونکە مـەبەستی ئەوانە و هاوشێوەکانیان، هەر دەرفـەتیـان بۆ ڕەخسـا هێرش بکەنە سـەر یاسـاگەلی دەوڵەت و ئازادیی هاووڵاتییـان و مـوڵک و مـاڵیـان، تەنیا بۆ لەخشـتـەبردنی فـەرمـانڕەواش، باسی ئـازادی و لێبووردەیی دەکەن، تا ئەو کاتەی

هێز و هەرەکەتی ئەو هێرشەیان دەبێ.

سێیەم: کڵێسایەک ئەگەر کەسێکی تری وەرگرت، بەو وەرگرتنە، کڵێساکە خۆی بووە خزمەتکار و گوێڕایەڵی شازادەیەکی (ئەمیر) تر و هەق نییە، فەرمانڕەوا لێی ببوورێ. دەنا وەک ئەوە وایە، فەرمانڕەوا، دەسەڵاتێکی بیانیی لەنێو سنووری دەوڵەتەکەیدا قوت کردبێتەوە و ڕێی بەهاووڵاتیانی خۆی داوە دژایەتیی دەوڵەتەکەی بکەن. بۆ چارەسەری ئەو شەڕە، جیاکردنەوەی کۆشک و کڵێسا، دەرمانێکی بەسەرچووی بێ کەڵکە، چونکە هەردووکیان، کۆشک و کڵێسا، لە بن دەسەڵاتی ڕەهای هەمان کەسدان، کە نەک دەتوانێ هەرچییەکی بوێ بەسەر کڵێسایدا بسەپێنێ، بەو پێیەی گوایە کاروباری گیانی (ڕۆحانی)ین، بگرە دەیسەپێنێ بەبیانووی ئەوەی سزای جێبەجێ نەکردنی دۆزەخە. بێهوودەیە مرۆڤێک تەنیا لە ڕووی ئاینییەوە بڵێ موسڵمانم، لەوە بترازێ، هاووڵاتییەکە لە بن دەسەڵاتی فەرمانڕەوایەکی مەسیحیدا، کەچی هاوکات، گوێڕایەڵی موفتیی قوستەنتینییە بێ کە ئەویش لای خۆیەوە بەتەواوی گوێڕایەڵی سوڵتانی عوسمانییە، پێڕەوەکانی ئاینەکەشی بەفەرمانی سوڵتان بەڕێوە دەچێ. وەلێ ئەو تورکەی لەنێو مەسیحییاندا دەژی، زۆرتر حکوومەتی مەسیحی ڕەت دەکاتەوە، ئەگەر ببینێ، هەمان کەس سەرۆکی کڵێسا و فەرمانڕەوای باڵای وڵاتیشە.

چوارەم: دواجار، لێبووردەیی بەرانبەر ئەوانەی نکوڵی لە بوونی خوا دەکەن، کاری نەکردەیە و بەهیچ جۆرێک ناگونجێ. چونکە، بەڵێنگەل، ڕێککەوتننامە و سوێندگەل، ڕایەڵەکانی نێو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتین، هیچ یەکێک لەمانە، ڕێز و حورمەتێکیان نییە بەلای خەڵکی بێ ئاینەوە (ملحد)، ئاخر دوورخستنەوەی خوا، گەر تەنیا بەهزریش بێ، هەموو شتێک حەڵاڵ دەکات. سەرەڕای ئەوە، بێ ئاینی، ڕەتکردنەوەی هەموو ئاینێکە، بۆیە بێ ئاین، بۆی نییە بەنێوی ئاینەوە، داوای لێبووردەیی بکات. بەڵام هەموو بۆچوونەکانی تر، با هەڵەشیان تێدا بێ، ئەگەر ئامانجیان باڵادەستی بەسەر خەڵکانی تر و پارێز (حصانە)ی مەدەنی نەبوو، هیچ پاساوێک نییە بەرانبەر کڵێساکانیان[٢٣]، لێبووردەیی نەنوێنرێ.

ماوەتەوە چەند وشەیەک لەبارەی ئەو کۆمەڵانەوە بڵێم کە پێیان وایە توندترین ئاستەنگ دەخەنە سەر ڕێی مەزەبی لێبووردەییەوە. چونکە بەگشتی، برێتین لە

کونجگەلی یاخیبوون و لانەی هەڵهێنانی فەرتەنە (گۆنگەر – فیتنە). ڕەنگە ڕۆژێک وا بوویێتن[٢٤]، بەلام هۆکارەکەی دەرد و دوویەکی خۆیی نەبووە، بەڵکە بەهۆی لێدان و پێشێلکردنی ئازادییەوە بووە، ئەم تۆمەتانە، پێویستە دەمودەست بوەستن، ئەگەر یاسایەک داڕێژرا بۆ لێبووردەیی بەرانبەر ئەوانەی شایەنیانە، تێکرای کڵێساکان ناچار پێگیر (الزام) بکات کە بەرانبەر ئەوانی تر، لێبووردە بن، بەوپێیەی لێبووردەیی، بنەوانی ئازادیی خۆیەتی، تەنانەت بەرانبەر ئەوانەی لە ڕووی ئاینییەوە لێیان جیا بوونەتەوە، یاساکە ئەوەشی تێدا بێ کە نابێ لە کاروباری ئایندا، کەس ناچاری کارێک بکرێ بەهۆی یاسا یان هێزەوە. بڕیاردان لەسەر بنەمایەکی ئەوها، دەبێتە هۆی نەمانی هیچ جۆرە سکالا و هاوارهاوارێک سەبارەت بەویژدان، خۆ ئەگەر ئەم هۆکارانەی پشێوی و ڕکابەرییە هەڵگیران، لەنێو ئەو کۆمەلانەدا کەسانێکی وایان تێدا نییە کەمتر ئاشتیخواز بێ و زیاتر لە هەر کۆمەڵێکی تر، جا هەر کێ بن، حەزی لە تێکدانی ژیانی سیاسی بێ.

بەلام با بەخێرایی چاوێک بەسەرانی ئەو تۆمەتانەدا بگێڕین.

ئینجا دەڵێی: کۆڕ و کۆمەڵەکان، مەترسین لەسەر دەوڵەت و هەڕەشەن لە ئاشتی. وەلام دەدەمەوە: ئەگەر پرسەکە ئەوها بێ، ئەدی ڕۆژانە ئەو حەشاماتەی بازاڕ چییە، ئەدی گردبوونەوەکانی نێو دادگەکان، بۆچی خەڵک دەچنە نێو سەندیکاگەلەوە، ئەو قەرەباڵخییەی نێو شارەکان چییە؟ دەڵێی: ئەوانە کۆمەڵگەلێکی مەدەنین، ئەوەی ئێمە پێی ڕازی نین، گردبوونەوەکانی نێو کڵێساگەلە.

وەلام دەدەمەوە: ئاخۆ دەڵێی ئەو کۆبوونەوانەی لە کاروبارە مەدەنییەکانەوە دوورن، دەبێ تێک بدرێن؟ ئینجا دەڵێی: کۆمەڵە مەدەنییەکان، لە کەسانێک پێک هاتوون کە ڕاوبۆچوونی جیاوازیان تێدایە، بەلام کۆبوونەوەکانی کڵێسا، کۆبوونەوەی کەسانێکە کە هەر هەموویان لەسەر مەزهەبێکن. وەلام دەدەمەوە: ئاخۆ ڕێککەوتن لەبارەی پرسە ئاینییەکان و ڕزگارکردنی گیانەوە، پیلانێکە دژی دەوڵەت؟ خەڵک نەک کەمتر، بگرە زۆرتر کۆک دەبن کاتێک ئازادیی کۆبوونەوەی ئاشکرایان کەم دەکرێتەوە. دیسان دەڵێی: لە کۆمەڵە مەدەنییەکاندا، هەموو مرۆڤێک ئازادە بچێتە ژوورەوە، بەلام کۆمەڵە ئاینییە نهێنییەکان[٢٥] -Con

(ciliabila)، بۆ پیلانی نهێنی لەبارترن. وەڵام دەدەمەوە: ئەوە ڕاست نییە کە گوایە کۆمەڵە مەدەنییەکان لە بەردەم هەمووان‌دا کراوەن، چونکە سەندیکاگەل و هاوشێوەکانیان، بەو شێوەیە نین. خۆ ئەگەر مەبەست هێندێ کۆمەڵی ئاینی تایبەتی بێ، من دەپرسم: لەوەدا دەبێ لۆمەی کێ بکرێ، کێن ئەوەیان دەوێ، کێن ڕێ لە بەئاشکراییبوونی دەگرن؟ ئینجا دەڵێی: بەشداری Communio لە کاروباری ئاینیدا، بەهێزترین ڕایەڵەی نێوەخۆیی نێوان عەقڵی خەڵکە، بۆیە مەترسیدارترینیانە.

وەڵام دەدەمەوە: ئەمەش بەشێک نییە لە دەوڵەت، ئەدی سەرۆکی هەموو گەل نییە؟ لەبەر ئەوە لێ گەڕێن با ڕاشکاوانە قسان بکەین. فەرمانڕەوا، لە کڵێساکانی تر دەترسێ، بەڵام لەو کڵێسایەی خۆی سەر بەوە، ناترسێ، چونکە مەرایی بۆ ئەمیان دەکات و لەوی تریان دڕدۆنگە. وەک منداڵی خۆی مامەڵەی ئەمیان دەکات و نازی دەکێشێ، وەک کۆیلەش لەگەڵ ئەوی تریان هەڵسوکەوت دەکات، سەرەڕای ئەوەی ڕەوتاری لایەنگرانی هیچ کەموکورتییەکی تێدا نییە، وەلێ بەکاری قورس، بەندکردن، ماڵ داگیرکردن و کوشتن، پاداشتیان دەداتەوە.

مەرایی بۆ کڵێسایەک دەکات و کڵێساکانی تر دەچەوسێنێتەوە لە هەموو بۆنەکاندا. دەبا دۆخەکە ئاوەژوو بکاتەوە، یان کارێک بکات، تێکڕای هاووڵاتییان، لە مافە مەدەنییەکاندا یەکسان بن، ئەوکات هیچ بیانوویەک بەدەستەوە نامێنێ، لە کۆمەڵە ئاینییەکان زیاتر بترسی وەک لە کۆمەڵەکانی تر. چونکە ئەگەر خەڵک بیریان لە فەرتەنەنانەوە کردەوە، ئەوە ئاین نییە دەبێتە پاڵنەریان، بەڵکە کوێرەوەریی خەڵکە ستەمدیدەکەیە.

خەڵکی دەوڵەتە دادپەروەر و نێوانڕۆیەکان، بەئاشتی و ئاسوودەیی دەژین؛ وەلێ خەڵکی ئەو دەوڵەتانەی لە بن جەور و ستەمدا دەناڵێن، نێچیرێکی هەمیشەیی ناکۆکی و ململانێگەلن. من دەزانم فەرتەنە زۆرن، لە زۆریشیاندا، ئاین دەکرێتە بیانوو؛ ئاخر خەڵکێکی زۆر سەبارەت بەئاینیان سزا دەدرێن، بەڵام بڕوام پێ بکە، ئەم ئاکارە، تایبەت نییە تەنیا بەکۆمەڵە کڵێسایی و ئاینییەکان، بگرە ئاکاری هەموو ئەو خەڵکەیە کە لە بن زوڵم و زۆردا دەنرکێنن، بۆیە ناچارن بارە گرانەکە لە کۆڵی خۆیان بکەنەوە. ڕات چییە با جارێ ئاین لەولاوە دانێین، ئەگەر بەگوێرەی

جەستە جیاکاریمان کرد، قژرەشە چاو کەوییەکانمان خستە شوێنی زاڵمان، بەجۆرێک نەتوانن ئازادانە بکڕن و بفرۆشن، ڕێگەشیان پێ نەدرێ لە هونەر و پیشەسازیدا کار بکەن، باوکان نەتوانن ڕۆڵەکانیان بەخێو و پەروەردە بکەن، ڕێی بازاڕیان لێ بگیرێ، حوکمەکانی دادگەیان لەسەر توند بکەن پێت وانییە دادوەر ترسی زیاتر دەبێ لەوانەی زوڵمی لێکچوونی قژ و چاویان یەکیان دەخات، لەوانەی ئاین یەکی خستوون؟ هێندێک لە کۆمپانیاگەلی بازرگانیدا لە پێناو قازانج و ساماندا یەک دەگرن؛ هێندێکی تر لە پێناو خۆشگوزەرانی و بەسەربردنی کا یەک دەگرن، خەڵکێکی تر هاوسێ یان هاوشاری یەکیان دەخات، خەڵکێکیش ڕێوڕەسمەکانی ئاین گردیان دەکاتەوە، بەڵام ئەوەی گەل لەسەر یاخیبوون و فەرتەنە یەک دەخات: ستەم و چەوسانەوەیە.

دیسان دەڵێی: چی، دەتەوێ خەڵک کۆ ببنەوە و ئەرکە ئاینییەکانیان جێبەجێ بکەن بێ ئەوەی فەرمانڕەوا ڕازی بێ یان بێ ئیرادەی ئەو؟ وەڵام دەدەمەوە، باشە بۆ دژی ئیرادەی ئەوە؟ کارەکەی ئەو خەڵکە، ئەرکە و ڕەواشە. دەڵێی: دژی ئیرادەی فەرمانڕەوا؟ ئاخر ئەمەیە منی تێک داوە؛ ئەمە سەرچاوەی شەڕە و کارەساتی بەسەر وڵاتماندا هێناوە.

باشە بۆچی ڕەوایی گردبوونەوەکانی کڵێسا لە ڕەوایی گردبوونەوەکانی شانۆ یان یاریگە کەمترە؟ گردبوونەوە لە کڵێسا، خراپتر و قەرەباڵغتر نییە لە هیچ جێیەکی تر. دواجار هەموو پرسەکە دەگەڕێتەوە بۆ: ئەوانە سووکایەتییان پێ دەکرێ بۆیە دان بەخۆیاندا ناگرن. جیاکارییە یاساییە زاڵمانەکان هەڵگرە لەسەریان، یاساکان بگۆڕە، سزاکانی سەریان هەڵوەشێنەوە، هەموو شت دروست و ڕێک دەبێتەوە.

سەرەڕای ئەوەش، ئەوانەی لە ئاینی فەرمانڕەوا جیا دەبنەوە، خۆیان وا دێتە پێش چاو ڕێزیان زیاترە، بۆیە دەبێ زیاتر پارێزگاری لە ئاشتیی وڵات بکەن، چونکە بارودۆخیان لە هەموو شوێنێک چاکترە، هەموو کۆمەڵە جیابووەوەکان، وەک پارێزەرانی ئاشتیی گشتی، زیاتر ئاگەداری هەڵسوکەوتی ئەوانی تر دەبن، پیلان لە شتی تازە ناکا، نایەوێ شتەکانی حکوومەت بگۆڕێ، چونکە چاویان لە ژیانێکی باشتر لەوەی ئێستایان نابێ، مەبەستم؛ یەکسانییانە لەگەڵ برا

هاونیشتمانەکانیان لە سایەی فەرمانڕەواییەکی دادپەروەر و نێوانڕۆدا.

ئەگەر کڵێسای هاوئاینی فەرمانڕەوا، پشتیوانی سەرەکیی حکومەتی مەدەنی بێ، بەتەنیا هۆکارێک - وەک پێشتر باسمان کرد - ئەوەیش ئەوەیە کە فەرمانڕەوا پیاوێکی چاکە و یاساکانیش وەک خۆی لەبارن - دەزانی دەوڵەت چەند مەزنتر و تۆکمەتر دەبێ کاتێک خەڵکەکەی، جا سەر بەهەر کڵێسایەک بن، هەست بەهەمان چاودێریی فەرمانڕەوا و یەکسانیی بەردەم یاساگەل دەکەن، بێ ئەوەی بەهۆی ئاینەوە جیا بکرێنەوە. ئەوددەمە، تەنیا تاوانباران و تێکدەرانی ئاشتیی مەدەنی، لە یاسایەکان دەترسێن.

بۆ گەیشتن بەئەنجامێک، دەڵێم ئەوەی داوای دەکەین، ئەو مافانەن کە دراونەتە هاوولاتییانی تر. ئاخۆ ڕێ بەخواپەرستی دەدرێ بەشێوازی ڕۆما؟ دەبا ڕێ بەشێوازی جنێڤیش بدرێ(٢٦).

گەر ڕێ بەزمانی لاتین دەدرێ لە بازاڕدا، دەبا ڕێ بدرێ لە کڵێساشدا قسەی پێ بکرێ. ئەگەر کەسێک بۆی هەیە لەماڵی خۆیدا، بچەمێتەوە، هەستێ، دانیشێ، وا و وا بجووڵێتەوە، جلکی سپی یان ڕەش بپۆشێ، کورت بێ یان درێژ؟ کەواتە نابێ خواردنی نان، یان خواردنەوەی شەراب، یان خۆشووشتن بەئاو لە کڵێسادا، قەدەخە بکرێن، با ئەوانەی یاسا لە ژیانی ئاساییدا ڕێیان پێ دەدا، بۆ کڵێساکانیش لە خواپەرستیدا، ڕێ پێدراو بن. نابێ ڕێ بدرێ بەو هۆیانەوە، زیان بەسەر و ماڵ و سامانی خەڵکێک بگەیەندرێ. لە ولاتی خۆت ڕێ بەکڵێسایەک دەدەی کە بەسیستمی شێخایەتی Presbyterorum بەڕێوە دەچێ، ئەدی بۆچی ڕێ بەکڵێسایەکی سیستمی قەشایەتی(٢٧) نادەی بۆ ئەو کەسانەی ئەوەیان دەوێ؟ دەسەلاتی کڵێسا، لە دەستی تاکەکەسێکدا بێ یان چەند کەسێک، جیاوازیی نییە، چونکە هیچ پێوەندییەکی بەکاروباری مەدەنییەوە نییە، دەسەلاتێکی بەزۆر و بێتاقەتکەریشی نییە، سامان و دەسکەوتگەلی سالانە، پێوەندیی بەسیستمی کڵێساوە نییە و تاقیکردنەوەکانیش سەلماندوویانە، گردبوونەوەکانی کڵێسا و ڕێنوێنیگەل، بەپێی یاسا ڕێگەیان پێ دراوە. خۆ ئەگەر ڕێی گردبوونەوە بەکڵێسایەک یان بەبێ ئاینان دەدەی، بۆچی بەهەموانی نادەی؟ ئەگەر لە کۆبوونەوەیەکی ئاینیدا، پیلانێک داڕێژرا دژی ئاشتیی گشتی، پێویستە بەهەمان

ئەو شـێـوازە سـەرکـوت بکرێ ئەگـەر ئەو پیـلانە لە بازاڕدا دابڕێژرایە، ئەگـەر ڕێنوێنییەکی کڵێسا فەرتەنەیەکی نایەوە، پێویستە سزاکەی وەک ئەو فەرتەنانە بێ کە لە بازاڕدا دەنرێنەوە، نابێ ئەو کۆبوونەوە و گردبوونەوانە ببنە مینبەر و لانەی پاراستنی پیلانگێران و فەرتەنەچییان.

لەلایەکی ترەوە، نابێ ڕەوایەتیی کۆبوونەوەکانی کڵێسا لە ڕەوایەتییی هۆڵەکانی کـۆبـوونەوە Curia کـەمـتـر بێ، هەروەهـا نابێ کـۆبوونەوەی هێندێک هاووڵاتـی لە کۆبوونەوەی هاووڵاتیگەلێکی تر گومانی زیاتری لێ بکرێ. نابێ کەسێک بەهەڵەی خـەڵکی تر بسووتـێ و ببێتە جێی گومان مـرۆڤ، دەبێ تەنیـا هەڵەی خـۆی بخرێتە ئەستۆی. ئاژاوەگێران، خوێنڕێژان، بکوژان، دزان، چەتەگەل، زیناکاران، درۆزنان، زمـان لێدەران و هـاوشـێـوەکانیان، سـەر بەهـەر کڵێسـایەک بن، نیشـتـمـانی یان نانیـشـتـمـانی، دەبێ سـزا بـدرێن و نەهێـڵدرێن. بەڵام ئـەوانەی خـاوەنـی باوەڕێکی بێوەین، ڕەفتـاریان پاک و بێ خەوشە، دەبێ لەگەڵ برا هاووڵاتییەکانیـاندا یەکسان بن. ئەگەر ڕێ بەخـەڵکێک دەدرێ کۆبوونەوەی فرەوان سـاز بکەن، جـەژنان بگێڕن، خـواپەرستیی بەکۆمـەڵ و گوتار بخوێننەوە پێویسـتە وەک ئەوان، ڕێ بەهـەمـوو ئەو ڕێوڕەسمانە بدرێ بۆ لۆمـەکاران Remonstranti و لۆمەنـەکەران یان دژەلۆمـەکاران Antiremonstranti و لـۆتەرییـــەکـــان و تـازەکـــارانـی پـاکـــژی Anabaptistate و سۆکینانییەکان Sociniani.

بۆ ئەوەی ڕاستی بڵێین، وەک هەر مرۆڤێکی تر، نابێ بێ ئاین یان موسڵمان یان جـوو، بەهـۆی ئاینیـانەوە، لە دەوڵەت دوور بخـرێنەوە. ئینـجیل فـەرمـانـی شـتـی وای نەکردووە. کڵێسـا کە فـەرمـان بەو کـەسـانە نادات لە دەرەوەی کڵێسـان، (نامـەی یەکەم بۆ خەڵکی کۆرنتۆس، دەستەواژەی ١٢، ١٣)، ئەوەی ناوێ. دەوڵەت کە خەڵک وەک خـەڵکێکی بێوەی و کارگوزار تەماشا دەکات، پێویستی بەوە نییە. باشـە ڕێ بەبتـپـەرسـتـان دەدەی لە وڵاتەکـەتدا بـازرگـانی بکەن، ئەدی ڕێی ڕێوڕەسم و سرووتەکانیـان بۆچی لێ دەگری؟ ڕێ بەجـوو دەدەی مـاڵوحاڵی تایبـەتیـان هەبێ؛ ئەدی بـۆچی ڕێ بەپـەرسـتگەکـانیـان نادەی؟ بڵـێی بـاوەڕەکـەیان زۆر خـراپ و ناڕاسـتـتر و خـواپەرسـتـییەکـەیان ناشـیـرنتـر بێ، کـۆبوونەوەشـیـان ئەگـەر لە پەرستگەکانیان بێ مەترسیدارترە وەک لەوەی لە ماڵە تایبەتەکانیاندا بێ؟ ئەگەر ڕێی ئەم جۆرە پرسانە بدرێ بە جوو و بتپەرستان، ئاخۆ دەبێ دۆخی مەسیحیگەل

لە دەوڵەتێکی مەسیحیدا خراپتر بێ؟ دیسان دەڵێی: بەڵێ بەدڵنیاییەوە، چونکە ئەمان (مەسیحیگەل)، فەرتەنەچیتر و ئاژاوەچیتر و شەڕانگێزترن.

منیش وەڵام دەدەمەوە: ئاخۆ ئەوە هەڵەی ئاینی مەسیحییە؟ گەر وابێ، کەواتە ئاینی مەسیحی، خراپترین ئاینە، نابێ خەڵک ببنە مەسیحی، نابێ دەوڵەتیش لێبووردە بێ بەرانبەری. ئاخر گەر ئەوە گیان و سروشتی ئاینی مەسیحی بێ، تێکدەر و وێرانکەری ئاشتیی مەدەنی بێ، کەواتە ئەو کڵێسایەی فەرمانڕەواشی لەسەرە و چاودێریی دەکات، هەموو کات بێوەی نییە. بەڵام هەرگیز ناشێ شتێکی ئەوها بەرانبەر ئاینێک بڵێین کە دژی چاوچنۆکی، هەڵپەهەڵپ، ناکۆکی، ململانێ و حەزە دنیاییەکانە، ئاینێک، لە هەموو ئاینەکانی تر زیاتر داوای خاکەڕایی و ئاشتی دەکات. لەبەر ئەوە، پێویستە بەشوێن ئەو هۆکارەدا بگەڕێین کە وای کردووە ئەم هەموو شەڕە بدرێتە پاڵ ئەو ئاینە و ئاینەکەش دابەزێنرێ بۆ ئاستی ئەو شەڕانە. گەر بەوردی بڕوانین، دەبینین هەموو هۆکارەکە ئەو بابەتەیە کە من باسی دەکەم.

جیاوازیی بیر و بۆچوونەکان نییە کە ئاینەکە ناتوانێ خۆی لێ لابدات، بەڵکە نالێبووردەییە بەرانبەر ئەوانەی بیر و بۆچوونیان جیاوازە – کە دەتوانرا لێبووردە بێ بەرانبەریان –، ئەو بابەتەیش نەدەبووە هۆکاری ئەو هەموو ناکۆکی و شەڕوشۆڕەی دنیای مەسیحی بێ بەهۆی ئاینەوە.

سەرانی کڵێسا، بەبرەودانیان بەچڵێسی و حەزی باڵادەستبوون و بەکارهێنانی هەموو کەرەستەیەک لە پێناو وروژاندن و خرۆشاندنی فەرمانڕەوا و چاوچنۆکییەکانی، تا ئەو ئاستەی لە بەردەمیاندا خۆی پێ ڕانەگیرێ، گەلیش، کە هەردەم بەلای ئەفسانەگەلدا دایدەشکێنێ و مەیلی لێیانە، بۆیە بێ عەقڵە، دەڵێم: وروژاندن و خرۆشاندنی فەرمانڕەوا و گەل پێکەوە بەدژی ئەو کڵێساگەلانەی (مەزهبگەلانەی) لەگەڵ کڵێسادا جیاوازن و ڕێنوێنیکردنی خەڵک – ئەڵبەت پێچەوانەی یاساگەلی ئینجیل و خۆشەویستی و چاکە – گوایە ڕووتاندنەوەی لادەران (جیابووەکان – Schismaticos) و هەرتووقییەکان (بیدعەکاران – Heretícos) و لەنێوبردنیان، ئەرکێکی ئاینییە، بەمەش دوو پرسی زۆر جیاوازیان تێکەڵی یەکتر کرد: کڵێسا و دەوڵەت.

بەڵام لەبەرئـەوەی خـەڵکێک کە بـە کـار و ڕەنجی خـۆی مـوڵک و مـاڵێکیـان پەیدا کردبێ، ڕازی نابن لێیان بسـەندرێتەوە و ببنە نێچـیری توندوتیژی و تـاڵانچیـەتیی خـەڵکێکی تر کە پرسـێکی لەگەڵ هیچ ڕاسـتییـەکی مرۆڤـێنی و خـوابیدا نایەتەوە، بەتایبـەت ئـەگـەر کـارێکی ئەوتۆیان نـەکـردبێ کـە شـایەنی هیچ گلەییـیـەک بن؛ – کاتێکیش پرسـەکە، پێوەندیی بەیاسای مەدەنییەوە نەبێ، بگرە پێوەندیی بەویژدانی هەر کەسێک و ڕزگاربوونی گیانییەوە هەبێ، ڕزگاربوونێک کە تەنیا کەسـەکە خۆی لە بەردەم خوادا لێی بـەرپرسیارە –، باشـە دەبێ پێشبینیی چی بکەین جگە لەوەی ئەو خـەڵکەی کـە بێـزار بوون، بگەنە ئەو بڕوایەی کـە هـێـز بەهـێـز نـەبـێ لاناچێ و دەست بدەنە چەکەکانیان بۆ بەرگری لە خـۆیان، چەکێک کە دەبێ تەنیا بۆ ڕێگرتن لە تاوانکاری بەکـار بهـێنرێ، نەک بەهـۆی ئاینەوە؟ ڕێڕەوی ڕووداوەکـان هـەر بەم شـێـوەیە بوون و بـەڵگەی مـێـژووییش لەو بارەیەوە زۆرە، وا دیارە لـە داهـاتووشـدا دووبارە دەبنەوە، مـادامــەکی چەوسـانەوە بەهـۆی ئاینەوە هەر لـە ئارادا مــاوە، مادامەکی، ئەوانەی دەبوو بانگخوازانی ئاشتی و پێکەوەگونجان بن، کەچی داوا لە خەڵک دەکەن چەکەکانیان بکەنە شانیان و بەهەموو هێزیان دەهۆڵی شەڕ دەکوتن. مـرۆڤ سـەری سـوڕ دەمـێنـێ، فـەرمـانڕەوایان، چۆن بـەرانبـەر ئەو تێکدەرانەی ئاشـتـیی گـشـتی، دان بەخـۆیاندا دەگرن، ئـەگـەر بەڵێنی هـاوبەشی چنینەوەی دەستکەوتەکان پێ نەدرابێ، ئەو فەرمانڕەوایانە زۆربەی جاران، حەز و لووتبەرزیی خـەڵکی تر دەخـەنە خزمـەتی هێز و دەسـەڵاتیانەوە. کێ بێ نەبینێ کە ئەو خـەڵکە "چاکە" هـەرگیز خزمەتکاری ئینجیل نەبوون، هێندەی خزمەتکاری حکوومەت بوون، مـەراییـیـان بـۆ هەڵپـەهەڵپی شـازادان و باڵادەسـتـیی بەهـێـزان کـردووە، هەمـوو توانایان خـستـبووە گەڕ بۆ چەسـپـاندنی جـەور و سـتـەم لە دەوڵـەتدا، ئەو جـەور و سـتەمـەی نەیانتوانی لە کڵێسادا بیچەسپێنن سـەرەڕای هەوڵە بەردەوامـەکانیـان؟ ئەو دۆخــە، هەر دەبـێ ڕێککەوتنی نـێـوان کـڵـێـسـا و دەوڵەت بێ، خــۆ ئەگــەر هەریـەکـەیان لـە چوارچـێـوەی سنوورەکـانیـدا بمایاتەوە – یەکـێکیـان بایەخی بەخۆشبژێویی دنیایی بدایە و ئەوی تریشیان بایەخی بەڕزگارکردنـی نەفسـەکان – هـەرگیز ناکۆکی نەدەکەوتە نێوانیانەوە. "بەڵام مرۆڤ شـەرم دەکات باسی ئەو پرسە شوورەییە بکات"(٢٨).

بەڵکە خـوای بـەتوانا دواجـار کـارێک بکات ئەو خـەڵکە پێڕەوی ئینجیلی ئاشـتی

بکەن، وا لە فەرمانڕەوا مەدەنییەکانیش بکات - زۆرتر بەتەنگی ئەوەوە بن کە ویژدانیان و شەریعەتی خوا زۆرتر لەگەڵ یەکتر بگونجێن وەک لەوەی بەیاساگەلێکی دەستکردی مرۆڤ، ئەو خەڵکە دەستوپێوەند بکەن -، وەک باوکیان لێ بێ بۆ وڵاتەکانیان، ڕێنوێنی و هەوڵەکانیان، لە پێناو خۆشبژێویی مەدەنیی گشتیی ڕۆڵەکانیاندا بێ، ئەوانەیان نەبێ کە ناخپیس و شەڕانگێز و لە خوا نەترسن، خوا، وا لە پیاوانی کلێسا بکات کە بەخۆیان دەڵێن جێگرەوە و پێڕەوکارانی پەیامبەران، خۆیان لە سیاسەت هەڵنەقورتێنن، بەئاشتی و خاکەڕایی خۆیان بۆ ڕزگاربوونی نەفسگەل تەرخان بکەن و... خواتان لەگەڵ.

جیاوازیی نێوان هەرتووقییەت و جیابوونەوە

"الفارق بين الهرطقة والانشقاق"

لەوانەیە زیادکردنی ئەم چەند وشەیە لەبارەی هەرتووقییەت و جیابوونەوەوە، لە جێی خۆیدا نەبێ. موسڵمانێک، نابێتە هەرتووقی بەلای مەسیحییەکەوە، خۆ ئەگەر کەسێک وازی لە ئاینی مەسیحی هێنا و بووە موسڵمان، نابێتە هەرتووقی یان جیابووەوە، بەڵکە بەهەڵگەڕاوە و کافر(٢٩) (مرتد وكافر– apostate et infidelis) دێتە ژماردن(*)، کەس گومانی لەمە نییە؛ بەم شێوەیە، دەبینین، خەڵکێک کە ئاینەکەیان لە یەکتر جیاواز بێ، بەلای یەکترەوە، بەهەرتووقی و جیابووەوە نایەنە ژماردن. بۆیە دەبێ لەوە وەکۆڵین: کێن ئەوانەی لەسەر ئاینێکن؟ لەم بابەتەدا، ڕوون و ئاشکرایە، ئەوانەی بیروباوەڕیان وەک یەکە و شێوازێک خواپەرستی دەکەن، سەر بەئاینێکن، بەڵام ئەوانەی یەک بنەمای بیروباوەڕ و خواپەرستییان نییە، سەر بەئاینگەلی جیاوازن. ئاخر کە هەموو شتێکی پێوەست بەئاینێکەوە لە بنەماکەیەوەڕا دیار بێ، کەواتە، ئەوانەی لەسەر ئەو بنەمایانە ڕێکن، لەسەر ئاینێکیش ڕێک دەکەون، پێچەوانەکەشی بەپێچەوانەوەیە. تورکان و مەسیحیگەل، لەسەر دوو ئاینی جیاوازن، چونکە ئەمانەی دوایی دەڵێن، "کتێبی پیرۆز"(**)، بنەمای ئاینەکەمانە، وەلێ ئەوانەی یەکەم دەڵێن، قورئان، بنەمای ئاینەکەمانە. هەر لەبەر ئەو هۆکارە: "مەسیحی"، دەشێ ئاینزای جیاواز بگرێتەوە، پاپاییەکان، لۆتەرییەکان، هەرچەندە لەو لایەنەوە کە بەناوی مەسیحەوە، باوەڕ دێنن، مەسیحین، بەڵام لەسەر هەمان ئاین نین، چونکە لۆتەرییەکان، تەنیا دان بەکتێبی پیرۆزدا دەنێن وەک بنەما و بنچینەی ئاینەکەیان، بەڵام پاپاییەکان، لەگەڵ داننانیاندا بەکتێبی پیرۆز، گوتە و بڕیارگەلی پاپاکانیش، دەکەنە بنەمای ئاینەکەیان. نەسرانییەکانی قدیس یۆحنا، وەک پێیان دەگوترێ، نەسرانییەکانی شاری جنێڤ، سەرەڕای ئەوەی بەهەموویان دەگوترێ نەسارا یان نەسرانی، بەڵام لەسەر دوو

ئاینی جیاوازن، چونکە ئەمانەی دواییان، کتێبی پیرۆز بنەما و مەرجەعییانە، کەچی ئەوانەی یەکەمیان، هێندێک داگەل traditions و نازانم چییان کردووەتە بنەمای ئاینەکەیان.

بەسەلماندنی ئەوانەی باسمان کردن، کەواتە:

١- هەرتووقییەت، جیابوونەوەیەکە لە بەشداری لە کڵێسادا، لە نێوان خەڵکێک کە سەر بەیەک ئاینن، بەهۆی باوەڕگەلێکەوە کە ناچنەوە سەر هەمان بنەما.

٢- لە نێوان ئەوانەی دان تەنیا بەکتێبی پیرۆزدا دەنێن وەک بنەمای بیروباوەڕیان: هەرتووقییەت، جیابوونەوەیەکە لە بەشداری لە کڵێسادا، بەهۆی باوەڕگەلێکەوە کە بەوشەگەلی ڕوون و ئاشکرا لە کتێبی پیرۆزدا نەهاتوون.

ئەم جیابوونەوەیەش، بەدوو شێوەیە:

١- کاتێک خۆی لەوانی تر کە زۆرینەن یان لایەنی بەهێزن جیا دەکاتەوە، بەهۆی چاودێریی فەرمانڕەواوە، ئەوەش بەدەرکردن و دوورخستنەوەیان لە خۆی، چونکە بڕوایان بە هێندێک باوەڕ نییە کە پشت بەکتێبی پیرۆز نابەستن. ئاخر نە کەمیی ژمارەی جیابووەوەکان، نە دەسەڵاتی فەرمانڕەوا، وا ناکەن کەسێک پێڕەوی هەرتووقییەت بکات، بەڵکە تەنیا کاتێک هەرتووقییە کە کڵێسا بکا بەچەند بەشێکەوە، ناوێک دابهێنێ و نیشانەکانی جیاکاری دابنێ، بەئیرادەی خۆشی و بەهۆی ئەو باوەڕانەوە، جیا بێتەوە.

٢- کاتێک مرۆڤ خۆی لە بەشداریی کڵێسایەک جیا دەکاتەوە، چونکە ئەو کڵێسایە بەئاشکرا دان بەباوەڕگەلێکدا نانێ کە کتێبی پیرۆز، بەوشەگەلی ڕوون، تۆماری نەکردوون.

ئەم هەردوو گرووپە، هەرتووقین، چونکە لە پرسگەلێکی بنچینەیی لایان داوە، بەمنجڕی و سووربوون و زانینەوە لادەدەن. ئەوانە لادەدەن چونکە ئەوانی تر تەنیا کتێبی پیرۆزیان کردووەتە تاکە بنەمای باوەڕهێنان، ئەمانیش، دەیانەوێ بنچینەیەکی تر بخەنە سەری کە بڕیتین لە پرسگەلێک، لە هیچ جێیەکی کتێبی پیرۆزدا ناویان نەهاتووە، ئەوانی تریش، ئەوەیان بۆ ناسەلمێنن، یان ئەوان دەردەکەن، یان خۆیان جیا دەبنەوە. گوێش بەوە نادەن گەر پێیان بڵێی وشە و بنەماگەلی بیروباوەڕەکەیان، کتێبی پیرۆز ڕازی دەکات و مەیلەو بیروباوەڕە(٣٠)،

چونکە گەر بەوشـەگەلی کتێبی پیرۆز تابیریان لێ بکرێ، هیچ مشـتومڕێک دروست نابـێ، هەمــوو ئەو باوەڕانـەش کـە لـەم جـۆرەن، بـاوەڕگــەلی بنچــینـەیین، چونکە ڕاسـپاردەی خـوایین. بەڵام گـەر گوتت کـەرەسـتـەکـانت کە دەتـەوێ بسـەلمێنرێن، لێکەوتەوە و بەرئەنجامـی کتێبی پـیرۆزن، کارێکی چاک دەکەی گەر تۆ بڕوا بێنی و بیسەلمێنی ئەوەی بەلای تۆوە لەگەڵ بیروباوەڕدا دێتەوە، واتە لەگەڵ کتێبی پیرۆزدا: بەڵام زۆر خـراپ دەکـەی گەر بتـەوێ بیسـەپێنی بەسـەر خـەڵکی تردا، کە بەلایانەوە باوەڕگەلێکی ڕاسـتـوڕەوانی نێـو کـتێبی پیـرۆز نین؛ بۆیە دەبێـتـە هـەرتووقی، گەر لێکترازان و جیابـوونـەوەیەکت بەهـۆی ئەو باوەڕانـەوە دروست کرد، باوەڕگەلێک؛ نە بنچـینـەیین و نە دەبنە بنچینەیی. چونکە لەو باوەڕەدا نیم، کەس هێندە شـێت بێ، بەلێکدانەوەکـانی خـۆی بـۆ کتێبی پیرۆز و ئەو ئەنجامـانەی دەسـتی دەکەون، بڵێ ئەوانە قسـەی خوان، یان تەنانەت بەرئەنجامـەکانی خۆی و دەقـەکانی کتێبی پیرۆز بخـاتە ئاسـتـێکەوە. من دڵنیـام، پرسگەلێک هـەن بـەڕوونی لەگـەڵ کـتـێبی پیـرۆزدا دێنەوە، بەجـۆرێک کـەس گـومـان نەکات کە لەو هـەڵێنجـراون، کەواتە ئـەو پرسگەلە مــشــتــومـڕ هــەڵناگــرن. بەڵام نـابێ بەســەر کــەسـی تـردا بســەپێنرێ وەک بڵـێی بنەمـاگـەلێکی پێـویسـتن بۆ بـاوەڕهێنان یان بیـروبـاوەڕ، چونکە ئـەوە بەرئەنجـامـی لێکدانەوەی عەقڵـی تۆن و بەلای تۆوە لەگەڵ بنەمای بیروباوەڕدا کۆکن؛ مەگەر پێت ڕاست بێ کە خەڵکانی تریش بۆیان هەیە بیر و بۆچوونەکانیان بەسەرتدا بسەپێنن و بڕوا بێنی بەهەموو ئەو بیر و بۆچوونانەی لۆتەرییەکان، کاڵڤنییەکان، لۆمەکاران، تازەکارانی پاکژی و گرووپەکانی تر، ئەو بیـر و بۆچوونانەی، داهێنەرانـی سیمـبول و مـەزەبگەل و سەلماندنگەلی بیروباوەڕ وا فـێر بوون، ڕایان بگـەیەنن و بیانسـەپێنن بەسـەر لایەنگرانیـاندا، وەک بڵـێی بەرئەنجـامگەلێکی زەرووری و ڕاسـتن لە کـتـێبی پیرۆز. تەنـیا هێندەم لە دەست دێ، سـەرسـام بم بەڕووقایمیی بێ پاکانەی ئەوانەی پێیـان وایە دەتوانن، جوانتر و ڕێکتر لە گیانی پیرۆز کە حیکمـەتێکی بێ سنوور و هـەتاهـەتاییە، ئەو پرسگەلە ڕوون بکەنەوە کە بۆ ڕزگاربوون ناچارین.

باسکردنی هـەرتووقـییـەت کە بەگوێرەی بـەکارهێنانی باوی وشـەکـە، پێوەسـتە بەباوەڕگـەلەوە، با بـەس بێ و ئێسـتـە دێمـە سـەر جیـابوونەوە کـە زۆر لە یـەکتـر نێـزیکن، بەلای منەوە، هـەردوو وشـەکـە، مـانای: جـیـابوونەوەیەکی هـەرزەکـارانە لە کــۆمــەڵی کــڵــێــســا بەهـۆی پرسگەلێکی ناپێــویســتــەوە. بەڵام مــادامــەکی،

بەکارهێنانەکەیان وا ڕۆیشتووە کە هەرتووقییەت، پێوەستە بەهەڵەکان لە بیروباوەڕدا و جیابوونەوە Schisma پێوەستە بەهەڵەکان لە خواپەرستی و سیستمدا، پێویستە لەسەرمان بەگوێرەی ئەو جیاوازییە بڕۆین.

جیابوونەوە، بەو هۆیانەی پێشتر باسمان کردن، شتێکی تر نییە جگە لەوەی کەسێک بەهۆی پرسێکی ناپێویستەوە لە خواپەرستی یان سیستمی کڵێسادا، لە کڵێسایەک جیا دەبێتەوە. بەڵام هیچ شتێک لە خواپەرستی و سیستمی کڵێسادا، بۆ بەشداریی مەسیحی ناچاری نین، مەگەر ئەوەی مەسیح، خاوەنی شەرعەکە، یان پەیامبەرە مەسیحییەکان بەوەحی گیانی پیرۆز و بەوشەگەلی ڕوون، فەرمانیان پێ کردووە.

بەگشتی، ئەوەی نکوولّی لە شتێک ناکات کە بەوشەگەلی ڕوون خوا باسی کردووە، کەلێنێکیش بەهۆی پرسێکەوە دروست ناکات کە لە دەقی پیرۆزدا نەهاتووە ناشێ ببێتە هەرتووقی یان جیاخواز، با هەر مەزهەبێکیش لەو مەزهەبانەی بەخۆیان دەڵێن مەسیحی، تانەی لێ بدەن، سەرەڕای ئەوەش کە هێندێک یان هەر هەموویان بڵێن، فڕی بەئاینی مەسیحییەوە نەماوە.

هەموو ئەمەی نووسیم دەکرا باشتر و جوانتر بێ، بەڵام کەسێکی وریای وەک تۆ، ئەم ئاماژانەی بەسە.

پەراوێزەکان:

١– فلیپ ڤان لیمبۆرش (Philip van Limborch (1633 - 1712، هاوڕێی گیانی بەگیانی لۆک بوو، ئەو کەسەی بۆ ماوەی سێ ساڵ تاکەکەس بوو ئاگەداری "نامەیەک لەبارەی لێبووردەییەوە" بوو. (و. ع).

٢– ئاماژەیە بۆ دەستەواژەیەکی قدیس پۆڵس لە نامەکەیدا بۆ دانیشتوانی گلاتییە (دەستەواژەی ژمارە ٦).

٣– واتە؛ کاروباری ئاینی. (و. ع).

٤– مەبەست تاکێکی ئاساییی خەڵکە ڕەشۆکەکەی وڵاتە. (و. ع).

٥– بەشداریی Communio: واتە؛ ڕێککەوتنی کۆمەڵە کەسێک لەسەر باوەڕێک لە کڵێسا یان مەزهەبێک؛ باوەڕی هاوبەشیی نێوان کۆمەڵەیەکی ئاینی. (و. ع).

٦– بێبەریکردن excommunication: دەرکردن لە کڵێسا، بێبەریکراو لە ئەندامیەتیی کڵێسا دەردەکرێ. بێبەریکردن دوو جۆرە: گەورە: دەرکردنی یەکجارەکی لە کڵێسا، بچووک: بێبەرکراو بۆی نییە بەشداری بکا لە ڕێوڕەسمە ئاینییەکاندا. (و. ع).

٧– لۆمەکەران Remonstrants: لایەنگرانی یەعقووب ئەرمینیۆس (Arminius) کە کالڤنییەکانی نەرمتر کردەوە. پاش مردنی (١٦٣٠)، کالڤنییەکان، لە ناوچەی خودا لە هۆڵەندا، کۆبوونەوە و پوختەی ڕێنوێنییەکانیان نوسییەوە، لەوێدا تۆماریان کرد کە مرۆڤ پێویستی بەلوتفی خوا هەیە، داوای لێبووردن و خۆپاککردنەوەش لەسەر هەمووان فەرزە. فرەنسکۆس گۆمارس Gomarus ڕازی نەبوو، ئەوەبوو لایەنگرانی ناویان لێ نرا (لۆمەنەکەران) و پابەندبوونی تەواوی خۆیان بەمەزهەبی کالڤنییەوە دووپات کردەوە. پێک هەڵپژانی زۆر کەوتە نێوان هەردوو کۆمەڵەکەوە و بووە هۆکاری دەست یوەردانی دەسەڵاتی مەدەنی. (و. ع).

٨– ئەمە بۆچوونی چاکسازیخوازی ئاینی، ویڵفە Wyliffe (دەوروبەری ١٣٣٠ – ١٣٨٤). بەگوێرەی ئەم بۆچوونە، سەروەری، واتە مافی پێرەوکردنی دەسەڵات، موڵکداری، پێدراوی خوان، خواش ئەو مافەی تەنیا بەوانە ڕەوا بینیوە کە بەر لوتفی دەکەون و بەو لوتفەش پیرۆز دەبن. بۆیە پیاوە ئاینییە ناجۆرەکان، ئەم مافەیان لە دەست داوە، فەرمانڕەوایانی مەدەنی دەتوانن بێبەشیان بکەن لەو مافانە بێ ئەوەی لەوە بترسن ئەوانیش "بێبەری"یان بکەن، چونکە "بێبەریکردن" تەنیا بەهۆکارێکی ئاینی و ڕۆحانییانە دەبێ. ڕەنگە لۆک مەبەستی شوێنکەوتنی باوەڕی پاشایەتیی پێنجەم یان

ئەلفـیـیـەکـان بێ، بەگـوێرەی ئەو بـاوەڕە، دەسـەڵات، بەو زووانە دەکـەوێتـە دەسـتـی ئەولیاکان، ئەوەش سەرچاوەی نیگەرانیی حکوومەتی کرۆمۆێل بوو. (و. ع).

٩- هینریی هـەشـتـەم (لە ١٥٠٩ەوە حـوکـمـی کـرد تا ١٥٤٧)، ئەدواردی شـەشـەم (لە ١٥٤٧ەوە حوکمی کرد تا ١٥٥٣)، ماریی یەکەم (لە ١٥٥٣ەوە حوکمی کرد تا ١٥٥٨) و ئەلیـزابێـسی یەکـەم (لە ١٥٥٨ەوە حـوکـمـی کـرد تـا ١٦٠٣). هینریی هەشـتـەم دەسـەڵاتی پاپای هەڵوەشـاندەوە؛ ئەدواردی شـەشـەم، لە سـەردەمی ئەمـدا کـتـێبی دووەمی نوێژەکان دانرا ساڵی ١٥٥٢ و بووە تاکە کتێبی نوێژ کە کڵێسای ئینگلتەرا دانی پێـدا بنێ؛ مـاریی یەکـەم، کـاتۆلیکی بوو، بڕیاری گـەڕانەوەی پاپای دا بۆ ئینگلتەرا؛ ئەلیزابێسی یەکەم، یاساگەلێکی زۆر توندی بەدژی کاتۆلێک دەرکرد. (و. ع).

١٠- تێبینی دەکرێ وشـەی "کـڵێـسـا" لە سـەرلەبەری نامـەکەی جـۆن لۆکـدا، بەمـانای "کۆمەڵەی ئاینی" دێ بەگشتی و لە هەر ئاینێکدا. (و. ع).

١١- پرسـە ڕێکەکـان res adiaphoras: ئەو کـارانەی نە چاکن نە خـراپ. لە لاهـووتی مەسیحیدا بەو کارانە دەگوترێ کە فەرمانی خوایان لەبارەوە نییە، وەلێ حەرامیشی نەکردوون، لە خواپەرستییەکانیشدا، بەو کردارانە دەگوترێ کە پێڕەوکردنیان ناچاری نین بۆ ڕزگاربوون، ئاخر چ دەخۆی و چی لەبەر دەکەی، پێوەندییان بەڕزگاربوونەوە نییە. لە پێشەکیی "کتێبی نوێژ"ی کڵێسای ئینگلیزیدا، دەبینین شێوازە تایبەتەکانی خـواپەرسـتی و ڕێوڕەسم و بۆنەکـان، پرسگەلێکی خـۆیان لە خـۆیاندا ڕێکن بەلای کڵێساوە و دەشێ بگۆڕدرێن. لۆک، لە نامەیەکدا لەبارەی "فەرمانڕەواییی مەدەنی"یەوە (ساڵی ١٦٦٠)، لەو باوەڕەدایە، هەمـوو ئەو شتانەی ناچنە نێو یاسای سروشتەوە کە ویستی خوایە، پرسگەلێکی ڕێکن. هەروەها دەڵێ، فەرمانڕەوای مەدەنی مافی هەیە لە پرسگەلە ڕێکەکانی نێـو خـواپەرسـتـیـیـەکـاندا، یاسـا دابڕێژێ ئەگـەر پێـوەست بوو بەسـیـسـتـمی گـشـتی و ئاسـایشـەوە. بەڵام لەو توێژینەوەیەدا کـە سـاڵی ١٦٦٧ نووسـیـویەتی، لۆک، پێی وایە ڕێوڕەسـمگەلی خـواپەرسـتی، هەڕەشـە نین بۆ سـەر ئاسـایش، بۆیە دەبێ خـواپەرسـتـان ئازاد بکرێن چۆن خـواپەرسـتیی خـۆیان دەکەن، بیکەن. (و. ع).

١٢- ئاماژە بەوەی لە سفری ئیشعیادا هاتووە ١: ١٢. (و. ع).

(*) مـەبەسـت ئەوانە شـتـگەلێک نین هەر بـاوەڕدارێک چۆنی ویست و کـەی ویسـتی ئەنجامیان بدات، ئەوانەش کە سەرپەرشـتیاری ئەو سرووت و ڕێوڕەسمە خواییانە

دەکەن دەبێ کۆمەڵێک مەرجیان تێدا بێ، بەکورتی: شتگەلێک نین بەگوێرەی شوێن و کات و ڕۆژگار و ویستی کەسەکان بگۆڕێن. (و. ک).

١٣– ئەو ڕۆژەی تایبەت کراوە بەخواپەرستی، لای مەسیحییەکان یەکشەمووانە. (و. ع).

١٤– ئاماژەیە بۆ: شوانکارەییی سێیەم، سروودی١: لەڤەرجیل: "ئەم مێگەلە ئی کێیە؟ ئی ملیبۆسە؟" (و. ع).

١٥– ئاماژەیە بۆ دانیشتوانە ڕەسەنەکانی ئەمەریکا، پێش ئەوەی ئەوروپاییەکان ئەمەریکا داگیر بکەن.(و. ع).

١٦– ئەم جیاکارییە لە شەریعەتی مووسادا لەلایەن قدیس تۆما ئەکوینییەوە دانراوە ("پوختەی لاهووت"، بەشی یەکەم، دەروازەی دووەم، پرسی ژمارە ٩٩، بڕگەکانی ٢ – ٤)، هێندێک نووسەر وەریان گرتووە لەوانە هووکەر"Hooker" سیاسەتی کڵێسا" ٣: ١٠، ١١). لەوێدا، ڕەخنەی لە کاتۆلیک و پرۆتستانتەکان گرتووە بەو پێیەی یاسای سرووتانی لە شەریعەتی مووسادا ڕەت کراوەتەوە (منسوخ)، بەڵام ناکۆکییەک هەبوو لەبارەی ئاخۆ مەسیحییەکان پەیگیرن بەیاسای ئاکاری و دادوەریی شەریعەتی مووساوە یان نا. لۆک، پێی وابوو هەرسێ یاساکەی شەریعەتی مووسا، بەسەر مەسیحییەکاندا جێبەجێ نابن. (و. ع).

١٧– بڕوانە لەبارەی حەوت گەلەکەوە سفری دەرچوون ٧: ١؛ سفری ژمارەکان ٣٣: ٥٠ و دواتر. بەڵام لێبووردن لە مووئابییەکان لە سفری یاسادانانی دووەمدا ٢: ٩دا هاتووە. (و. ع).

١٨– ئیمیم: دانیشتوانە ڕەسەنەکانی مووئاب (یاسادانانی دووەم ٢: ١٠ و دواتر) شا کدۆر لاعۆمەر و پاشاکانی هاوکاری، لە دەشتی قەرتاییمدا شکاندنیان. عیسۆ، کوڕی ئیسحاق و ڕیقا کە جمکەبرای یەعقووبە هەر خوتی ئیسرائیلە. (و. ع).

١٩– لۆک دوو چیرۆکی جیاواز تێکەڵ دەکات: چیرۆکی ڕاحاب (سفری یۆشع ٢: ١ –٢١)، چیرۆکی گەلی جبعۆن (یۆشع ٩: ٣ – ٢٧). (و. ع).

(*)– لە وەرگێڕدراوە عەرەبییەکەدا نووسراوە (الارادة الآيين)، ئەو نیوە ڕستەیەم پێشانی دۆستگەلێکی زۆر شارەزا لە زمانی عەرەبی و وەستا لە ڕێزمانەکەیدا دا، چەندی فەرهەنگان گەڕام، نەگەیشتمە مانای ڕاستەقینەی وشەی دووەم (الآيين) و مەبەستی وەرگێڕ لەو وشەیە وەک ئەوەی لێرەدا نووسیویەتی، نەگەیشتمە ئەوەش، گەر هەڵەی چاپ بێ، وشە ڕاستەکەی دەبێ چی بێ. بۆیە ناچار (ئیرادە)کەم نووسی و ئەوم

فەرامۆش کرد. (و. ک).

٢٠- دادگەی ناوەکی forum internum: ویژدان و لەخۆپێچانەوە، دادگەی دەرەکیش یان دیار externum: ئەو دادگە گشتییەی دادگەگەلی کلێسا ئەنجامی دەدەن، بەگوێرەی لاهووتی مەسیحی. (و. ع).

٢١- لۆک، بڕوای بەبالادەستی و سەروەریی دەسەڵاتی یاسادانان هەبوو. بڕوانە "باسی دووەم لەبارەی حکوومەتەوە" بڕگەی ١٣٤، هەروەها نامەیەک لەبارەی فەرمانڕەوای مەدەنی (بلاڤۆکی Viano لە: کتێبگەلێکی بلاوکراوە و بلاونەکراوە، تۆرینۆ ساڵی ١٩٦٠). (و. ع).

(*)- لە وەرگێڕانە عەرەبییەکەدا نووسراوە (ڕەوا بوو)، وەلێ پاش خوێندنەوەی تەواوی بڕگەکە پێم وایە وەرگێڕ یان بلاڤکارەکە هەڵەیان کردووە و (ڕەوا نەبوو)، ڕاستە. (و. ک).

(**)- لە عەرەبییەکەدا نووسراوە (ئیمان واتە بیروباوەڕ)، پێم وایە دیسان هەڵەیە وەک لە بڕگەکانی دواتردا دەردەکەوێ، (بەڵێن - عەهد) ڕاستە بۆ ئەو ڕستەیە، وەلێ بۆ دەستپاکیی وەرگێڕانەکە، کوردییەکەم وەک عەرەبییەکە دانایەوە. (و. ک).

٢٢- بەبۆچوونی قەدیس تۆما ("پوختەی لاهووتی"، بەشی ١، دەروازەی ١، پرسی ١٢، بڕگەی ٢)، ئەگەر پاشا لە ئاینەکەی هەڵگەڕایەوە، لە تەخت لادەبرێ و ناشێ فەرمانڕەوایی خەڵک بکات. ئەم بۆچوونە لەو حوکمەی پاپا بیۆسی پێنجەمدا هەبوو کە ساڵی ١٥٧٠ شاژنە ئەلیزابێسی یەکەمی پێ لابرا. (و. ع)

٢٣- سەرنج بدە مەبەست لە وشەی کلێسا یان کلێساگەل لە هەموو جێیەکی ئەم کتێبەدا: مەزەب، مەزەبگەل، کۆمەڵەی ئاینی جا سەر بەهەر ئاینێک بێ. (و. ع).

٢٤- لەوانەیە لۆک، لێرەدا ئاماژە بەکۆمەڵەی پاشایانەی پێنجەم یان کۆمەڵەی کویکەرز بکات، لە گەنجیەتیی ئەودا، فەرتەنەی زۆریان نایەوە و لە سەردەمی پاشایەتیدا لە دژایەتییاندا، بەشدار بوو. (و. ع).

٢٥- لەو ڕۆژگارەدا بەئینگلیزی پێیان دەگوترا Conventicles: بریتی بوون لە کۆمەڵە جیابووەکانی سەردەمی فەرمانڕەوایی شارلی دووەم و جیمسی دووەم لە ئینگلتەرا، وەک بیۆریتان، کویکەرز،.. تد. (و. ع).

٢٦- شێوازی ڕۆما: کاتۆلیکی. شێوازی جنێڤ: پرۆتستانتی، لەسەر مەزەبی کالڤنی. (و. ع).

٢٧- کڵێسای شێخانەیی کە دەستەیەک حوکمی دەکەن لە پلە و پایەدا وەک یەکن، وەک کڵێسای ئۆسکۆتلەندا، بەڵام کڵێسای قەشایەتی، یەک قەشە حوکمی دەکات. (و. ع).

٢٨- بڕوانە ئۆڤید: "یەکەمین وەرچەرخان، دێری ٧٥٨ - ٧٥٩". (و. ع).

٢٩- ئەڵبەت بەلای مەسیحییەوە. (و. ع).

(*) لە ئاینی ئیسلامیشدا هەر وایە، ئەو موسڵمانەی لە ئاینەکەی هەڵگەڕێتەوە و بچێتە سەر ئاینێکی تر، بەبیدعەکار و جیابووەوە نایەتە ژماردن، بەڵکە ناوی هەڵگەڕاوە و کافر (مرتد و کافر)ی لێ دەنرێ و بەو پێیەش مامەڵەی دەکرێ و حوکمی لەسەر دەدرێ. (و. ک).

(**) ئینجیل. (و. ک).

٣٠- مەیلەو بیروباوەڕ analogia fidei: تابیرێکە وەرگیراوە لە نامەکەی پۆڵس بۆ دانیشتوانی ڕۆما (١٢: ٦) لاهووتییەکان، لە سەدەی شازدە و حەڤدەمدا بەکاریان دەهێنا، مەبەستیشیان بریتی بوو لەوەی؛ دەستەواژە ناڕوونە هاوشێوەکانی کتێبی پیرۆز دەبێ بەجۆرێک لێک بدرێنەوە لەگەڵ دەستەواژە ڕوونەکاندا بێنەوە. (و. ع)

پێڕست

تۆلەرانس بە کوردیی خۆمان. بەدران ئەحمەد حەبیب 5

سنووری دەسەڵاتی فەرمانڕەوای مەدەنی 14

کڵێسا و سنووری دەسەڵاتی 18

ئەرکگەلی خەڵک بەرانبەر لێبووردەیی 22

ئەرکەکانی فەرمانڕەوا لەبارەی لێبووردەییەوە 29

پرسە ڕێکەکان نە سوڵتان و نە کڵێسا دەسەڵاتیان بەسەردا ناشکێ 35

بیروباوەڕ و کار 46

جیاوازیی نێوان هەرتووقییەت و جیابوونەوە "الفارق بین الهرطقة والانشقاق" 62